

73

ISSN 0235-7771

AKADEEMIA

Armastuse anatoomiast	Aleksander Pulver
Kognitiivne lähenemine keeleteaduses . . .	Haldur Õim
Teadmised ilma autoriteedita	Karl R. Popper
Arhitektuur kui tempel	Leonhard Lapin
Faust: Katkend	J. W. von Goethe
Diletantismist kunstide alal	J. W. von Goethe
Sigtuna	Ago Vallas
Balti-Skandinaavia liidust	Kaido Jaanson
«Erna» grupi süünd ja tegevus	Ülo Jõgi
Valve kui kohustus	K. A. Hindrey
Teenides isamaad : Karl Soonpää päevik 1939—1940 . .	

KOLLEGIUM

Valeri Bezzubov, Tiit Hennoste, Ain Kaalep,
Kalle Kasemaa, Arvo Krikmann, Madis Kõiv,
Jaan Lepajõe, Aino Lukas, Juhan Peegel,
Ain Raitviir, Hando Runnel, Peeter Tulviste,
Sulev Vahtre, Arvo Valton, Kaljo Villako.

TOIMETUS

peatoimetaja	Ain Kaalep
vastutav sekretär	Indrek Ude
<i>universalia</i>	Olaf Langsepp
<i>humaniora</i>	Mart Orav
<i>socialia</i>	Jaan Isotamm
<i>naturalia</i>	Toomas Kiho
peatoimetaja asetäitja	Agu Tani
keeletoimetaja	Triin Kaalep
tehniline toimetaja	Lea Malin
korrektor	Kristin Haljasorg
masinakirjutaja	Tiiu Jõgi

Toimetuse aadress:

202400 Tartu, Küütri 1, telefonid: 3 11 17,
3 13 73

Postiaadress:

202400 Tartu, Postimaja, postkast 14

Laduda antud 4. VII 1990 Tallinna trükikojas «Vaba Maa». Tellimus nr 750. Trükkida antud 1. X 1990 Tartu Trükikojas, Ulikooli 17/19, III. Tellimus nr 2666. 60×88 1/16. Kiri: žurnalnaja. Oissetrük. Trükipoognaid 14,0. Tingtrükipoognaid 13,72. Arvestuspoognaid 11,95. Trükiarv 7000. «Акадеэмия», журнал Союза Писателей Эстонии. Выходит один раз в месяц. Издательство «Периодика», Тарту. На эстонском языке.

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

2. AASTAKÄIK 1990 NUMBER 9

- Kakskümmend aastat armastuse anatoomiat. I
Aleksander Pulver . . . 1795
- Kognitiivse lähenemise võimalusi keeleteaduses
Haldur Õim 1818
- Teadmised ilma autoriteedita
Karl R. Popper . . . 1840
Tõlkinud Kristin Haljasorg
- Arhitektuur kui tempel
Leonhard Lapin . . . 1854
- Faust: Katkend
*Johann Wolfgang
von Goethe* 1863
Tõlkinud Ants Oras
- Niinimetatud diletantismist ehk praktilisest asja-
armastusest kunstide alal
*Johann Wolfgang
von Goethe* 1869
Tõlkinud Katrin Kuusemäe
- Sigtuna
Ago Vallas 1887

- Põhjalvalgus või fatamorgaana?: Balti-Skandinaavia liidu idee ja koostöö süünd ühest suurest sõjast teiseni
Kaido Jaanson . . . 1894
- Teenides isamaad: Riigikontrolör Karl Soonpää päevik 1939—1940. III 1906
- «Erna» grupi süünd ja selle tegevus 1941. aastal
Ülo Jõgi 1925
- Valve kui kohustus: Karl August Hindrey artikleid 1937
- Arvustus:* Raiot Silla, Maimu Teoste. Eesti noorsoo ter- vis. Tallinn, Valgus, 1989.
Leiu Heapost . . . 1963
- Kõnelusi rahvuskirjandusest: Konverentsi «Rahvus- kirjanduse mõiste ja kriteeriumid» materjale. Toime- tanud Jaan Undusk, Piret Viires. Tallinn, Eesti TA KKI. Kirjandusosakond, 1990.
Ülo Tonts 1967
- Pekka Nevalainen. Inkeriläinen siirtoväki Suomessa 1940-luvulla. Helsinki, Otava, 1990.
Ott Kurs 1972
- Editorial note. Summaries 1977
- От редакции. Резюме 1981
- Ellu jääda ja edasi minna. IV
Ilmar Tammelo . . . 1985
Tõlkinud Ilmar Anvelt

Lk 1817, 1862, 1886, 1905, 1936 ja 1962: Karl August Hindrey šaržid tema raamatust «Kaasaegsed» (Tartu, 1926, ps. Hoia Ronk).

KAKSKÜMMEND AASTAT ARMASTUSE ANATOOMIAT

Aleksander Pulver

Yale'i Ülikooli kirjastusel ilmunud raamat «Armastuse psühholoogia» («The Psychology of Love.» Ed. by Robert J. Sternberg and Michael L. Barnes. New Haven—London, Yale University Press, 1988. 383+xii pp) on kokkuvõte armastuse eksperimentaalpsühholoogilise uurimise kahest aastakümnest. Täpsustus on oluline, sest armastusest ei ole mõtiskletud ja kirjutatud ju mitte ainult viimastel aastakümnetel. Raamatu autoriteks on plejaad säravaid psühholooge, kes on tuntuks saanud oma töödega psühholoogia eri valdkondades. Tõsi, nad on nii või teisiti püüdnud analüüsida lähisuhteid, kuid raamatus, mille eesmärgiks on kirjeldata armastust, «tulevad nad kokku» esmakordselt.

Raamatu eessõna on kirjutanud Zick Rubin (Brandeis University) (lk vii-xii). Tema nimega ongi seotud armastuse eksperimentaalsete uuringute algus. Enne kui Z. Rubin 1968. aastal asus tegelema selle probleemiga, polnud keegi püüdnud testiga mõõta romantilist armastust. 1970. aastal avaldati ajakirjas «Journal of Personality and Social Psychology» artikkel «Romantilise armastuse mõõtmine» / «Measurement of romantic love», milles tutvustati uut armastuse ja meeldivuse skaalat

(mõlemas 13 küsimust). Sealsamas esitati ka kontseptsioon romantilisest armastusest kui hoiakust. Selle järgi on romantilisel armastusel kolm komponenti: kiindumus (*attachment*) — vajadus olla pidevalt partneriga koos, hoolitsus (*caring*) — vajadus hoolitseda oma partneri heaolu eest, ja lähedus (*intimacy*) — vajadus olla partnerile avatud ning vajadus olla aktsepteeritud partneri poolt. Järgnevatel aastatel on Z. Rubin ja tema kolleegid üha enam laiendanud oma uuringuid armastuse valdkonnas ja saavutanud väljapaistva positsiooni suhtlemispsühholoogia vallas.

Andes üldiseloostuse armastuse uuringutele, nendib Z. Rubin, et seda, mida oleks vaja uurida, on siiski rohkem kui seda, mida me juba teame. Psühholoogia valdkondade erinevuse tõttu on armastuse käsitlus eklektiline, sest kasutatakse eri termineid ja kontseptsioone. Vastust pole veel isegi nii lihtsale küsimusele (võib ka olla, et see küsimus on just kõige raskem): kas armastus on hoiak, emotsioon või käitumisaktide kogum? Autor teeb ka oletusi edasistest uurimissuundadest. On ilmne, et eksperimentaalsetele uuringutele püütakse leida ühine taustsüsteem. Näib, et siin on leitud kooskõla eri suundade vahel. Kõik uurijad on praegu nõus sellega, et armastust tuleb vaadelda suhete kontekstis. See järeldus võib tunduda triviaalne — kus siis veel saaks eksisteerida armastus! Tuleb aga meenutada, et psühhoanalüütiline inimesekäsitlus, nagu ka 1960. aastate suhtlemispsühholoogia, otsis inimese emotsioonide ja käitumise põhjusi rohkem isiksuse seest (kogemuse, lapsepõlve, vajaduste jne hulgast). Seetõttu võib oletada, et üha rohkem tuleb töid, kus otsitakse seoseid armastuse ja suhete omaduste vahel.

Oluline puudujääk on seksuaalerutuse ja armastuse vaheliste seoste uurimise osas. Võib tunduda kummaline, kuid seksuaalkäitumise uuringuid alustati märksa varem kui armastuse uuringuid. Veelgi arusaamatum on see, et peaaegu midagi pole teada seksuaalkäitumise osast

lähisuhetes ja armastuses. Võib küll loota, et teadmisi selle kohta on juurde tulemas juba lähemal aastail.

Lüünklikud on meie teadmised ka demograafiliste ja individuaalsete faktorite mõjust armastusele. Siin tuleks loota tõhusamat kultuuridevaheliste ja sotsiaalpsühholoogiliste uuringute korraldamist.

Ja lõpuks — ehkki võib osutada uurimistöö plahvatuslikule kasvule sotsiaalse stressi, sotsiaalse toetuse, psühhosomaatika ja psühhoteraapia alal, oleks vaja töid, mis püüaksid lahendada probleemi armastuse ja stressi seostest. Kuid pole vaja mitte patoloogiliste nähtuste kirjeldamist, vaid uuringuid, mis selgitaksid armastuse ja suhete osa normaalselt funktsioneerivate isiksuste juures stressile vastupanus.

Teadmised, mida me saame armastust uurides, on hädavajalikud pereteraapias ja peresuhete püsivuse kindlustamisel.

Raamatu kõige suuremas osas, mis hõlmab seitse peatükki, vaadeldakse armastuse üldisi käsitlusi. Esindatud on sotsiobioloogilised, suhtlemispsühholoogilised, psühhoteraapilised ja sotsiaalpsühholoogilised lähenemisiisid. Selle osa pealkirjaks ongi «Armastuse globaalsed teooriad» / «Global theories of love».

Bernard I. Murstein (Connecticut College) on kirjutanud peatüki «Armastuse klassifikatsioon» / «A Taxonomy of Love» (lk 13—37). Autor on psühhoteraapeut, kes tegeleb peresuhete ja pereteraapiaga. Ta on kirjutanud nii raamatuid kui ka artikleid konfliktide ning lähi- ja peresuhete kohta. Bernard Murstein analüüsib kõiki teadaolevaid armastusekäsitlusi ja püüab formuleerida oma määratlust igivanale küsimusele: mis on armastus?

Armastuse põhjused eri seisukohtade järgi võib jagada nelja gruppi: isiksuse ebaadekvaatsus, isiksuse küpsus, sotsiaalsed normid ja füsioloogiline erutus. Isiksuse ebaadekvaatsuse puhul on tegemist isiksuse pato-

loogiaga. Et armastus on oma vabaduse piiramine (sõltuvuse suurenemine) ja vaba inimene peab hakkama saama ise, siis vajadus kedagi armastada on haigus. Siin aga on oluline täpsustada: patoloogiaks ei peeta armastust, vaid vajadust armastuse järele. Sellesse gruppi liigitab B. J. Murstein psühhoanalüütilised ja narkootilise armastuse kontseptsioonid. Kuigi ebaadekvaatsust mõistetakse erinevalt, on nende kontseptsioonide järgi armastusel sama eesmärk — põgenemine enda eest. Isiksuse küpsuse põhjendusis nähakse armastuses — vastupidiselt eelmisele — isiksuse küpsuse tunnust. Armastust mõistetakse siin kui võimalust oma sisemisi potentsiaale arendada ja mitte sõltuvusena, vaid võrdsete inimeste eneseteostusena. Sotsiaalsete normide seisukoha pooldajad otsivad armastuses eelkõige sotsiaalset survet. See tähendab, et ühiskond peab vajalikuks inimeste teatud käitumisviise, mis on otstarbekad ühiskonna säilimiseks ja mis on suunatud tema struktuuride püsimisele (nt perekond). Et oleks võimalik elada antud ühiskonnas, selleks peavad inimesed looma perekonna ja nimetavad allumist sotsiaalsetele normidele armastuseks. Füsioloogilise erutuse kontseptsiooni järgijad lähtuvad kognitiivsest emotsioonide teooriast, mis väidab, et inimene paneb oma füsioloogilisele erutusseisundile sellise nime, mis vastab tema subjektiivsele hinnangule sotsiaalses keskkonnas toimuva kohta. Kui inimene interpreteerib oma suhtlemissituatsiooni intiimsena, siis olenemata põhjustest, mis suurendasid tema füsioloogilist erutust (viha, hirm, seks jne), antakse sellele nimeks armastus.

Kui nüüd küsida, kas nendes seisukohtades on midagi ühist, siis võib öelda, et selleks on ilmselt emotsionaalne sõltuvus teisest inimesest. B. I. Murstein leiab, et emotsionaalsetesse sõltuvussuhetesse astumine on meile sisse programmeeritud. Raske on sellisele väitele vastu vaielda, sest inimese sotsialiseerimine saab tõepoolest toimuda ainult suhete ja vastastikuse mõju — interaktsiooni kaudu. Kuid kogu küsimus, nagu autor väidab, on emot-

sionaalse sõltuvuse ja vabaduse proportsioonides. Inimese kahe vajaduse alusel — armastada ja olla armastatud — saab välja tuua kolm armastuse liiki: 1) kui suhetes püütakse rahuldada vajadust olla armastatud, siis saame rääkida omandamise-armastusest (*acquisitive love*) — teiste sõnadega, armastussuhetest saadakse seda, mida isiksus vajab. B. I. Murstein toob näitena Platoni ja Freudi, kes käsivad armastust just niimoodi; 2) kui püütakse rahuldada vajadust kedagi armastada, siis saame rääkida andmise-armastusest (*benevolent love*) — teiste sõnadega, soovist abistada ja toetada. B. I. Mursteini arvates on selline armastus omane ka usklikele. Näitena on toodud Martin Luther; 3) kui suhetes on mõlemad liigid tasakaalus, siis on tegemist omandamise-andmise-armastusega (*acquisitive-benevolent love*). Autori arvates on reaalses suhetes armastus alati seotud omandamise ja andmisega, kusjuures proportsioonid on igal erijuhul erinevad — siit ka väga erinevad arvamusel armastuse kohta.

Kirjanduse põhjal võib väita, et on olemas kolme liiki armastust või armastuse kolm astet: 1) kirklik armastus (*passionate love*) — intensiivne füsioloogiline erutus, seksuaalsus; 2) romantiline armastus (*romantic love*) — sarnane eelmise liigiga, kuid siin on olulisel kohal armastatu idealiseerimine; ja lõpuks 3) liitlaslik armastus (*conjugal love*) — armastus, mis tekib teineteise parema tundmise tagajärjel; seda iseloomustab tunnete vähene intensiivsus. Võib näidata, et need armastuse liigid on omandamise- ja andmise-armastuse erinevad väljendused. Armastust, nagu me teame, võib kirjeldada emotsioonide, käitumise ja hinnangu tasemel. Sellele vaatamata on kõik need erinevused kirjeldustes tagasiviidavad ühele baasmõistele — vajadusele armastada ja olla armastatud.

Sotsioloog John Alan Lee (University of Toronto) kirjeldab oma armastusekontseptsiooni peatükis «Armastusstiilid» / «Love-Styles» (lk 38—67). J. A. Lee on mitme raamatu ja lugematu hulga artiklite

autor, kusjuures tema armastuseklassifikatsioon on olnud piisavalt populaarne nii kritiseerimise kui ka kasutamise mõttes. Igal juhul on tegemist autoriga, kellele viitamata ei saa läbi ükski peresuhteid käsitlev suurem töö.

Autor lähtub eelkõige partnerivaliku probleemist. See tähendab järgmisi küsimusi: Miks valitakse lähisuhete loomiseks just need inimesed, kes valitakse? Mis on valiku aluseks? Milliste isiksuse omadustega peaksid olema partnerid, et lähisuhted püsiksid? J. A. Lee peab vajalikuks tuua sisse armastusstiili mõiste (*love-style*). See on tegelikult hoiak, mis tähendab arvamuste ja hinnangute süsteemi. Arvamused ja hinnangud käsitlevad seda, mida peetakse oluliseks lähisuhetes (seks, truudus, avatus jne), või seda, mida peetakse armastuses kõige olulisemaks. Tõepoolest, kui seada endale ülesandeks leida, mis ühist on eri arusaamades armastusest, siis võib näida, et seal polegi midagi ühist. J. A. Lee on aga leidnud, et eksisteerib kuus erinevat armastusstiili. Stiili mõiste viitab ka muutumisele nii ajaloolises kui ka inimese arengu perspektiivis.

Millised on armastusstiilid? J. A. Lee määratleb kolm põhistiili, mille kombinatsioonid peaksid andma võimaluse kirjeldada armastuse eri nüansse. Armastuse põhistiilide kombinatsioonid on samuti kolm. Seega on kõik, mis seotud armastusega, kirjeldatav kuue armastusstiili abil. Primaarseteks armastusstiilideks on *eros*, *storge* ja *ludus*. *Eros*'e puhul peetakse oluliseks füüsilist veetlust, seksuaalsust. Iga uus inimene, kes vastab meeldivuse ideaalile, kutsub esile veetluse. Loomulikult on tähtsad kirg ja intensiivsed emotsionaalsed läbielamised. *Storge* juures on oluline aeglaselt kasvav õrnus ja kaasaelamine, «sisemine põlemine» ja sümbolid, mis aitavad partneril mõista, kuivõrd teda armastatakse. Kõrvaltvaatajale meenutab *storge* rohkem sõprussuhteid. Huvitav, et J. A. Lee peab sellist armastusstiili omaseks agraarühiskonnale. *Ludus*'es ei peeta ideaali oluliseks. Armastus tähendab paljusid partnereid ja vaheldust.

Põhistiilide kombinatsioonid annavad kolm sekundaarset stiili: *mania*, *pragma* ja *agape*. *Mania* moodustub *eros'e* ja *ludus'e* kombinatsioonist. Teda iseloomustab intensiivne vajadus olla armastatud, koos suure kirega, kuid samal ajal ka hirm, et ei õnnestu armastatud ainult endale hoida. Armukadedus ongi selle armastusstiili iseloomulik joon. *Pragma* on kombinatsioon *ludus'est* ja *storge'st*. Otsitakse endale sobivat partnerit, kusjuures on olemas «nimekiri» omadustest, millele oletatav partner peaks kindlasti vastama. Muidugi on juba nimest näha, et selle stiili omapäraks on ratsionaalne kaalutlemine — kas suhted on kasulikud või ei ole. *Agape* on *eros'e* ja *storge* kombinatsioon. Põhiline tunnus — armastus on kohustus teha head ja hoolitseda teise inimese eest. Altruism ja kohusetunne jumaldatud inimese suhtes on selle stiili põhitunnus.

J. A. Lee klassifikatsioon võimaldab ka vastata küsimusele, millised suhted on kõige püsivamad. Selgub, et püsivad on suhted, kus partneritel on sarnased armastusstiilid. Seejuures kujunevad kõige püsivamaks suhted, mis põhinevad *storge'l*; kõige ebapüsivamad on *ludus'el* põhinevad suhted.

Robert J. Sternberg (Yale University) on kirjutanud peatüki «Kolmnurkne armastus» / «Triangulating Love» (lk 118—138). R. J. Sternberg on teinud armastuse psühholoogias kõige olulisema sammu viimasel ajal, nii oma täiusliku klassifikatsiooni kui ka väljatöötatud testiga. Ta on oma sõna kaasa öelnud psühholoogia mitmes valdkonnas — sotsiaalspsühholoogias, kognitiivses psühholoogias, isiksusepsühholoogias. Autori tasemest annab tunnistust töötamine Yale'is, samuti artiklid kõige prestiižikamates psühholoogiaajakirjades.

Pealkirjas on viide geomeetriaale. R. J. Sternberg on arvamusel, et armastus on nagu kolmnurk, mille nurkadeks on kolm komponenti: lähedus (*intimacy*), kirk (*passion*) ja kohustus (*decision/commitment*). Lähedus

tähendab vastastikust arusaamist, emotsionaalset tuge, kaasaelamist partnerile, avatud suhteid, partneri aktsepteerimist, hoolitsemist partneri eest jne. Seega komponent, mis on seotud käitumisega suhetes. Kirg tähendab eelkõige seksuaalvajadusega kaasnevat: füüsilist veetlust, meeldivust. Kuid R. J. Sternbergi skeemis tähistab ta ka teisi vajadusi — vajadus enesehinnangu hoidmiseks, domineerimisvajadus, vajadus olla allutatud, vajadus eneseteostuseks. Vastavalt psühholoogia traditsioonile nähakse vajaduste taga bioloogilisi algeid. Seega on kirg komponent, mis on seotud bioloogiliste mehhanismidega ja intensiivsete emotsioonidega. Kohustus (otsustus) on komponent ratsionaalse tähistamiseks — ta hõlmab järeldusi suhete püsimise ja katkestamise kohta, samuti partneriga seotud mõtteid. R. J. Sternberg on järelikult lähtunud postulaadist, et armastus sisaldab käitumise taset, emotsionaalset taset ja kognitiivset taset — võib tõesti väita, et selles lähenemises on üldistatud kujul olemas kõik vaatekohad armastusele.

Kolme komponendi kombinatsioonid annavad kaheksa erinevat armastuse liiki. Loomulikult on tegemist prototüüpide kirjeldamisega või siis sellise klassifikatsiooniga, mis näitab ära põhimõttelised võimalused. Meeldivus (*liking*) on armastus, mis sisaldab ainult lähedust. Sisuliselt on tegemist sõprusega. Armastus, mis põhineb ainult kirel, on kirglik armastus (*infatuated love*). Ta tekib füüsilise veetluse alusel, kusjuures iseloomulik on intensiivne füsioloogiline ja psühholoogiline erutus. Tühi armastus (*empty love*) sisaldab ainult kohustust. Tähistab olukorda, kus inimene otsustab, et ta armastab kedagi. Termin «tühi armastus» viitab ka sellele, et niisugune armastus iseloomustab kõige enam pikaajaliste peresuhete viimast perioodi. Romantiline armastus (*romantic love*) põhineb lähedusel ja kirel. Ta tähistab armastust, mis tekib füüsilise ja interpersonaalse veetluse järel. Et aga puudub kohustus, siis kirjeldab selline armastus tõepoolest romantilisi episoodide inimese elus, mis edasi ei arene. Liitlaslik

armastus (*companionate love*) tähendab lähedust koos kohustusega. Iseloomustab suhteid, kus füüsiline veetlus on juba hääbunud. Sisutu armastus (*fatuous love*) tekib kire ja kohustuse alusel. Iseloomulik on ta suhetele, mis tekivad lühiajalise tutvumisperioodi järel, kui otsustatakse abielluda. Et aga puudub lähedus, on ta seotud konfliktide ja arusaamatustega. R. J. Sternberg ütleb, et niisugust armastust võib kohata Hollywoodi filmides, kus enamik peresuhteid luuakse pärast lühiajalist kohtumist piltilusa daamiga. Täiuslik armastus (*consummate love*) sisaldab lähedust, kirge ja kohustust. Ja lõpuks kaheksas võimalus — armastuseta suhted (*nonlove*). Puuduvad kõik kolm komponenti. Ta on iseloomulik kõikidele muudele suhetele, mis meil on teiste inimestega — väliselt kenad ja viisakad suhted, millel aga pole tähendust isiksusele ei käitumise, emotsionaalsel ega kognitiivsel tasemel.

R. J. Sternberg juhib tähelepanu ka kolme komponendi arengu iseärasustele. Kirel on väga kiire kasvutendents ning samuti kahanemistendents. Kohustus suureneb aeglaselt ja vajab pikka suhete perioodi. Lähedus vajab samuti suurenemiseks aega, kuid tal on see omapära, et ta vajab suhete katkemist teatud perioodiks. Milline on tee stabiilsete suhete ja täiusliku armastuseni (mis on ideaaliks)? Suhete alguses on armastuse jaoks oluline kire, seejärel peaks lisanduma lähedus ja viimaks — kohustus. Tuleb veel lisada, et on kaheksa kohustust — lühiajalist ja pikaajalist. Teiste sõnadega — kas suhteid tahetakse hoida lühikest aega või nähakse neid pikemas perspektiivis. Täiuslik armastus peaks põhinema viimasel.

Et lähendada teoreetilist klassifikatsiooni reaalses suhetes eksisteerivale armastusele, tuleb arvestada sellega, et armastus on inimestel väljendatud erineva intensiivsusega (*intensity of love*), ja seda, et kolme komponendi tähtsus võib olla erinev; samuti armastuse balansseeritust (*balance of love*) ühe ja sama armastus-

liigi juures. Kaks viimast omadust võimaldavad kirjeldada tegelikult lõpmatut arvu armastuses leiduvaid nüansse. R. J. Sternberg interpreteerib seda geomeetriselt: mida intensiivsem on armastus, seda suurem on kolmnurga pindala (nurkadeks lähedus, kirk ja kohustus). Kolmnurga kuju määratakse ära aga kolme komponendi tähtsusega — mida rohkem on esindatud armastuse üks komponent, seda enam on kolmnurk välja venitatud selle nurga suunas. Geomeetiline interpretatsioon võimaldab kujutada konkreetse inimese armastust suvalisel ajahetkel küllalt lihtsalt — kolmnurga suuruse ja kuju alusel. R. J. Sternbergi test annabki võimaluse selgitada, kas partnerite «armastuse kolmnurgad» on sarnased või erinevad, kuidas on lood reaalsete ja ideaalsete «armastuse kolmnurkadega» jne.

Suhete, füüsilise ja interpersonaalse veetluse ning läheduse tunnustatud uurija George Levinger (University of Massachusetts) on kirjutanud peatüki «Kas me saame joonistada armastust?» / «Can We Picture «Love»?» (lk 119—158). Pika aja jooksul on G. Levingeril olnud tähtis osa inimestevaheliste suhete uurimisel. Ta on välja pakkunud klassifikatsioone ja teooriaid ning kirjutanud lugematu hulga artikleid ja raamatuid.

G. Levinger teeb endale ülesandeks analüüsida R. J. Sternbergi armastuseklassifikatsiooni ja proovib R. J. Sternbergi kaheksa armastusliigi kujutamiseks luua teistsuguseid visuaalseid sümboleid. Tõepoolest, «armastuse kolmnurgad», nagu märgib G. Levinger, ei võimalda visualiseerida suhete olulisi aspekte. Tema enda suhete klassifikatsioonis on olulised järgmised mõisted: sümmeetria/asümmeetria ja barjäär (*barrier*). G. Levingeri arvates on lähedus võimalik vaid siis, kui suhted muutuvad sümmeetriliseks. See tähendab, et mõlemad partnerid on võrdsed eneseväljenduse sügavuselt, partnerile orienteerituselt, kohustuste poolest jne. Stabiilsed suhted tähendavad sümmeetrilisi suhteid. On iseenesestmõiste-

tav, et sümmeetrilisu/asümmeetrilisu peegeldab ka armastussuhetes toimuvat (nt ühepoolne armastus).

Kuid armastussuhteid tuleks vaadelda laiemas kontekstis, s.t teiste suhete foonil. Veelgi täpsemalt — kirjeldada partnerite kõigi suhete võrgustikku (*social network*). Nii on G. Levingeri arvates võimalik kirjeldada ka seda, mis hoiab kahte inimest koos. See on barjäär, mis eksisteerib peresuhete ja muude suhete vahel. Barjäär tuleb sellest, et interpersonaalne veetlus lähedaste partnerite vahel on alati suurem kui kõikide teiste inimestega, väljaspool neid suhteid.

Autor pakubki välja sümbolid ja reeglid, kuidas tähistada erinevaid R. J. Sternbergi armastusliike, suhtumist teistesse inimestesse, sümmeetrilisust jne. Seega püüab G. Levinger täiustada visuaalset märkide süsteemi, mis oleks kasutatav armastuse kirjeldamisel, ja mis haaraks võimalikult palju olulisi omadusi suhete tasandil.

Phillip Shaver (University of Denver), Cindy Hazan (University of Denver) ja Donna Bradshaw (Harvard University) on kirjutanud peatüki «Armastus kui kiindumus: Kolme käitumissüsteemi integratsioon» / «Love as Attachment: The Integration of Three Behavioral Systems» (lk 68—99). Autorid esindavad olulist suunda inimese käitumise kirjeldamises ja mõistmises — arengupsühholoogiat. Selle lähenemise järgi tuleb otsida isiksuse arengu individuaalsete iseärasuste juuri ema-lapse vahelistes suhetes, ehk laiemalt — varajasest lapsepõlvest. Ph. Shaver ja tema kolleegid püüavad leida täiskasvanud inimeste armastuses seda, mis pannakse paika emalapse vahelistes suhetes. Kui suur hulk sotsiaalpsühholoog näeb armastuses (eriti romantilises armastuses) Euroopa kultuuri arengu tulemust, siis arengupsühholoogide jaoks on armastus bioloogilise seaduspärasuse väljendus. Ehk teiste sõnadega, armastus on üks fundamentaalsetest, normaalset arengut kindlustavatest käitu-

Armastuse anatoomia

misviisidest, mida täiskasvanud isendid rakendavad oma järglaste suhtes.

Kontseptuaalne alus armastuse analüüsiks on kiindumuse teooria (*attachment theory*). Selle loojaks ja autoriteediks on John Bowlby, kelle fundamentaalne kolmeosaline raamat «Attachment and loss» (1969—1980) on arengupsühholoogile piiblik. J. Bowlby ideede realiseerimine on aga seotud enim Mary D. S. Ainsworthiga, kes mõtles välja viisi, kuidas ühe aasta vanustel lastel testida kiindumuse taset oma ema suhtes. Mis on kiindumus (*attachment*)? See on emotsionaalne seos (*bond*), mis tekib ema ja imiku vahel. Seost tuleb siin mõista kui interaktsiooni — koostegevust, koostööd. Mida enam on vastavuses (põhjuslikus seoses) ema ja imiku mitteverbaalsed ja verbaalsed väljendused ning käitumine, seda tihedam on seos, seda intensiivsem kiindumus. Võib näidata, et kiindumus luuakse teatud käitumisaktide süsteemi poolt (nutmine, naermine, silmside jne), mis kindlustavad läheduse. Lähedus omakorda loob turvalisuse (*security*), mis tähendab seda, et organismi seisundid ja käitumisaktid on adekvaatsed keskkonna tingimustele. J. Bowlby arvates on kiindumus evolutsiooniliselt kujunenud mehhanism, mis kaitseb järglast keskkonnas eksisteerivate ohtude eest.

Selleks et teada saada, millise tasemega on kiindumus, tuleb ema ja lapse suhted teatud ajaks katkestada, s.t eemaldada lapsest turvalisuse allikas. Mis juhtub? On teada, et imikute käitumises toimuvad järgmised muutused, mille järjestus on alati ühesugune: 1) protest (*protest*) — nutt, aktiivne ema otsimine, agressiivsus teiste inimeste vastu, kes püüavad lohutada; 2) lootusetus (*despair*) — kurbus, passiivsus, ei vastata teiste inimeste reaktsioonidele; 3) eraldumine (*detachment*) — aktiivne tõrjuv käitumine tagasi tulnud ema suhtes. Kolmas reaktsioon tähendab aga seda, et on toimunud «kaugenemine» — on alanenud kiindumuse intensiivsus — ehk teiste sõnadega, on vähenenud turvalisus.

Võib öelda, et turvalisuse vähenemine on jälgitav kahes mõttes: 1) lapsed näitavad hirmureaktsioone (nutt, põgenemine jne); 2) lapsed muutuvad passiivseks keskkonna suhtes. Hirm ja passiivsus tähendab loobumist keskkonnaga tutvumisest. Laste intellektuaalne areng on aga otseses seoses keskkonnaga tutvumisega (uudsusega). Nüüd pole raske aru saada järeldusest, et mitte ainult emotsionaalne areng ei seostu turvaliste suhetega ema ja laste vahel, vaid ka intellektuaalne areng. Kui turvalisus on kindlustatud, siis astuvad lapsed kontakti ka teiste inimestega peale ema ja isa. Kui nüüd veel lisada, et varajases lapsepõlves luuakse nn mentaalne mudel endast ja oma suhetest teiste inimestega, saab selgeks, et turvaliste suhetega lapsed loovad ka mudeli turvalistest suhetest ja mitteturvaliste suhetega lapsed — mitteturvalistest suhetest.

Mida eelnev lause tähendab? Tuleb järeldada, et kiindumus varases lapsepõlves määrab ära inimese isiksuse ja tema sotsiaalse käitumise. Kui nii, siis tuleb otsida sarnasust ka kiindumuse ja armastuse vahel. Autorid toovad ära koondtabeli, kus võrreldakse romantilist armastust ja kiindumust. Sarnasus on üldiselt niisugune: kui turvalisuse allikas (armastatu) on kättesaadav ja reageerib suhtlemisaktidele, siis on võimalik suhteid luua ka teiste inimestega; kui turvalisuse allikas (armastatu) ootamatult kaob, siis tekib vajadus ta leida ja suurendada lähedust (nt füüsiline kontakt) — kontaktid teiste inimestega katkestatakse; kui ei õnnestu turvalisuse allikat (armastatut) leida, siis viimase tagasitulekul demonstreeritakse tema suhtes tõrjuvust ja agressiivsust.

M. D. S. Ainsworth on kirjeldanud kolme erinevat kiindumuse tüüpi, mis tekivad emapoolse käitumise põhjal (tundlikkus imiku reaktsioonide suhtes, hoiakud imiku liikumisvabaduse suhtes, imiku hädakisale reageerimise kiirus jne). Tavaliselt antakse neile kirjanduses nimeks A-, B- ja C-tüüp. Turvalise kiindumuse / B-tüübi puhul

(*secure attachment*) on imiku käitumine niisugune, nagu viibiks ema kogu aeg ta kõrval, sest ema lahkumine ei kutsu esile hirmu ega passiivsust. Ambivalentse kiindumuse /C-tüübi korral (*anxious / ambivalent attachment*) on imiku käitumine niisugune, et ema lahkumisele järgneb hirm ja aktiivne otsing, tema tagasituleku puhul aga agressiivsus ema vastu. Tõrjuva kiindumuse /A-tüübi puhul (*avoidant attachment*) sarnaneb imiku käitumine ema lahkumisel ambivalentse kiindumuse stiilile, kuid ema tagasituleku puhul ei demonstreerita mingisugust reaktsiooni, nagu ei olekski turvalisuse allikas tagasi tulnud. Omaette probleem on kultuuridevahelistes uuringutes välja selgitatud A-, B- ja C-tüübi proportsioonid. Näiteks Põhja-Ameerikas: B-tüüpi imikuid u 60%, A- ja C-tüüpi imikuid kumbagi 20%; Saksamaa Liitvabariigis: B-imikuid umbes 30%, A-imikuid — 50% ja C-imikuid — 20%; Iisraelis — B-imikuid umbes 50%, A-imikuid — 10% ja C-imikuid — 40%.

Autorid kirjeldavad oma uuringuid, mille tulemuseks on see, et täiskasvanute armastustunne jaguneb samuti kolme rühma, kusjuures nii proportsioonide kui ka nende endi lapsepõlve kirjeldus on vastavuses kiindumuse tüüpega. Turvalise armastuse puhul on armastus iseloomustatav sõnadega õnnelik, sõbralik, kindel jne. Suhted ema ja isaga on olnud lähedased ja mõistvad. Ambivalentse armastuse juurde kuulub armukadedus; samuti soov vastastikuse mõistmise järele, mida paraku ei ole; intensiivne seksuaalne veetlus. Suhted ema ja isaga on olnud ebavõrdsed ja kauged, vanemad on sekkunud pidevalt laste ellu. Tõrjuva armastuse puhul on armastus seotud hirmuga läheduse ees, armukadedusega, kinnise suhtlemisstiiliga. Suhted ema ja isaga on olnud kauged, lähtunud ebavõrdsuse positsioonilt, vanemad on olnud autoritaarsed, kriitilised laste käitumise hindamisel.

Eelneva põhjal võib tõesti väita, et romantilise armastuse juured on kiindumuses. Kuid täiskasvanute armastus

sisaldab ju seksuaalsust. Välja arvatud freudistlik interpretatsioon, on enamik arengupsühholooge siiski arvamusel, et ema ja lapse vahelistes suhetes ei ole võimalik rääkida seksuaalsest aspektist. Probleemi lahendus on J. Bowlby ja M. D. S. Ainsworthi arvates selles, et eksisteerib kolm bioloogilist käitumissüsteemi, mis on koos interpreteeritavad kui armastus. See tähendab, et armastus koosneb järgmistest komponentidest: kiindumus (*attachment*), hoolitsuskäitumine (*care giving*) ja seksuaalkäitumine (*sexuality*). Primaarne on kiindumus, sest ilma selleta ei vallandu ei hoolitsuskäitumine ega seksuaalkäitumine. Et kolm käitumissüsteemi lülituvad sotsiaalsesse suhtesse erineval ajal, siis on selge, et täiskasvanud inimese armastuses on nad juba võrdsel määral välja kujunenud. Võib aga näidata, et varajases lapsepõlves eksisteeriva kiindumuse kvaliteet määrab nii hoolitsuskäitumise kui ka seksuaalkäitumise. Kui nüüd vaadata armastuse klassifikatsioone, siis näeme, et nii kiindumust kui ka hoolitsust nimetatakse sageli liitlaslikuks armastuseks, lähedusel põhinevaks armastuseks jne; seksuaalsust aga tähistatakse kire või kirgliku armastusega.

Niisiis, Ph. Shaver ja ta kolleegid näitavad meile seost varase lapsepõlve kogemuse ja hilisemate armastussuhete vahel.

Evolutsioonilist, ehk veelgi täpsemalt, sotsiobioloogilist lähenemist armastuse käsitluses esindab David M. Buss (University of Michigan), kelle kirjutatud on peatükk «Armastuse aktid: Armastuse evolutsiooniline bioloogia» / «Love Acts: The Evolutionary Biology of Love» (lk 100—118). Autor on seksuaalkäitumise, partnerivaliku ja mitteverbaalse suhtlemise probleemide spetsialist. Tema lähenemine on olnud kõikide valdkondade juures sotsiobioloogiline. Seetõttu pole ka imeks pandav, et armastuse probleem leiab lahenduse evolutsioonilises kontekstis.

D. M. Buss alustab sellest, et armastus ei ole mõistetav ilma evolutsioonilise taustsüsteemita. Selleks tuleb aga näha, milline on armastuse funktsioon. Vastus on niisugune — armastus on seotud reproduktsiooniga ehk teiste sõnadega, armastus on tähtis niivõrd, kui võrd ta suurendab järglaste tekkimise tõenäosust. Siinkohal tuleb arvestada sellega, et sotsiobioloogias nähakse isendi kohanemise edukust läbi reproduktsiooni. Järelikult, armastusest saab rääkida ainult partnerivaliku, vanemate ja laste vaheliste suhete ning sugulussidemete seisukohast. Selleks et kujutada ette võimalikke evolutsioonilisi mehhanisme (nt valik), ei tule armastust vaadelda mitte seisundina, vaid kui akti (*act*). See tähendab lihtsalt öeldes seda, et armastus on mõiste, millega kirjeldatakse teatud kindla eesmärgiga käitumisakte, kusjuures nende erinevate armastusaktide üldine eesmärk on saavutada järglaste sünd. Inimese käitumise seisukohast tähendab akti mõiste järgmist: tähtis on vaadelda, mida partner tegi, mida ütles jne, mitte aga seda, mida ta tundis, mida arvas jne.

Milline on edukas reproduktsioon? Selleks tuleb lahendada järgmised ülesanded: 1) muutuda veetlevaks väljavalitud partnerile; 2) säilitada partner; 3) sooritada edukas reproduktiivne käitumine; 4) osaleda järglaste arengu kindlustajana. Omakorda peavad armastusaktid täitma seitset eesmärki. Ressursside eksponeerimine (*resource display*). Näiteks: «ta tegi kallihinnalise kingituse oma väljavalitule». Mehed demonstreerivad oma võimalusi kindlustada naisele ja tulevastele lastele normaalsed elutingimused. Naised demonstreerivad oma võimalusi järglasi saada. Tuleb öelda, et partnerivaliku uuringud näitavad tõepoolest seda, et meeste veetlus naiste poolt vaadatuna on seotud meeste staatusega ühiskonnas (oletades, et staatus on seotud materiaalsete võimalustega); naiste veetlus meeste silmade läbi on aga seotud märkidega, mida saab interpreteerida kui võimalust seksuaalseks eluks (mida noorem, seda suurem tõe-

näosus intensiivsemaks seksuaaleluks ja laste sündimiseks, tervislik seisund, keha proportsioonid). Muuseas, kiilaspäisus või hallid juuksed meestel suurendavad nende veetlust, ja see, mida armastatakse nimetada ebamoraalseks käitumiseks, suurendab naiste veetlust. Truudus ja partneri valvamine (*fidelity* ja *guarding*). Näiteks: «ta muutus armukadedaks, nähes oma partnerit kellegagi rääkimas». Mehed peavad hoidma oma partnerit sellepärast, et hoida reproduktiivseid ressursse endale (laste arv, keda naised on võimelised sünnitama, on piiratud). Naised peavad hoidma oma partnerit sellepärast, et vastasel juhul seatakse hädaohtu nende ja nende laste heaolu ning arengu garantiid (kui tekivad lapsed eri naisetega, siis vähenevad ka kõikvõimalikud ressursid). Kohustus suhete hoidmiseks ja abielu (*commitment and marriage*). Näiteks: «ta lubas abielluda», «me tegime koos tulevikuplaane». Abiellumisega kindlustatakse enamikus kultuurides nii ressursside jaotamine suhete sees kui ka partneri valvamine ning truudus. Seksuaalne lähedus (*sexual intimacy*). Näiteks: «nad olid vahekorras», «ta andus talle». Päril ilmne, et seksuaalne lähedus on teadaolevalt ainuke viis järglaste saamiseks. Reproduktioon (*reproduction*). Näiteks: «ta ootab temalt last», «ta sünnitas». Armastusaktid, mis täidavad seda ülesannet, on seotud hoolitsusega, enesehoidmisega lapse ootuse ajal jne. Ressursside jaotamine (*resource sharing*). Näiteks: «ta toetas teda rahaliselt», «ta töötas perekonna heaks». Arvatakse, et naised jaotavad oma ressursse seksuaalse läheduse ja reproduktiooniga. Mehed jaotavad aga oma ressursse, mida eksponeeriti, järglase sünni järel — kaitsevad oma partnerit ja järglast võõraste eest, toetavad materiaalselt jne. Ja lõpuks, vanemlik hoolitsus (*parental investment*). Näiteks: «ta hoolitses oma haige lapse eest», «ta õpetas last». See ülesanne on täidetav väga erinevate armastusaktide abil, kusjuures individuaalsed erinevused on väga suured.

Armastuse anatoomiast

David Buss on suutnud leida ka need armastusaktid, mis tähendavad vastajate arvates armastust. Nagu me näeme, on sotsiobioloogiline lähenemine armastusele niisugune, et evolutsiooni käigus kujunenud käitumuslikud mehhanismid järglaste saamiseks on inimeste subjektiivsel tasemel interpreteeritavad kui armastus.

Psühhoterapeut Stanton Peele (New Jersey) on kirjutanud irriteeriva pealkirjaga peatüki «Armastuse orjad: Romantiline ideaal, psühholoogiline teooria ja narkootiline armastus» / «Fools for Love: The Romantic Ideal, Psychological Theory, and Addictive Love» (lk 159—188). Tegemist on autoriga, kelle 1976. aastal ilmunud raamat (kirjutatud koos A. Brodskyga) «Love and addiction» (New York, NAL) muutus kiiresti bestselleriks ning kes koos Dorothy Tennoviga kritiseerivad enamiku psühholoogide poolt aktsepteeritud seisukohti armastuse psühholoogias. S. Peele on narkomaania probleemide ning ravi spetsialist.

Autori põhipostulaat on järgmine: on olemas ilmne sarnasus narkomaania ja Lääne kultuuris eksisteeriva armastusekontseptsiooni vahel. Tõepoolest, narkomaani iseloomustab üha suurenev sõltuvus ainest, mis muutub tema eluprobleemide lahendamise ainsaks abivahendiks. Kogu emotsionaalne (nii positiivsed kui negatiivsed seisundid) ja kognitiivne isiksuse valdkond on allutatud narkootikumile. Ka üldlevinud armastusekontseptsiooni järgi tähendab armastus kuulumist ainult ühele inimesele, kellest saab kõik, kellega on seotud kogu elu ja kelle ümber hakkab keerlema kogu maailm. Narkootilises armastuses veelgi enam — pühendumisega üksnes armastatule kaasneb üha suurenev isoleerumine sotsiaalsest keskkonnast, sulgumine. Nii narkootikumide tarvitamine kui sõltuvussuhetes olemine viivad ühesuguse tulemuseni — isiksuse destruktioonini. Destruktiivsusele viivat armastust nimetab S. Peele narkootiliseks armastuseks (*addictive love*).

Humanistlik psühholoogia ja osa psühhoanalüütikuid aga vastandavad narkootilisele armastusele niisuguseid armastussuhteid, mis aitavad kaasa isiksuse arengule. Erich Fromm, eriti «Armastuse kunstis» (1956), analüüsib isiksust arendava armastuse olemust vahest kõige täiuslikumalt. Sellise seisukoha järgi suureneb armastussuhetes partnerite avatus maailmale, mitte ei vähene; eneseteostuse ja vabaduse määr ei vähene, vaid suureneb jne. Miks on siis psühholoogilises mõttes nii narkomaania kui narkootiline armastus sarnased? Vastus peitub sotsiaalses stressis ja sellest ülesaamise viisides.

Sotsiaalne stress on mõiste, mis kirjeldab inimese kohanemist (või õigemini kohanematust) sotsiaalse keskkonna normidega ehk sotsiaalse keskkonna nõuetega (*demand*). Nõuded (moraalsed, ideoloogilised, psühholoogilised) on aga paraku üksteisele vastukäivad, näiteks nõuded isiksuse omadustele — inimene peab olema painduv (peresuhetes), kuid samal ajal ka domineeriv (sotsiaalses hierarhias); altruistlik (suhetes lastega), kuid ka agressiivne (suhetes võõrastega), jne. Juhul, kui ei õnnestu neid vastandlikke nõudeid täita (tegelikult leida kompromisse), muutub nõue ohuks isiksusele. See on tajutav hirmuna (*fear*) või urelusena (*anxiety*). Viimane erineb hirmust selle poolest, et inimene ei tea, mis või kes konkreetselt teda ohustab. Paratamatult tuleb aga hirm või urelus likvideerida, sest inimese psühholoogiline funktsioneerimine ei ole sellises seisundis võimalik. Hirmust või urelusest ülesaamise protsessi nimetatakse toimetulekuks (*coping*). Probleem on aga selles, et sotsiaalne keskkond ei võimalda hirmu või ureluse põhjuse kaotamist, mistõttu enamikul juhtudest seisneb toimetulek hirmu või ureluse intensiivsuse vähendamises. Siin peitubki narkootiliste ainete (nikotiin, alkohol, heroiin jne) tarvitamise vajadus — nende abil on võimalik sümbolsest põgeneda hirmutavast maailmast. Kuid samasugust sümbolset põgenemist saab ette võtta ka teise inimese (armastatu) abil, kes aitab unustada hirmsa maa-

ilma väljaspool neid suhteid. Seega tähendab narkootiline armastus teise inimese ärakasutamist (keel ei paindu võrdluseks, kuid siiski — viinapudelina), et saada üle oma urelusest või hirmust. Siin on tõesti narkootilised ained ja armastatud inimene täitmas ühesugust rolli. Selles mõttes väidabki S. Peele, et enamik Euroopa ja Põhja-Ameerika psühholooge varjab sõnaga «armastus» sotsiaalset ja individuaalset patoloogiat. Tõepoolest, isegi Z. Rubini test romantilise armastuse mõõtmiseks kirjeldab armastusena intensiivset sõltuvust ühest inimesest.

Autor näitab, et individuaalsed omadused, mis soosivad narkomaaniks muutumist, soosivad ka teineteist hävitavate armastussuhete tekkimist (ühepoolne armastus, armukadedus, agressiivsus ja depressioon). Need omadused on: madal vastupanuvõime frustratsioonile; ebaadekvaatne käitumine sotsiaalsete normide mõttes; minevik, mis on seotud alluvussuhete olemasoluga (vanematele, kaaslastele); ja positiivse hinnangu puudumine oma tegevusele teiste inimeste poolt. Selgub, et selliste kogemustega inimestel on suur tõenäosus sattuda sõltuvusse nii narkootilisest aineist kui ka teisest inimesest. Vajades pidevat väljastpoolt tulevat abi oma seisundite reguleerimiseks, ei saa nad samal ajal kätte täielikku rahuldust. Narkootiliste armastussuhete püsivuse aga kindlustab samasuguste probleemidega partneri valimine. Teiste sõnadega, inimesed valivad lähisuhete loomiseks partneri, kellel on samuti kalduvus narkootilisele armastusele.

On aga veel üks oluline detail narkootilise armastuse tekkeks — romantiline ideaal. Narkomaan vähendab oma hirmu või urelust transtsendentaalsete elamustega, narkootilises armastuses toimub seesama romantilise ideaali abil — ideaalsest inimesest ja temaga kujuteldavatest sündmustest saab varjupaik hirmutava reaalsuse eest. Siinkohal võib märkida, et romantiline ideaal, millega inimene opereerib, on muidugi pärit sotsiaalsest

keskkonnast. Ehk teisisõnu — kultuuris eksisteerivad normid armastuse, perekonna jne kohta. S. Peele'il on muidugi õigus, kui ta juhib tähelepanu asjaolule, et Lääne kultuuris on armastuse ideaaliks irratsionaalne seisund (märke sellest võib näha juba XIII sajandil), mis seotud ainult ühe ja jäädavalt väljavalitud inimesega. Veelgi enam, võib näidata, et mida rohkem tõstetakse ühiskonnas esile inimese individuaalsust, seda enam väärtustatakse ka romantilist armastust. Nendes kultuurides, kus on suhteliselt liberaalsed seksuaalkäitumise normid ja inimese sotsiaalne staatus ei ole seotud abielu ega perekonnaga (nt Vaikse ookeani lõunapiirkonnas), puudub ka armastus, milles põhikohal on kirk, armukadedus ja irratsionaalsus. Seega ettekujutus, mille järgi ainult üks inimene on võimeline rahuldama kõiki emotsionaalseid vajadusi ja perekonnal on kõikide hädade «ravimi» tähendus, ähvardab vähendada nii sotsiaalset stabiilsust (abielulahutuste kasv jne) kui ka isiksuse stabiilsust (üksilduse seisund, enesetapud jne). Hämmastav on aga see, et romantilisele ideaalile vaatamata ei ole tegelikult kunagi olnud täidetud nõue «olla igavesti truu armastatule» — abieluväliste seksuaalsuhete kasvutendentsi on kinnitanud väga erinevad tööd. Sarnaste andmete põhjal tuleb järeldada, et kultuuris eksisteeriv ideaal ja see, mis toimub reaalses suhtes, on kaugel omavahelisest kooskõlast.

Et romantilisele ideaalile on enim allutatud noored inimesed, siis võib oletada, et kõige valusam on kokkupõrge ideaali ja reaalsuse vahel esimeste romantiliste suhete tekkimise järel. S. Peele leiab, et narkootilisele armastusele on võimalik vastu töötada, andes psühhoteraapia abil noortele inimestele järgmised orientiirid: 1) väärtusta oma suhteid inimestega; 2) vastuta oma tegude eest; 3) teadvusta, millised tagajärjed on liigsel sõltuvusel ühest inimesest; 4) püstita endale suured eesmärgid elus; 5) teadvusta, millised on inimestevaheliste suhete mõjud käitumisele.

Armastuse anatoomiast

S. Peele toob esile 8 omadust, mille poolest peaksid erinema armastus ja narkootiline armastus:

1. Armastus on seisund, mis soodustab indiviidi arengut, narkootiline armastus seevastu suurendab sõltuvust;

2. Armastus tähendab teise inimese toetamist, narkootiline armastus aga teise inimese idealiseerimist;

3. Armastus väärtustab kõiki teise isiksuse suhteid, narkootilises armastuses kuulutatakse teine ainult endale kuuluvaks;

4. Armastus aitab saavutada suuremat rahuldust oma elust, vastupidiselt narkootilisele armastusele, mis tähendab põgenemist hirmsast maailmast;

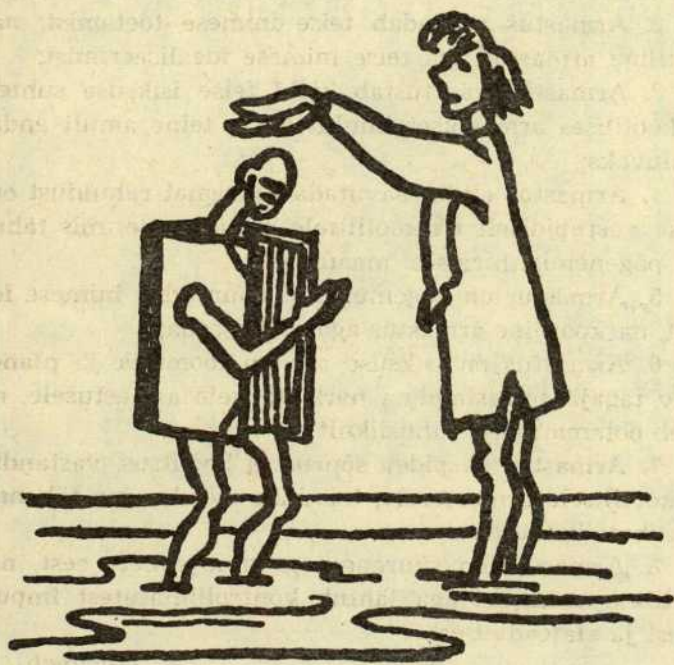
5. Armastus on kogemus, mis suurendab inimese loovust, narkootiline armastus aga piirab seda;

6. Armastus on isiksuse arengu loomulik ja planeeritav tagajärg, vastandina narkootilisele armastusele, mis tuleb ootamatult ja juhuslikult;

7. Armastus on pidev sõprus ja hoolitsus, vastandina narkootilisele armastusele, kus kire möödumine tähendab ka suhete katkestamist;

8. Armastus on suurenev vastutus suhete eest, narkootiline armastus aga lähtub kontrollimatutest impulsidest ja alateadvusest.

(Järgneb)

friedebert Tuglas.

KOGNITIIVSE LÄHENEMISE VÕIMALUSI KEELETEADUSES

Haldur Õim

Humanitaarteadustes on viimasel ajal märgata aktiivset püüdu taas otsida oma identiteeti. Selle taustaks on tunnetus, et humanitaarteaduste objekt erineb põhimõtteliselt loodusteaduste uurimisobjektist. Humanitaarteadustes uurib inimene iseennast, oma mõtteid, taotlusi ja hinnanguid, sotsiaalseid struktuure ning suhtlemist. Inimese käitumise aluseks ei ole maailm «niisugusena, nagu see on realselt», vaid vahendatuna tema oma sise-maailma kaudu. Ja veelgi enam, ka omaenda — s. o inimese — sisemaailmast ja selles toimivatest seaduspärasustest on tal oma pilt, oma arusaamad (küll mitte erilisel määral teadvustatud), ja need arusaamad võtavad ta aluseks teiste inimestega lävides, nende tegusid tõlgendades ning neile reageerides. Nende intuiitivsete arusaamade selgitamine on üks humanitaarteaduse olulisi metodoloogilisi nõudeid. Füüsikule pole teaduslikust vaatekohast eriti tähtis, kuidas toimib füüsikaline maailm eri rahvaste intuiitivses ettekujutuses; humanitaarteadlasele, kes uurib psüühilist ja sotsiaalset maailma, on vastavad ettekujutused aga tähtsad.

Kirjutise aluseks on Emakeele Seltsis 27. märtsil 1990. a Tallinnas peetud ettekanne.

Keelel on inimese käitumissüsteemis küllaltki eriline koht. Sõnades, aga samuti grammatilistes struktuurides, on fikseeritud maailma jaotamine inimese seisukohalt olulisteks osisteks (ning nende taasühendamise, kombineerimise võimalused). Ja eri keelte uurimine on tõendanud, et see jaotamine/kombineerimine (ehk maailmapilt) võib eri kultuurides olla võrdlemisi erinev. Samal ajal peab see mingis üldisemas plaanis olema üksteisega sobitav, üksteiseks tõlgitav. Teiseks — keel on põhiline vahend, mille kaudu realiseerub inimeste sotsiaalne interaktsioon ja millele seega tuginevad sotsiaalsed struktuurid alates üksikisikute igapäevakontaktidest ja lõpetades suurte ühiskondlike institutsioonidega. (Ning et see sotsiaalsete struktuuride loomine ja ülalhoidmine ei põhine ainult tõeste teadmiste vahetamisel, vaid võib ulatuda kõige rafineerituma manipuleerimiseni inimeste teadvusega — mille kohta meie tänapäeva elu pakub külluses materjali —, ka see on võimalik ainuüksi tänu keelele.) Eriti tuleb seejuures märkida asjaolu, et laps, kes inimühiskonda «sisse kasvab», teeb seda väga olulisel määral keele vahendusel — õppides sõnade ja lausete tähendusi, õppides teiste inimestega suhtlema. Selle suhtlemise käigus ta kasvabki inimeseks, keda juhivad samasugused arusaamad ja käitumisnormid, nagu on teistel inimestel. Seetõttu on keel üks faktoreid, mis lapse jaoks — ja niisiis ka üldse inimese jaoks — «loob» maailma ja vajutab oma pitseri tema oskusele selles maailmas elada.

Niisiis: keel on nähtus, mille juured ulatavad inimese kõige sügavamate tunnetus- ja käitumismehhanismideni, on nendega läbi põimunud. Keele olemust ei saa täielikult mõista neist seostest lahus. Esitatud tees võtab kõige lähemalt kokku selle keeleteadusliku lähenemise tuuma, mida võib iseloomustada kui kognitiivset.

KOGNITIIVSUS JA KEELETEADUS

Mõistet «kognitiivne» ei kasutata sugugi ainult keeleteaduses. Enam-vähem samas mõttes räägitakse kognitiivsest psühholoogiast, kognitiivsest sotsioloogiast, kognitiivsest antropoloogiast; kognitiivsus on olnud üks võtmemoisteid tehisintellektis. 1970. aastate lõpul «loodi» viimase initsiatiivil omaette teadusharu — kognitiivteadus (*cognitive science*), mis pidi esindama kognitiivset lähenemist erinevates teadustes. Kõik see näitab, et tegemist on üldisema nihkega teatud teaduste rühmas — inimest ja tema käitumist uurivates teadustes. Võib öelda, et kognitiivsus on üks humanitaarteaduste identifitseerimise viise. Kuidas üritab keeleteadus lülituda sellesse protsessi?

Algselt tuli termin «kognitiivne» kasutusele — üsna loomulikult ja arusaadaval viisil — psühholoogias, kus 1960. aastail toimus pööre (neo)biheivioristlikult lähene miselt mentalistlikule (Neisser 1967; Величковский 1982). Kognitiivses psühholoogias kujunesid keskseks tajuprotsessid, mälu ehitus ja funktsioneerimine ning kõik see, mida oleme harjunud kokku võtma sõnaga «mõtlemine». Keeleteaduse seisukohalt tasub varasematest töödest seejuures eriti ära märkida Endel Tulvingu poolt psühholoogiasse toodud episoodilise ja semantilise mälu eristust (Tulving 1972). Kognitiivses psühholoogias hakati peagi aktiivselt huvituma ka keelest — sõnade tähenduste organisatsioonist mälus, lausete ja tekstide mõistmise psühholoogilistest mehhanismidest.

Siiski ei ole praeguse kognitiivse lähenemise meetodid keeleteadusesse jõudnud nii otse psühholoogiast, nagu võiks arvata. Ma ei räägi üksikute keeleteadlaste vaadete kujunemisest ja nende kontaktidest psühholoogiaga — võib leida mitmeid olulisi töid, mille kaasautorige hulgas on psühholoogid ja lingvistid (nt van Dijk, Kintsch 1983) —, vaid nimelt uutest käsitlusmeetoditest keeleteaduses. Kognitiivne psühholoogia on läbinisti eks-

perimentaalteadus, keeleteadus seni mitte. Isegi kui uuritakse samu nähtusi, on meetodid — ja tegelikult ka uurimisobjekt — erinevad. Psühholoogiliste eksperimentide tulemused on harva otseselt keeleteaduses rakendatavad. Niisiis tundub, rääkides kognitiivse läheneamise päritolust ja allikatest keeleteaduses, et kõige tähtsamad mõjutajad on olnud kaks naaberalal — need on tehisintellekt ja kognitiivne sotsioloogia (etnometodoloogia); seejuures tasub kohe märkida, et neil kahel pole omavahel erilisi otseseid.

Tehisintellekt, eriti sellisena, nagu ta arenes 1970. aastate lõpul ja 1980. aastate esimesel poolel, seadis endale üheks peamiseks teoreetiliseks ülesandeks inimintellekti kesksete mehhanismide ühtse mudeli loomise. Siia kuulus ka keele mõistmise modelleerimine. Tehisintellektil oli seejuures eri teaduste andmete sünteesija ja ühtse metodoloogia väljatöötaja roll. Nii tõmmatigi sellise modelleerimisega tegelejate ringi keeleteadlased. Keelenähtuste käsitlemine sattus siin just sellisesse konteksti, millest oli juttu eespool: tähenduste seos teadmiste ja kogemustega («maailma mudeliga»), teksti mõistmine ja produtseerimine üldisemas arutluse, järelduste konstrueerimise ning otsuste tegemise kontekstis.

Tehisintellekti mõju on eriti tuntav semantikas, nii sõna-, lause- kui tekstisemantikas, samuti dialoogide ((s. o keelelise suhtlemise) modelleerimise teatud suundades (viimastest vt nt Koit 1988)).¹

Hoopis teist teed pidi on tulnud need mõjutused, mis toimivad keele kui sotsiaalse suhtlemise kandja uurimisel. Selle suuna alla ma paigutaksin üksteisest mitmes suh-

¹ Viimasel ajal võib küll tehisintellektis selgesti märgata sellise globaalse-sünteesilise huvi kadumist inimintellekti avalduste vastu. Põhjus on üsna selge: on saavutatud teatud küpsus ja kujundatud omad meetodid, ja seda eelkõige insenerliku distsipliinina, mida tehisintellekt ju loomu poolest on. Endine universalistlik vaim, nagu ma siin tahan väita, on aga — vähemalt osalisel kujul — kandunud humanitaarteadustesse.

tes erinevad keeleuurimise alad nagu diskursuseanalüüs (vt nt ван Дейк 1989) ja konversatsioonianalüüs (Hakulinen 1986; Goodwin, Heritage 1990). Neid lähenemisi on tihti vastandatud. Erinevused nende vahel kajastavad siiski rohkem konkreetseid uurimismeetodeid, sinise käsitluse seisukohalt on aga olulisem see, mis neid ühendab: ei uurita mitte keelt, vaid keelelist suhtlemist koos selle kui sotsiaalse suhtlemise viisi kõigi atribuutidega (konventsionaalsus, ritualiseerimine jms), ja teiselt poolt rõhutatakse, et igasugune suhtlemine realiseerub suhtlemises osalevate indiviidide kognitiivsete protsesside kaudu. Kui otsida selle üldsuuna mõjutajaid väljastpoolt keeleteadust, siis nendena tuleb esmajärjekorras osutada üldist pragmaatikat, eriti sotsiopragmaatikat (Leech 1983), ja kognitiivset sotsioloogiat, etnometodoloogiat (Garfinkel 1967; Heritage 1987). Selles mõjus võib rõhutada kolme aspekti.

Esiteks, vastandina sotsiaalse suhtlemise teoretiseerivatele käsitlustele rõhutatakse siin argikogemuse olulisust. Oluline on see, kuidas suhtlemises kogetakse partnerit ja kuidas mõistetakse neid arutlusprotsesse, mis on tema käitumise (kaasa arvatud repliikide) aluseks suhtlemises. See ühine «argiarutlusmudel», ühised arutlusmeetodid (*shared methods of reasoning*) on aluseks, mille najal on võimalik vastastikku arusaadav sotsiaalne käitumine, sealhulgas keeleline suhtlemine, ning selle mudeli selgitamine on suhtlemise uurijate üks peaaülesandeid.

Teiseks, vahetult suhtlemisprotsessis endas asetatakse rõhk selle väljatoomisele, kuivõrd see protsess on konventsionaliseerunud ja ritualiseerunud. Kasutades uurimismaterjalina enamasti argisuhtlemist, osutatakse, et suhtlusaktid selles, nende kommunikatiivsed taotlused ja taust, kontekst, millest need aktid sünnivad, on osalistele harva üheselt ja korruga selged, mingi suhtlusakti mõte selgub tihti vastastikuste «läbirääkimiste», konsulteermiste tulemusena, see võib (partneri jaoks) vestluse arenedes pidevalt transformeeruda.

Kolmandaks, konkreetsete kirjeldusmeetodite ja -vahendite osas on enim laenatud pragmaatilisest kõneaktide teooriast. Kuid kõneaktid kui algselt loogilis-filosoofilised kategooriad on ümber tõlgendatud kognitiivseteks struktuurideks, mis on ühelt poolt nende arutluste kandjateks, millest oli juttu eespool, ja teiselt poolt struktuurid, mille termineis fikseeritakse suhtlemise konventsioonid ja rituaalid (Новое... 1986).

Nagu võib näha, on need kaks väliselt nii erinevat lähenemist, tehisintellektiline ja sotsioloogiline, sarnased ühes: see on vajaduse rõhutamine uurida keele ja keelelise suhtlemise kognitiivset baasi. Mõneti paradoksaalsel viisil on inimese kognitiivsete mehhanismide uurimine (mis algselt seostub ju individuaalpsühholoogilise lähenemisega inimesele) keelele rakendatult oma täies väärtuses avaldunud alles seejärel, kui sellesse uurimisse lülitati sotsiaalne mõõde.

Keeleteaduse juurde tagasi pöördudes tuleb märkida, et kognitiivne lähenemine ei ole siin muidugi sündinud ainult välistest mõjutustest. Seda on ette valmistanud areng keeleteaduslikus semantikas ja pragmaatikas juba 1970. aastaist alates (vt Öim 1981); hiljem liitus siia ka grammatika (Leino 1989). George Lakoff, kognitiivse lähenemise üks tuntumaid esindajaid praegu, omal ajal aga generatiivse grammatika uuendajaid, kirjutas näiteks juba 1977. aastal: «Kogemusliku (*experiential*) lingvistika põhiväide seisneb selles, et inimkogemuse aspektid — taju, arutlusvõime, keha iseärasused, emotsioonid, mälu, sotsiaalne struktuur, sensomotoorne ja kognitiivne areng jne — määravad suures ulatuses, kui mitte täielikult keele universaalseid omadusi.» (Lakoff 1977: 237.) Milles konkreetselt avaldub kognitiivne lähenemine keeleteaduses praegu, sellest tuleb juttu järgnevas. Enne tahaksin aga veel valgustada kognitiivsuse keeleteaduslikku tausta natuke üldisemalt.

Esiteks, kognitiivset lähenemist ei tule käsitada kui mingit uut uurimisala keeleteaduses, mis nt semantika

või pragmaatika kõrval tegeleb oma eriliste keelenähtustega ja arendab oma meetodeid. Kognitiivsus on üldisem ideoloogia, mida realiseeritakse teatud lähenemisviisina grammatikas, semantikas, pragmaatikas. Seda « uut ja paremat », mida kognitiivne lähenemine lisab varasematele semantilistele ja pragmaatilistele meetoditele, tuleb otsida uues sünteesis, mida see pakub. Keel on tervik, grammatikat, semantikat ja pragmaatikat võime eristada ainult tinglikult. Miski fundamentaalsem peab neid samal ajal ühendama. Kognitiivses lähenemises otsitakse seda ühisalust inimese tunnetussüsteemist ja üldistest intellektuaalsetest ning interaktsiooniprotsessidest.

Teiseks, teatud aspektist vaadatuna võib kognitiivses lähenemises näha ka tendentsi, püüdu elustada filoloogilist mõtteparadigmat keeleteaduses — seda omamoodi orgaaniliselt terviklikku keelekäsitust, mille hiilgeaeg langeb möödunud sajandi lõppu ja sajandivahetusse. Keele ja psüühika seostega opereeriti siis sama enesestmõistetavalt kui puhtkeeleliste faktidega. Siis nähti küll kõike vaid keeleajaloolisest vaatenurgast, kuid keele olemuse dešifreerimise seisukohalt polnud see nii väga oluline. Kui see ajaloolise aspekti ühekülgne rõhutamine kõrvale jätta, osutuvad tollase keeleteaduse ja praeguse kognitiivse lähenemise arusaamad keelest ja keeleteadusest ootamatult sarnaseks. Seda enam, et näiteks semantikas tuntakse taas elavat huvi sõnade tähenduste ajaloolise muutumise vastu — kui ühe allika vastu, kust on lootust hankida andmeid inimese intuiitivse maailmapildi muutumise kohta aegade jooksul, seaduspärasuste kohta, mis selles muutumises toimivad (Geeraerts 1988). See huvi ja lootus viivad meid tagasi päris semantika sünni juurde.²

² Illustratsiooniks üks näide: « Semasioloogia ehk semantika on lingvistika osa, mis püüab süstemaatiliselt koguda sõnade arengulugusid, uurida ja klassifitseerida neid; seda mitte ainult selleks, et püüda avastada nende muutuste sügavamaid psühho-

Järgnevas käsitletlen kognitiivse lähenemise sisu ja võimalikke perspektiive konkreetsemalt kahes keeleuuri-misvaldkonnas — semantikas, eelkõige leksikaalses semantikas, ja pragmaatikas, keelelise suhtluse ja dis-kursuse uurimises. Kognitiivsus tähendab neis võrdlemisi sarnaseid asju. Kolmas uurimisvaldkond, kus selle kate-gooriaga opereeritakse, nn kognitiivne grammatika (Lang-acker 1987; vt ka Leino 1989) kasutab kognitiivsuse mõistet hoopis teistsuguses tähenduses ja tundub, et seda on mõttekam omaette käsitleda — see on õieti mõeldud alternatiivina generatiivsest grammatikast lähtuvatele grammatikakirjeldussüsteemidele.

KOGNITIIVSE SEMANTIKA VÕIMALUSI

Klassikalise määratluse järgi uurib semantika keele-märkide seoseid reaalsusega, mida nende märkide abil tähistatakse. Tegelikult ei saa märkidel (nt sõnadel) olla mingeid otseseoseid maailmaga — need seosed lähevad inimese kaudu, kes keelt kasutab. Seda on teorias mui-dugi alati mööndud, kuid eri käsitlustes omistatakse ini-mesele vahendajalülina väga erinev roll. Ühes äärmuses on leitud, et objektiivne maailm oma etteantud struktuu-riga määrab lõpuks kõik eristused, inimene on ainult nende peegeldaja, fikseerija, seda ka keeles. Teises äär-muses omistatakse keelele, selle tähendus- ja mõistesüs-teemile sel määral iseseisva ning aktiivse alge roll, et inimene selle seisukoha järgi tunnetab reaalselt maailma ainult läbi keele kui «vahemaailma» (*Zwischenwelt*). Viimane seisukoht on olnud iseloomulik nt semantiliste

loogilisi ja sotsiaalseid põhjusi, vaid ka selleks, et võrrelda neid omavahel, nii et selguksid teatud üldkehtivad semasioloogilised seaduspärasused. Kuid et sõnad võivad eksisteerida ja areneda ainult meie inimliku psühholoogilise ning sotsiaalse elu kon-tekstis, siis on need ühtlasi psühholoogilised ja sotsiaalsed sea-duspärasused.» (Van Ginneken 1903: 6.)

väljade teooriale (Trier 1971). Niisugused üldised ideed ei ole olulised ainult ideoloogiliste deklaratsioonide või abstraktsete mõttemängudena. Neist sõltub, kust otsitakse seletust keeleliste tähenduste olemusele ja ehituspõhimõtetele.

Kognitiivsel semantikal on selles vastanduses oma kindel seisukoht. Aktiivne ja determineeriv osa kuulub selle järgi inimese kognitiivsele süsteemile, inimkogemuse kategoriseerimise üldistele seaduspärasustele. Need on põhimõtteliselt primaarsed keele struktuuri suhtes. Keelelised tähendused rajanevad tunnetuslikel kategooriatel, fikseerivad neid. Iga tunnetuslik kategooria ei pea leidma ega leiagi fikseerimist keeles. Kuid tähenduslikud eristused ei teki sellise koha peale, kus ei ole all mingit kognitiivset kategorisatsiooni. Vaid osaliselt on tunnetuslikud kategooriad bioloogiliselt determineeritud (nt see, missuguseid põhivärvusi eristatakse). Suurem osa neist on kultuurilis-kogemuslikku algupära ja võivad seega kultuuriti oluliselt erineda. Kuivõrd keel on põhilisi vahendeid, mille abil üksikindiviid niisuguseid kategooriaid — neis sisalduvat kogemust — omandab, siis just siin on alust rääkida keele aktiivsest rollist inimese maailmapildi kujundajana.

Siit võib tuletada kognitiivse semantika jaoks kaks peamist ülesannet. Esiteks, näidata teoreetilises käsitluses kognitiivse baasi ja keeleliste tähenduste seost: mida võib sellest põhimõttelisest seostumisviisist järeldada tähenduste ja üldse keelelis-semantiliste kategooriate olemuse, põhimõttelise ehituse ja omavaheliste suhete kohta? Teiseks, asudes mingi keele semantilisele kirjeldamisele, on vaja keskenduda eriti sellele, missugune on selles fikseeritud kogemusliku maailmapildi eripära. Siin võib omakorda esile tuua kaks alleesmärki: ühelt poolt tuua välja see, mis on ühe või teise keele, selles fikseeritud maailmapildi spetsiifika; teiselt poolt: kõrvutades erinevaid keeli (ja mida erinevamaid, seda parem) ja kasutades neid otsekui aknana «inimese sisse vaatami-

seks», püüda omast aspektist selgitada inimliku kogemuse organiseerimise aluspõhimõtteid.

Esimese ülesande osas on kognitiivsel semantikal pakkuda mõned seisukohad, mille osas ta vastandub varasematele, formaalsest loogikast inspireeritud semantikakäsitlustele.

Esimene ja olulisim puudutab sõnade tähenduste ja üldse keelelis-semantiliste kategooriate olemust: kognitiivse semantika järgi need ei ole mingid täpselt piiritletavad üksused, mida saab defineerida vajalike ja piisavate tunnuste esiletoomisega, nagu saab defineerida nt teaduslikke mõisteid ja nagu püüti kirjeldada tähendusi varasemas semantikas. Ühe põhilise tähendustüübi moodustavad nn prototüüpstruktuuriga tähendused (Fillmore 1985; Lakoff 1986; vt ka Öim 1989): sõna tähendusel on suhteliselt selgepiiriline tuum (me suudame üsna kerge vaevaga kirjeldada sõna *poiss* või *vihm* või *vaidlema* n-ö prototüüp-tähendust) ja hoopis ähmasemad äärealad, kuhu jäävad sõna poolt tähistatavad mitteprototüüpsed objektid, nähtused, tegevused. Võib eristada mitut liiki prototüüpe ja vastavalt ka mitut liiki ähmasust tähendustes (Lakoff 1986). Kõiki tähendusi ei saa siiski selliste prototüüpstruktuuride kaudu kirjeldada. Näiteks sõnade *koguni* või *vaevu* puhul on üsna mõttetu küsida, mis on nende «prototüüpne esindaja». Pigem tuleb nende tähendusi kirjeldada kui teatud protseduure. Kuid ka siin kehtib üldpõhimõte, et neid protseduure ei ole võimalik defineerida täpselt ja üheselt igasugusest kontekstist sõltumatult (Баранов 1984).

Keele ja kognitiivse baasi sisulise seose spetsiifika, keele maailmapilt, ei tule siiski eelkõige esile mitte üksik-sõnade tähenduste omadusi vaadeldes, vaid uurides tähenduste omavahelisi suhteid teatud temaatilistes väljades.

Varasem semantika, eriti praktilisema suunaga tööd (sõnaraamatud, tesaurused, ulatuslikumate sõnarühmade kirjeldused) on siin tähelepanu pööranud esmajoones sel-

listele seostele nagu soo—liigi, osa—terviku, põhjuse—tagajärje seosed. Need on aga n-ö reaalsuskesksed seosed, mis kajastavad suhteid denotaatide vahel. Kognitiivse semantika ideoloogia järgi on semantika esmaülesanne avada keele semantilise süsteemi inimkeskne aspekt.

Inimesekesksus, inimesele spetsiifiline maailma kategoriseerimine, avaldub ilmekalt näiteks sellistegi väljendite kasutamises, nagu seda on ruumisuhteid tähistavad sõnad: *ees, taga, kõrval, juures, vasakul, paremal*. Inimese keha ei ole sümmeetriline, sellel on «esikülg» ja «tagakülg», on parem ja vasak külg. Niisiis, kui öeldakse *Poisi ees/poisist paremal oli väike laud*, on laua paigutus poisi suhtes üheselt antud. Analoogia põhjal iseendaga eristab inimene ka paljudel objektidel esi- ja tagakülge või -otsa (*maja, auto*) ning muude objektide paigutus nende suhtes on samal viisil kirjeldatav (*Maja taga kasvab puu*). Kuid kõikidel objektidel pole esi-tagakülge (nt *puu, kivi, järv*). Ometi on loomulik kasutada ka siin ruumisuhete kirjeldamiseks samu väljendeid: *Järve taga oli mägi; Kivist paremal oli auk*. Nende puhul lisandub situatsiooni varjatud osalisena taas inimene kui «vaatleja», kelle suhtes situatsiooni muude osaliste paigutust kirjeldataksegi. Ning osutub, et selle (juurdemõeldava või tegelikult osaleva) inimese roll ei piirdu teiste objektide esi- või tagakülgede määramisega. Näiteks lause *Järve taga oli mägi* piiritleb mingil määral ka inimese-vaatleja, järve ja mäe suhtelisi kaugusi üksteisest. Kui inimene on järve ääres, järv pole eriti suur, aga mägi on teisel pool kaugel silmapiiril, siis sellise situatsiooni kirjeldamiseks ei ole eeltoodud lause ilmselt enam loomulik (ehkki loogiliselt kehtib sama «ees-taga» suhe järve ja mäe vahel inimese suhtes ka siin).

Niisamuti võib selgitada näiteks põhjuslikkuse keelelist, s. t kognitiivset käsitlust, võrrelduna füüsikalise põhjuslikkusega — näiteks analüüsides ja kõrvutades selliste väljendite kasutust nagu *põhjustama, tekitama, sünnitama, olema aluseks, olema lähteks, andma tõuget*,

ajendama jne. Ja erilist huvi võib muidugi pakkuda keeles sisalduv intuiitiivne ettekujutus neist põhjuslikest mehhanismidest, mis toimivad inimese enda käitumises, pannes teda tegema midagi või loobuma millegi tegemisest (psühholoogiline kausaalsus). Neid mehhanisme võib selgitada, analüüsides näiteks sõnade *veenma*, *ahvatlema*, *käskima*, *ahvardama*, *hoiatama* jt tähendusi. Kõik nad seostuvad üldise situatsiooniga «A püüab saavutada (= põhjustada), et B teeks C», kuid igaüks neist viitab teatud erinevale «meetodile», mille abil A püüab B siseprotsesse mõjutada; ja igaühe tähenduses neist sisaldub seega ka teatud intuiitiivne ettekujutus sellest, kuidas need siseprotsessid kulgevad (БЙМ 1989).

Eri keeltes võib sellise analüüsi tulemusena leida erineva maailmapildi. Idee erinevatest maailmapiltidest on iseenesest olnud ammune huviobjekt nii filosoofidele, lingvistidele kui psühholoogidele. Kuid korralikke süstemaatilisi uuringuid seni õieti polegi. Kognitiivse semantika üks põhilisi ülesandeid on kindlasti meetodite väljatöötamine keelte kontrastiivseks analüüsimiseks sellest aspektist. Siin võib tuua vaid mõne näite.

Me oleme harjunud sellega, et (meile tuttavates keeltes) jagatakse objekte semantiliselt näiteks aineteks ja esemeteks (vesi — tool), elusateks ja elututeks jne. Meie jaoks eksootilistes keeltes võib niisugune semantiline jaotus olla esimesel hetkel meile lausa käsitamatu. Suurepärane näide sellest on George Lakoffi käsitus Austraalia aborigeenide ühe keele — dyirbali semantilisest klassifikatsioonist (Lakoff 1986). Dyirbalis tuleb iga nimisõna ees kasutada üht neljast klassifikaatorist: *bayi*, *balan*, *balam*, *bala*. Nende abil jagatakse kõik ümbritseva maailma objektid nelja kategooriasse järgmiselt:

1) *bayi*: mehed, kangurud, opossumid, nahkhiired, suurem osa madusid, kuu, äike, vikerkaar, bumerang...;

2) *balan*: naised, koerad, nokkloomad, päike, vesi, skorpionid...;

3) *balam*: söödavad puuviljad ja taimed, mesi, vein, sigaretid . . .;

4) *bala*: kehaosad, liha, tuul, teritatud kepid, pori, helid, keel . . .

G. Lakoff näitab, et see on semantiline klassifikatsioon, s. o mitte selline puhtgrammatikaline nähtus, nagu on mees-, nais- ja kesksoo eristamine praeguses vene või saksa keeles, ja et korraliku süvenemise korral võib selle alusena tuvastada oma «loogika». Selle tutvustamiseks siin pole ruumi, kuid igale kognitiivsest semantikat huvitatule võib G. Lakoffi artiklit kindlasti lugemiseks soovitada.

Kui tulla meile lähemale, siis võib viidata ühele juba aastate eest tehtud soome ja rootsi keele (kui tüüpilise soome-ugri ning tüüpilise indoeuroopa keele) kõrvutavale analüüsile (Strømnes 1974). Muu hulgas võrreldi selles soome- ja rootsikeelseid reportaaže samadest jäähokimängudest. Selgus, et rootsikeelsetes reportaažides viidatakse palju sagedamini mängijate liikumisele, soomekeelsetes aga rohkem mängijate asetusele üksteise suhtes. Soome keel on «topoloogiliselt orienteeritud», rootsi keel «vektoriaalselt orienteeritud». Niisamuti selgus, et ajalehtede pealkirjades (mis peavad olema lühikesed ja löövad) jäeti soome keeles palju sagedamini ära tegusõnu kui rootsi keeles. Missugune on nende nähtuste sügavam kognitiivsemantiline alus, uuringutest siiski ei selgu.

Tuleb tõdeda, et eesti keele kohta ulatuslikumaid kognitiivsemantilisi uurimusi seni veel ilmunud ei ole, niisiis ei saa midagi olulist eesti keele maailmapildi spetsiifika kohta öelda. On küll loota, et kognitiivse semantika tugev huvi konkreetsete keelte empiiriliste andmete vastu (vastandina varasema semantika huvile abstraktsete ja universaalsete faktide vastu) annab peagi ka siin tulemusi. Ettevalmistava tööna selles suunas võib ehk mainida mõnd diplomitööd Tartu Ülikoolis (Vainik 1989; Allik 1990).

KOGNITIIVSED DISKURSUSEUURINGUD

Diskursusena käsitatakse teksti suhtlusprotsessis. Tekstile kui keelelisele nähtusele lisanduvad suhtlejad oma taotluste, teadmiste, hinnangutega. Seetõttu liigitatakse see uurimisvaldkond pragmaatika alla (vt Hennoste 1986, 1987; Õim 1986).

Kui kognitiivses semantikas keskendutakse keele ja inimese psühholoogiliste mehhanismide seosele, siis diskursuseuuringuis lisandub neile sotsiaalne aspekt: suhtlemist reguleerivad normid ja konventsioonid.

Lähenemise kognitiivsus seisneb selles, et ka suhtlemise sotsiaalseid mehhanisme käsitletakse psühholoogiliste ja kognitiivsete mehhanismide kaudu. Selleks et mingi sotsiaalne struktuur võiks suhtlemises rolli mängida, peavad suhtlejad seda tunnetama ja sellele kindla tähenduse omistama. Teiseks, nii teksti moodustamine kui mõistmine — iga konkreetse suhtlusakti sisu — on loomult kognitiivsed protsessid. Nende protsesside mudelid on diskursusemudeli loomulikud koostisosad.

Lisaks sellele aga, et diskursuse uurija peab konstrueerima suhtlejate «sees» kulgevate protsesside mudelid, on kognitiivse lähenemise seisukohalt põhimõttelise tähtsusega veel teine aspekt: suhtlejal endil peab olema teatud intuitiivne käsitlus sellest, mida need protsessid endast kujutavad, kaasa arvatud see, kuidas neisse lülituvad sotsiaalsed ja kultuurilised normid. Nii nagu semantika väidab intuitiivse maailmamudeli olemasolu keele kasutajatel, nii väidab pragmaatika intuitiivse suhtlusmudeli olemasolu neil, ja viimase väljaselgitamine on kognitiivse pragmaatika peaülesandeid.

Nii nagu semantika puhul, on ka siin kaks aspekti: universaalne, mis hõlmab vastavate kognitiivsete protsesside põhimõttelist ehitust, liigendust ja tüüpe; ja konkreetne, kultuurisidus aspekt, mis puudutab suhtlusprotsessi realiseerumise vorme eri kultuurides ning allkultuurides.

Mitmesuguste kognitiivsete protsesside käsitlemise vajadus suhtlusmudelil tuleb ilmekalt esile, kui vaadelda sellist mõistet nagu suhtlusstrateegia (nt van Dijk 1983; Кофт, Ыйм 1988). Suhtlemise baasüksustena käsitatakse tavaliselt kõneakte. Kuid reaalne suhtlemine ei seisne peaaegu kunagi üksikute kõneaktide vahetamises. Partneriga suhtluse astudes on suhtluse alustajal aktualiseeritud mingi eesmärk (saavutada partneri teatud teadvus seisund, suhtumine, tegevus), ja on aina fikseeritud ka mingi moodus, kuidas ta üritab eesmärki saavutada. Suhtlemises ei ole tavaliselt võimalik teha täpset plaani, sest partneri reaktsiooni ei saa täpselt ette planeerida. Suhtluse kulgu võib ette arvestada vaid teatud üldise meetodi tasemel, kus on fikseeritud omapoolse tegevuse põhilised parameetrid — s. o teatud strateegia: nt kas veenda partnerit midagi tegema või sundida teda, hirmutada-ähvardada, või vastupidi — meelitada ja ahvatleda; kas jätta endast nii- või teistsugune mulje (soliidne-tark-elurõõmus jne): kas apelleerida partneri põhimõtetele, enesearmastusele või auahnusele; jne. Selline strateegia piirab kindlal viisil niihästi konkreetsete kõneaktide valikut kui ka nende keelelist ja stilistilist realisatsiooni. Kuid siin on kõige olulisem teine aspekt: selleks et õigesti ette näha oma kõneaktide mõju partnerile, peab kõnelejal olema teatud ettekujutus — seejuures küllaltki detailne — selle mõju mehhanismidest, neist arutluskäikudest ja emotsionaalsetest reaktsioonidest, mille tema üks või teine kõneakt partneris tõenäoliselt käivitab. See «arutlusmudel» on tema intuitiivse suhtlusmudeli koostisosa. Niisuguse intuitiivse arutlusmudeli selgitamiseks on mitu võimalust. Eespool juba viitasin sellele, et sõnade nagu *veenma*, *käskima*, *ahvatlema* jt kompleksne kognitiivsemantiline käsitlus viib meid arutlusmudeli teatud koostisosade tuvastamisele. Teine võimalus on analüüsida dialooge endid, kus üks partner teist veenab, käsib, ahvatleb jne, ja jälgida, missuguste kognitiivsete faktoritega neis opereeritakse. Selgub näiteks, et

selle intuiitiivse mudeli järgi võib inimest mõjutada midagi tegema kolme tüüpi stiimulite vahendusel: saavutades, et talle meeldiks teha (vrd *ahvatlema*), et ta leiaks selle vajaliku, kasuliku olevat (vrd *veenma*, *soovitama*), et ta leiaks, et ta peab tegema (vrd *käskima*, *nõudma*). Lisaks sellistele stiimulitele toimivad tegevuse üle arutlemises mitmesugused muud faktorid — hinnangud, hoiakud, põhimõtted, samuti printsüübid ja reeglid, mis reguleerivad seda, mida inimene mingis situatsioonis eelistab, mida püüab vältida jne (Бийм 1989). Suhtlusstrateegiad on struktuurid, mis manipuleerivad kindlal viisil nende faktoritega partneris.

Rõhutame, et selliselt konstrueeritud arutlusmudel on tuletatud keele ja suhtlusprotsessi faktidest ja sellisena see on intuiitiivse suhtlusmudeli üks osa; see ei pea ühtima teadusliku käsitlusega sellest, kuidas inimese arutlusprotsessid kulgevad.

Teistsugustele suhtluseesmärkidele vastavad teistsugused strateegiad, neid võib rakendada üldisemal ja konkreetsemal tasemel jne. Kuid kõik nad apelleerivad vestluspartneri teatud arutlusprotsessidele. Teun van Dijk on analüüsinud näiteks strateegiaid, mida (Hollandis) kohalikud inimesed tüüpiliselt kasutavad etnilistest vähemustest (sisserännanute) rääkimisel sõltuvalt taotletavast efektist (van Dijk 1983).³

Sotsiaalsete ja kultuuriliste normide rolli suhtluses saab ehk kõige ilmekamalt illustreerida, osutades, kui erinevad need võivad olla eri rahvastel (kultuuridel). Seda on uuritud nn kontrastiivses pragmaatikas (Blum-Kulka, House, Kasper 1989).

On ammu tõestatud, et võõra keele õigeks, adekvaatseks kasutamiseks ei piisa, kui tuntakse hästi selle sõnavara ja grammatikat. On vaja tunda ka vastava keele

³ Märgitagu, et on olemas ka üks enam-vähem teaduslik distsipliin, mis õpetab, kuidas partneri selliseid loomulikke arutlusprotsesse juhtida, s.o mis püüab intuiitiivselt kasutatavaid strateegiaid eksplitseerida. See on retoorika.

kasutusmalle: kuidas teretatakse ja jäetakse hüvasti, kuidas palutakse või antakse korraldusi, tehakse etteheiteid või vabandatakse jne. Kui sellistesse kasutustesse kantakse üle oma keelekasutusmallid, võib paremal juhul olla tagajärjeks kerge koomilisus, halvemal juhul aga see, et kõnelejat mõistetakse valesti. Näiteks USA indiaanlastel on olnud viisiks heita nalja valgete ameeriklaste üle, kommenteerides või jäljendades nende (indiaanlastega võrreldes) rohket komplimentide tegemist suhtlemisel (Basso 1979).

Samal ajal on leitud, et kultuurisidused keelekasutusmallid on äärmiselt püsivad. Deborah Tanner, kes võrdles kreeka ja ameerika teatud suhtlustüüpe (palveid, sooviavaldusi, korraldusi jm) nende otsesuse-kaudsuse seisukohalt, leidis, et isegi need kreeklased, kes on juba pikka aega elanud Ameerikas ega kasuta kreeka keelt, järgivad neis suhtlustüüpides ikkagi kreeka malle, mis näevad ette palju kaudsemaid, varjatumate taotlustega pöördumisi kui vastavad sirgjoonelisemad ameerika mallid, ja riskivad seetõttu olla valesti mõistetud (Tannen 1981).

Kuid vastavad keeled ei peagi esindama väga kauged ja erinevad kultuure. On võrreldud näiteks inglise ja saksa keelekasutust ning leitud muu hulgas, et dialoogi alustamisel ja lõpetamisel kasutatakse inglise keeles rohkem rutiinväljendeid, saksa keele kõnelejad on rohkem orienteeritud nende pöördumiste sisule (ja seetõttu on ka avamis- ja lõpetamisfaasid tavaliselt pikemad); et sisuliste suhtlusaktide realiseerimisel (nt palve, korraldus, nõustumine või mittenõustumine partneriga) on saksa keele kõnelejad rohkem orienteeritud iseendale ja suhtluse sisule, inglise keele kõnelejad on suuremal määral orienteeritud partnerile, s. o interpersonaalsele mõõtmele. Seetõttu on saksakeelsed pöördumised vormistatud «sirgjoonelisemalt», nad on otsesemalt suhtluseesmärgile suunatud kui vastavad ingliskeelsed pöördumised (House 1984).

Kui selliseid erinevusi lähemalt vaadelda, siis selgub, et tegelikult on ju siingi tegemist ühtede või teiste strateegiatega eelistamisega eri kultuurides. Need on strateegiad, mida ei rakendata mitte suhtlusaktide valimisel, vaid valitud suhtlusaktide realiseerimisel. Ent needki strateegiad on kirjeldatavad teatud kognitiivsete kategooriate, eesmärkide, hoiakute ja hinnangute, suhtluspartnerite vaheliste suhete terminitega. Põhiline raskus selliste kontrastiivpragmatiliste uurimuste läbiviimisel ongi olnud selles, et need eeldavad korraldiku, detailse kirjeldussüsteemi olemasolu, mis võimaldab ühtedest ja samadest põhimõtetest lähtudes kategoriseerida ning kodeerida dialooge eri keeltest, neid võrrelda ning nende ühis- ja erijooni süstemaatiliselt välja tuua. Kognitiivse lähenemise raames on selliseid mudeleid loodud (nt eespool viidatud Juliane House'i jt uurimisprojektides) ja seetõttu on ka tulemused märksa konkreetsemad seniste suhteliselt subjektiivsete ning juhuslike tähelepanekutega võrreldes.

LÕPETUSEKS

Sellel, kes on lugenud artiklit «Kaks teed keele juurde» möödunud aasta «Akadeemiast» (Õim 1989), võib tekkida küsimus, kus paikneb siin kirjeldatud kognitiivne lähenemine nn hermeneutilise ja ratsionalistliku keelekäsitluse suhtes. Päris üheselt vastata ei saagi, sest tasandid on erinevad. Põhiline mõtteliin kognitiivse lähenemise taga on kindlasti hermeneutiline. Kuid ka hermeneutika ei ole vaba ühekülgisusest. Kui asuda konkreetse töö kallale, keelematerjali analüüsima — mida kognitiivne lähenemine taotleb — on vaja ka konkreetset kirjeldussüsteemi. Selle väljatöötamisel tulevad aga paratamatult sisse ratsionalistliku metodoloogia elemendid.

Sellega seoses tahaksingi veel kord rõhutada kognitiivse lähenemise üht aspekti, nii nagu mina seda näen.

Kognitiivne lähenemine keeleteaduses

Seda lähenemist ei tule võtta kui mingit uut teooriat, uut keelekontseptsiooni, veel vähem «nailonlingvistide» (nagu meil omal ajal kutsuti moodsate keeleteadlaste harrastajaid) uut hobi. Selle põhiline eesmärk on esitada teatud ühtne metodoloogiline lähenemine keelele ning sellest lähtudes töötada välja mõisteaparatuur keele ja keelelise suhtlemise eri allsüsteemide (semantika, pragmaatika, samuti grammatika, s. o süntaksi ja morfoloogia) kirjeldamiseks. Ja sellise abstraktse mõisteaparatuuri abil saada konkreetseid andmeid konkreetsetest keeltest.

Teiselt poolt: kirjeldatud lähenemise «kognitiivsus» tähendab seda, et keelelise suhtlemise eri tahkude käsitlemise keskmes on inimene oma bioloogilise, psühholoogilise ja sotsiaalse eripäraga. Seetõttu saab loota, et kognitiivne lähenemine võib olla aluseks ka keeleteaduse ja muude inimest ning tema tegevuste avaldusi uurivate teaduste — humanitaarteaduste — ühtsuse kujundamisele, õigemini taaselustamisele. See, mida kognitiivse lähenemise raames selgitatakse erinevates keeltes peituvate semantiliste maailmapiltide, intuiitivsete pragmaatiliste suhtlusmudelite ning arutlusmudelite, kultuuriomaduste suhtlusstrateegiate jms kohta, on keeleteaduse panus inimese psühholoogilise ja sotsiaalse olemuse ning kultuuri toimemehhanismide uurimisse.

Ja lõpuks oli siinsel kirjutisel veel üks tagamõte: et seda lugedes, mitmesuguste lähemate ja kaugemate keelte kohta näiteid silmitsedes sünniks küsimus ja huvi: miks pole eesti keele kohta ühtki korralikku sellesuunalist uurimust? Missugune on õieti eesti keeles peituv maailmapilt, eesti keele «kognitiivne stiil»? Missugused on eesti suhtlusmallid, võrreldes viidatud inglise või saksa suhtlusmallidega, ent ka näiteks vene või isegi soome suhtlusmallidega, millega meil pidevalt tuleb kokku puutuda? Ja mida need mallid võiksid laiemalt rääkida eesti kultuuri spetsiifika kohta?

Kirjandus

Allik, Kaja 1990. Kohamäärsõnade semantilised tüübid. Tartu Ülikool, eesti keele kateeder. (Diplomitöö.)

Basso, Keith H. 1979. Portraits of «the Whiteman»: Linguistic play and cultural symbols among the Western Apache. Cambridge, Cambridge University Press

Blum-Kulka, Shoshana, Juliane House, Gabriele Kasper 1989. Investigating cross-cultural pragmatics: An introductory overview. — Cross-cultural pragmatics: Requests and apologies. Ed Shoshana Blum-Kulka, Juliane House, Gabriele Kasper. Norwood, Ablex Publ. Co., pp 1—34

Fillmore, Charles 1985. Frames and the semantics of understanding. — Quaderni di Semantica, vol VI, no 2, pp 222—254 (venekeelne tõlge: Филмор, Чарлс 1988. Фреймы и семантика понимания. — Новое в зарубежной лингвистике. Вып XXIII: Когнитивные аспекты языка. Москва, Прогресс, с 52—92)

van Dijk, Teun A. 1983. Cognitive and conversational strategies in the expression of ethnic prejudices. — Text, no 3—4, pp 375—404 (venekeelne tõlge: ван Дейк, Теун А. 1989. Когнитивные и речевые стратегии выражения этнических предубеждений. — Теун А. ван Дейк 1989. Язык, познание, коммуникация: Сборник работ. Москва, Прогресс, с 268—304)

van Dijk, Teun A., Walter Kintsh 1983. Strategies of discourse comprehension. New York, Academic Press

Garfinkel, Harold 1967. Studies in ethnomethodology. Englewood Cliffs, Prentice Hall

Geeraerts, Dirk 1988. Cognitive grammar and the history of lexical semantics. — Topics in cognitive linguistics. Ed Brygida Rudzka-Ostyn. Amsterdam-Philadelphia, John Benjamins Publ. Co., pp 647—677

van Ginneken, Jacobus 1903. Principes de linguistique psychologique. Paris

Goodwin, Charles, John Heritage 1990. Conversational analysis. — Annual Review of Anthropology. (Ilmumas.)

Hakulinen, Auli 1986. Vestlus keelenähtusena. — Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 449—458

Hennoste, Tiit 1986. Tekstigrammatikast tekstiteooriani. — Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 26—34

Hennoste, Tiit 1987. Polüloogiline tekstiloomismudel. — Dialoogi mudelid ja eesti keel: Tõid eesti filoloogia alalt. (Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised; 795.) Tartu, Tartu Riiklik Ülikool, lk 5—24

Heritage, John 1987. Ethnomethodology. — Social theory today. Eds Anthony Giddens, Jonathan Turner. Cambridge, Polity Press, pp 224—272

House, Juliane 1984. Some methodological problems and perspectives in contrastive discourse analysis. — Applied Linguistics, vol 5, no 3, pp 245—254

Koit, Mare 1988. Arvutiga eestikeelse suhtlemise poole. — Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 268—275; nr 6, lk 348—356

Lakoff, George 1977. Linguistic Gestalts. — Papers from the 13th regional meeting of the Chicago Linguistic Society. Chicago, Chicago University Press, pp 237—250

Kognitiivne lähenemine keeleteaduses

Lakoff, George 1986. Classifiers as a reflection of mind. — Noun classes and categorization. Ed C. Craig. Amsterdam, North-Holland Publ. Co., pp 132—168 (venekeelne tõlge: Лаккофф, Джордж 1988. Мышление в зеркале классификаторов. — Новое в зарубежной лингвистике. Вып XXIII: Когнитивные аспекты языка. Москва, Прогресс, с 12—51)

Langacker, Ronald W. 1987. Foundations of cognitive grammar I: Theoretical prerequisites. Stanford, Stanford University Press

Leech, Geoffrey N. 1983. Principles of pragmatics. London—New York, Longman

Leino, Pentti 1989. Paikallissijat ja suhdessäntö: Kognitiivisen kieliopin näkökulma. — Virittäjä, n:o 2, s 161—219

Neisser, Ulric 1967. Cognitive psychology. New York, Academic Press

Strømnes, Frode J. 1974. To be is not always to be. — Scandinavian Journal of Psychology, vol 15, no 2, pp 89—98

Tanner, Deborah 1981. Indirectness in discourse: Ethnicity as conversational style. — Discourse Processes, vol 3, no 4, pp 221—238

Trier, Jost 1971. Aufsätze und Vorträge zur Wortfeldtheorie. Hrsg Anthony van der Lee, Oskar Reichman. The Hague, Mouton

Tulving, Endel 1972. Episodic and semantic memory. — Organization of memory. Eds Wayne Donaldson, E. Tulving. New York, Academic Press, pp 382—403

Vainik, Ene 1989. Hinnang eesti keele suhtlusverbides. Tartu Ülikool, eesti keele kateedre. (Diplomitöö.)

Oim, Haldur 1981. Teoreetilise keeleteaduse vanast ja uuest paradigmast. — Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 385—391; nr 8, 456—464

Oim, Haldur 1986. Pragmatika ja keelelise suhtlemise teooria. — Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 257—269

Oim, Haldur 1989. Kaks teed keele juurde. — Akadeemia, nr 3, lk 559—584

Баранов, Анатоли 1984. К описанию семантики наречий степени. — Филологические науки, № 3, с 72—77

Величковский, Борис 1982. Современная когнитивная психология. Москва, Издательство МГУ

ван Дейк, Теун А. 1989. Язык, познание, коммуникация: Сборник работ. Москва, Прогресс

Койт, Маре, Хальдур Ыйм 1988. К понятию коммуникативной стратегии. — Психологические проблемы познания действительности. Труды по искусственному интеллекту. (Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised; 793.) Tartu, Tartuskijskij gosudarstvennij universitet, с 97—111

Новое в зарубежной лингвистике. Вып XVII: Теория речевых актов. 1986. Москва, Прогресс

Ыйм, Халдур 1989. Принципы естественного рассуждения в модели человеческого взаимодействия. — Формальные и неформальные рассуждения. Труды по искусственному интеллекту. (Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised; 840.) Tartu, Tartuskijskij gosudarstvennij universitet, с 172—183

TEADMISED ILMA AUTORITEEDITA

Karl Raimund Popper

Tõlkinud Kristin Haljasorg

Mu loengu seda osa võiks nimetada rünnakuks empirismi vastu, nii nagu on empirismi formuleerinud näiteks Hume oma järgmises klassikalises väites: «Kui ma küsin, miks te usute mõnd tööka /-- --/, peate ütleva mingi põhjenduse; see põhjendus on aga omakorda tööik, pealegi esimesega seotud. Ning et te ei saa sel viisil jätkata *in infinitum*, tuleb lõpuks pidama jääda mõne fakti juurde, mida te tunnete või mäletate, muidu peaksite tunnistama, et teie usk on läbini alusetu.»¹

Küsimuse empirismi pädevusest võib sõnastada üldjoontes nii: kas vaatlus on meie maailmamõistmise algseim, ülim allikas? Ja kui ei, kust ammutame siis oma teadmised?

Need küsimused jäävad — mida ma ka Baconi kohta oleksin öelnud —, jäävad isegi siis, kui ma ehk suutnuksin tema filosoofia need osad, mida käsitlesin, teha

¹ Vt: David Hume. An Enquiry concerning Human Understanding. V paragrahv, I osa. Edition of L. Selby-Bigge, 1748, lk 46. Vt ka Hume'i järgmist mõtet: «meil on võimatu mõeldagi asjust, mida me pole eelnevalt tunnetanud — olgu välise või sisemiste meeltega». VII paragrahv, I osa. Samas, lk 62.

Knowledge without Authority. — Popper, Karl. Popper: Selections. Ed. by David Miller. New Jersey, Princeton University Press, 1985, pp 46—57, 388.

Teadmised ilma autoriteedita

baconlaste ja teiste empiristide jaoks mõnevõrra eemale-tõukavaks.

Küsimus teadmiste allikast võeti hiljuti taas üles nii: kui me midagi väidame, peame väidet ka tõestama; see aga tähendab, et peame suutma vastata järgmistele küsimustele:

Kust te teate? Millised on teie väite allikad?

Empiristi arvates on see tegelikult sama, mis küsida: *Millistele vaatlustele (või vaatlusemeenutustele) teie väide tugineb?*

Minu meelest ei kõlba see küsimusteahel üldse.

Kõigepealt ei põhine enamik meie arusaamu vaatlusel, vaid igasugustel muudel allikatel. «Ma lugesin seda «The Times'ist» või siis «Ma lugesin seda *Encyclopaedia Britannica*'st» on märksa tõenäolisemad ja selgemad vastused küsimusele «Kust te teate?» kui näiteks «Ma olen seda meeleliselt tajunud» või «Ma tean seda ühe oma mulluse vaatluse põhjal».

Ent empirist küsib vastu: «Mis te arvate, kust said informatsiooni «The Times» ja *Encyclopaedia Britannica*? Kui minna küsitlusega küllalt kaugele, jõutakse lõpuks kindlasti *pealtnägijate tunnistusteni nende vaatlustest* (neid nimetatakse ka protokoll-lauseteks või — küsija enda jaoks — alusväideteks). Mõõngem,» jätkab empirist, «et raamatud on suurelt jaolt teistest raamatutest kokku kirjutatud. Mõõngem, et ajaloolase töö põhineb ürikuil. Ent lõppude lõpuks selgub paratamatult, et need teised raamatud ning ürikud põhinevad kellegi vaatlusel. Muidu räägitaks neist kui luulest, väljamõeldisest või valest, mitte aga kui tõendustest. Selles mõttes meie, empiristid, kinnitamegi, et vaatlus olgu teadmiste ülim allikas.»

Sellised on empiristi argumendid, nagu neid veelgi esitavad mõned mu positivistidest sõbrad.

Püüan näidata, et selline argumentatsioon peab sama vähe paika kui Baconi oma ning et selline vastus küsimusele teadmiste allikaist pöördub empiristi enese vastu, ning lõpuks, et kogu see pärimine ülima allika järele —

kui mõtleme allikat, millele võiks apelleerida nii, nagu apelleeritaks kõrgemale kohtule või kõrgemale võimule — tuleb üleüldse kõrvale jätta, sest juba küsimus ise tugineb veale.

Esmalt näitaksin, et kui te tõepoolest hakkate pärima «The Times'i» toimetuselt ja korrespondentidelt, kust nad oma teadmised ammutasid, ei jõua te iial kõigi vaatlusteni, mis on teinud need tunnustajad, keda empirist arvab olemas olevat. Pigem avastate, et teie viimse kui samuga kasvab vajadus aina uute sammude järele lausa veereva lumepalli kombel.

Võtkem näiteks üks selline väide, mille puhul arukas inimene lepiks vastusega «Lugesin seda «The Times'ist»»; ütleme, selline väide: «Peaminister otsustas naasta Londonisse plaanitud mitu päeva varem.» Eeldagem nüüd hetkeks, et keegi kahtleb selles väites või peab vajalikuks talle kinnitust saada. Mis ta siis teeb? Kui tal on ministriumis sõber, on kõige lihtsam helistada otse sõbrale ning kui too sõnumit kinnitab, on asi korras.

Teisisõnu, huviline proovib võimaluse korral kontrollida või uurida väidetavat tööka ennast, mitte aga teabeallika jälile saada. Empiristliku teooria kohaselt on aga kinnitus «Lugesin seda «The Times'ist»» alles esimene samm õigustuse leidmise pikal teel ülimalle allikale jälgedes. Milline on järgmine?

On vähemalt kaks võimalust. Ühe kaalutluse järgi on «Lugesin «The Times'ist»» samuti väide, mille kohta saaksime küsida: «Millisel allikal põhineb teadmine, et lugesite seda just «The Times'ist», mitte aga mõnest ajalehest, mis on «The Times'iga» väga sarnane?» Teine võimalus on teabeallika kohta «The Times'ist» enesest järele küsida. Esimesele küsimusele vastatakse võib-olla: «Kuid meil on tellitud ainult «The Times» ja see tuuakse meile igal hommikul,» mis tekitab omakordsete allikate kohta terve hulga küsimusi, mida me siinkohal esitama ei hakka. Teisele järelepärimisele võib «The Times'i» toimetaja vastata: «Meile helistati ministriumist.» Vasta-

Teadmised ilma autoriteedita

valt empiristlikele protseduureegleile peaksime nüüd küsima: «Ja kes oli see härrasmees, kes kõne vastu võttis?», mispeale too härra kannaks meile asja ette; ent me peaksime küsima ka seda, millele tugineb tema teadmine, et hääl telefonis kuulus just ministeeriumiametnikule, ja nii edasi.

Põhjus, miks see tüütu küsimusterida meile kunagi lõplikult rahuldavat vastust ei anna, on lihtne. Nimelt: igal tunnistajal tuleb oma seletuses kasutada tervet hulka teadmisi isikute, paikade, asjade, keelekasutuse, konventsionaalsuste jne kohta. Ta ei saa usaldada üksnes oma silmi ja kõrvu, eriti kui tunnistust kasutatakse põhjendamaks väidet, mis on tõesti põhjendamist väärt. Viimane tõsiasi aga püstitab uusi küsimusi, mis puudutavad juba tunnistaja teadmiste neid külgi, mis ei põhine vahetul vaatlusel.

Nii on loogiliselt võimatu püüda plaanipäraselt jõuda teadmiste algallikani — tee selleni oleks lõputu. (Õpetus sellest, et tõde on ilmutuslik, välistab algallikani tagasimineku üldse. Huvitav — see seletab ehk ära antud doktriini ligitõmbavuse.)

Vahemärkusena mainiksin, et viimane argument on tihedalt seotud teisega: igasugune vaatlus sisaldab vaatlaja teoreetilistel teadmistel põhinevat tõlgendust või teisiti öeldes: varasemate teadmiste poolt «rikkumata», puhtal kujul vaatlusele tuginevad teadmised — kui midagi niisugust peaks võimalik olema — on ülipiiratud ning tühised.²

Lisaks tüütavusele on empiirilise allikaotsingu juures kõige hämmeldavam tema lausvägivald terve mõistuse vastu. Sest kui me mingis väites kahtleme, oleks loomulik kontrollida selle vastavust tõe, mitte hakata pärima lähtekoha järele; ning kui me saame niiviisi omaette kinnituse, nõustume sageli väitega, ilma et allikate leidmiseks tarvitseks üldse vaeva näha.

² Vt ka: Karl R. Popper. *The Logic of Scientific Discovery*. London, 1959, lisa *x (2).

Muidugi on olukord vahel teistsugune. Ajaloolase väite kontrollimine tähendab enamasti alati allikate, mitte tunnistajate poole pöördumist.

Selge, et ükski ajaloolane ei suutu ürikute andmeisse kriitikata. Tekivad ehtsuse ja tendentslikkuse küsimused, samuti varasemate allikate taastamise probleem. Loomulikult tekib ka selliseid küsimusi nagu: kas kirjapanija viibis ise kirjeldatavate sündmuste juures, kuid see ei kuulu tavaliselt ajaloolase probleemide hulka. Ajaloolane võib kahelda kirjutatu usaldatavuses, kuid harva muretseb ta selle pärast, kas üriku kirjapanija nägi antud sündmust pealt või ei, isegi kui eeldada, et toimunu oli vahetult vaadeldav. Kui keegi kirjutab: «Ma hakkasin eile sellest asjast teisiti arvama,» võib tegu olla väga väärtusliku ajalooallikaga, kuigi meelemuutus pole vaadeldav sündmus (ja isegi kui me võime mõne teise allika põhjal oletada, et kirjutaja valetab).

Mis puutub pealtnägijaisse, siis kohtuasja arutamisel on nende kohalolek risküsitluse läbiviimiseks peaaegu vältimatult vajalik. Kohtuametnikud teavad, et tunnistajad eksivad tihti. See on päris hämmastavate tulemustega katseliselt kindlaks tehtud. Tunnistajad, kes kõige siiramalt püüavad kirjeldada sündmust nii, nagu see toimus, kipuvad määratu palju eksima, eriti kui erutavad asjad toimusid kiiresti üksteise järel; ning kui sündmus tekitab kiusatuse seda tõlgendada, siis tegelikult nähtu enamasti moondub tõlgenduse mõjul.

Hume'i vaated ajaloo uurimisele on teistsugused. «... usume,» kirjutab ta «Traktaadis...», «et Caesar tapeti senatihoones märtsi iididel /- -/, sest see fakt leiab kinnitust ajaloolaste üksmeelses tunnistuses, kes seovad selle sündmuse täpse aja ja kohaga. Meil on meeles teatud sümbolid ja tähed, me mäletame neid olevat kasutatud tähistamiseks teatud arusaamu; need arusaamad on kuulunud inimestele, kes viibisid otse sündmuspaigal, ning kelle kujutlus asjast tekkis toimunust enesest; või on tegu kujutlusega, mis on saadud teiste inimeste kirjel-

duste kaudu, need aga ehk omakorda kellegi kirjelduse järgi..., kuni lõpuks jõuame sündmuse tunnistajateni välja.»³

Mulle näib, et selline seisukoht viib meid eespool kirjeldatud lõputu taandotsinguni. Sest küsimus on mõistagi selles, kas nõustuda «ajaloolaste üksmeelse tunnistusega» või peaks selle vahest kõrvale jätma, kuivõrd ta põhineb küll üldtunnustatud, kuid siiski segunenud allikal. Et toetutakse «sümboleile, mida mäletame», sellel pole mingit kandejõudu ainsagi olulise historiograafilise probleemi lahendamisel.

II

Mis siis ikkagi on meie teadmiste allikad?

Arvan, et vastus on niisugune: teadmistel on iga-suguseid allikaid, kuid absoluutset *autoriteeti pole mitte ühelgi*.

Võime öelda, et «The Times» (või ka *Encyclopaedia Britannica*) on teadmiste allikas. Võime öelda, et «Physical Review's» avaldatud töödest on mõni autoriteetsem kui teine ning teatud füüsikaprobleemi puhul allikana eelistatavam kui «The Times'i» või *Encyclopaedia* sama-teemaline artikkel. Kuid oleks täiesti vale arvata, et «Physical Review» artikkel põhineks ainult — või ka osaliselt — vaatlusel. Allikaks võib vabalt olla mõnest teisest uurimusest leitud vasturääkivus või näiteks avastus, et teises töös väljapakutud hüpoteesi saab kontrollida ühe või teise eksperimendi abil; kõik niisugused avastused on allikad, kuivõrd nad täiendavad meie teadmisi.

Ma ei väida, et eksperiment ei võiks meie teadmisi täiendada, võib — ning väga oluliselt. Kuid eksperiment

³ Vt: David Hume. *A Treatise of Human Nature*. I raamat, III osa, IV paragrahv. Edition of L. Selby-Bigge, lk 83. Vt ka Hume'i «An Enquiry...» X paragrahvi. Selby-Bigge, lk 111 jj.

pole mingil juhul ülim allikas. Teda tuleb alati kontrollida: nagu «The Times'i» uudisegi puhul, ei küsitle me harilikult ju ka eksperimendi puhul pealtnägijat, ent kui me tulemuses kahtleme, võime eksperimendi korrata või paluda seda kellelgi teisel teha.

Teadmiste algseimat allikat tähtsustava filosoofilise teooria põhiviga on selles, et ta ei tee küllalt selget vahet teabe lähtekoha küsimuse ning tõestatavuse küsimuse vahel. Tuleb tunnistada, et historiograafias langevad need probleemid mõnikord ühte. Ajalugu puudutava väite paikapidavust saab kindlaks teha ainult (või peamiselt) siis, kui uurime välja vastavate allikate päritolu. Kuid enamasti on tegemist kahe eri küsimusega ning me ei saa väite või teabe kehtivust kontrollida tema lähtekohani tagasi minnes; märksa otsesem tee on väidetu, väidetavate faktide eneste kriitiline uurimine.

Niisiis on juba empiristi küsimus «Kust te teate? Mis on teie väite allikas?» esitatud valesti. Formuleering pole küll ebatäpne ega lohakas, ent asja olemust on mõistetud täiesti vääriti: need on küsimused, mis ootavad autoritaarset vastust.

III

Võib öelda, et tunnetusteooria traditsioonilised süsteemid tulenevad «jah»- ja «ei»-vastustest küsimustele teadmiste allikate kohta. *Need ei hakka sellistele küsimustele kunagi vastu ega vaidlusta nende põhjendatust*, selliseid küsimusi võetakse täiesti loomulikena ning paisatab, et keegi ei näe neis midagi halba.

See on päris huvitav, sest on selge, et niisuguste küsimuste olemus nõuab pimesi alistumist. Neid võiks võrrelda poliitikateooria traditsioonilise küsimusega «Kes peaks valitsema?», mis eeldab autoritaarset vastust nagu «parim» või «targim» või «rahvas» või «enamik». (Siit johtuvad muuseas ka sellised rumalavõitu alternatiivküsimused nagu «Kas meid peavad valitsema kapitalis-

Teadmised ilma autoriteedita

tid või töölised?» või analoogiline «Mis on teadmiste ülim allikas — intellekt või meeled?») See poliitiline küsimus on valesti püstitatud ja vastused sellele iseenesest paradoksaalsed. Tuleks küsida hoopis teisiti, näiteks: «Kuidas kujundada poliitilised institutsioonid niimoodi, et halvad või ebakompetentsed juhid (kes võivad nii kergesti etteotsa saada, kuigi me püüame seda vältida) ei saaks liiga palju kahju teha?» Usun, et ainult sel viisil küsimust ümber sõnastades võime loota, et läheneme poliitiliste institutsioonide korralduse arukale teooriale.

Teadmiste allika küsimuse võib samuti asendada teisega. Alati on küsitud umbes niisuguses vaimus: «Millised on parimad teadmiste allikad — kõige usaldatavamad, mis meid ei eksita, — ning need, mille poole kahtluse korral saab ja tuleb pöörduda nagu kõrgema kohtu poole?» Selle asemel panen ette omaks võtta, et niisuguseid ideaalseid allikaid polegi — mitte rohkem kui ideaalseid valitsejaid — ja et kõik allikad võivad mõnikord eksitusse viia. Ning seetõttu soovitan allikate järele pärimise asemel küsida hoopis teisiti: «Kuidas suudaksime leida ja kõrvaldada vea?»

Küsimus teadmiste allikast nagu nii palju autoritaarseid küsimusi puudutab päritolu. See eeldab teadmistelt sugupuud, mille abil nad end legaliseerida võiksid. Õilsast suguvõsast pärinevate teadmiste suursugusus, pilastamata teadmised, teadmised, mis saadud kõrgeimalt võimult, kõrgeimalt autoriteedilt, võimaluse korral Jumalalt eneselt — need (tihti ebateadlikud) metafüüsilised ideed peituvadki selle küsimuse taga. Võib öelda, et minu teisendatud küsimus «Kuidas suudaksime leida vea?» tuleneb vaatekohast, et selliseid õilsaid, rikkumata ja kindlaid allikaid pole olemas, ning et päritolu või suursugususe kohta käivaid küsimusi ei tohi ära segada küsimustega paikapidavusest või tõest. Võib öelda, et see vaatekoht on sama vana kui Xenophanes. Xenophanes teadis, et meie teadmised on oletused — ennem *doxa* kui *epistēmē* —, mida näeme ka ta värssides. Siiski korra-

takse tänapäevalgi traditsioonilist küsimust autoriteetse allika kohta, ning seda teevad väga sageli positivistid ja teisedki filosoofid, kes enda arvates autoriteedi vastu mässavad.

Küllap õige vastus küsimusele «Kuidas suudaksime leida ja kõrvaldada vea?» on «Uurides kriitiliselt teiste teooriaid ja oletusi ning — kui suudame end seleni arendada — omaenese teooriaid ja oletusi *kritiseerides.*» (Viimane on tõesti väga soovitav, ent mitte tingimata tarvilik, sest kui meil ei õnnestu oma arutlusi kriitiliselt vaadelda, võivad seda meie eest teha teised.) Niisugune vastus võtab kokku seisukoha, mida mulle meeldiks nimetada *kriitiliseks ratsionalismiks*. Selle vaateviisi, suhtumise, selle traditsiooni, võlgname kreeklastele. See erineb tublisti Descartes'i ja tema koolkonna ratsionalismist või intellektualismist ning isegi Kanti tunnetusõpetusest. Ehkki eetikavallas, moraaliõpetuses, lähenes Kant sellele seisukohale oma *autonoomiaprintsiibilt*. Viimane väljendab arusaama, et kui tahes kõrgel-seisva autoriteedi käsku ei tohi võtta eetika aluseks. Millal iganes seatakse meid silm silma vastu autoriteedi käsuga, peame ise otsustama — kriitiliselt — kas kuuletumine on kõlbeline või kõlblusetu. Autoriteedil võib olla võim oma korraldused läbi suruda ning me oleme vahest võimetud vastu panema. Ent kui meid füüsiliselt ei takistata valimast, jääb ülim vastutus meile. Meil endil tuleb kriitiliselt otsustada, kas kuuletuda käsule, kas alluda autoriteedile.

Kant kandis selle idee julgelt religioonivalda üle; ta kirjutab: «... millisel viisil Jumal endast ka teada annab ning koguni /- -/, kui Ta ise end teile ilmutaks, teie olete see, kes peab otsustama, kas tohite Temasse uskuda ning Teda kummardada.»⁴

Seda julget väidet silmas pidades näib kummaline, et

⁴ Vt: Immanuel Kant. Religion Within the Limits of Pure Reason. 1794. 2. trükk. 4. ptk, II osa, 1. paragrahv, esimene joonealune märkus.

Teadmised ilma autoriteedita

Kant hülgas sellesama kriitiliselt realistliku suhtumise ning kriitilise veaotsingu põhimõtte oma teadusfilosoofias. Olen kindel, et ainus, mis Kanti selleks sundis, oli Newtoni kosmoloogia autoriteedi tunnistamine, mille põhjustas Newtoni teooria peaaegu uskumatu edu kõige keerulisemates katsetes. Kui ma nüüd Kanti mõttekäiku õigesti tõlgendasin, pani kriitiline realism (ja ka kriitiline empirism), mida ma toetan, Kanti enese kriitilises filosoofias vaid i-le täpi. Ning võimalikuks sai see tänu Einsteinile, kes tegi meile selgeks, et Newtoni teooriagi võib kõikjal saavutatud edu kiuste kergesti valeks osutada.

Nii et minu vastus küsimusele «Kust te teate? Millisest allikast on pärit või millele toetub teie väide? Mis-sugused vaatlused on teid selleni viinud?» oleks: «Ma ei tea, mu väide on vaid oletus. Ärge muretsege allikate pärast, kust ta võib pärineda — võimalikke allikaid on palju ja pooli neist ei pruugi ma teadagi; ning päritolul või sugupuul on igal juhul vähe tegemist tõega. Ent kui teid huvitab see küsimus, mida ma oma ettevaatliku väitega lahendada püüdsin, võite mind aidata, kritiseerides mu väidet nii põhjalikult, kui suudate; ning kui teil õnnestub välja mõelda viis, kuidas mu väidet võiks teie arvates ümber lükata, aitan teid seejuures rõõmuga ning kogu jõust.»

Õigupoolest sobib see vastus ainult siis, kui kõne all on täppisteaduslik, mitte näiteks ajalooalane väide. Kui ma avaldaksin mingit arvamust ajaloo alalt, tuleks allikad (ei, mitte algseimas tähenduses) loomulikult kriitiliselt läbi vaadata, et kontrollida mu arvamuse paikapidavust. Ent nagu võisime näha, oleks mu vastus põhimõtteliselt sama.

IV

Nüüd on arvatavasti viimane aeg sõnastada meie arutluse tunnetusõpetuslikud järeldused. Esitan nad üheksa teesina.

1. Teadmiste ülimateid, kõige algsemaid allikaid pole olemas. Teretulnud on iga allikas, iga oletus, ning iga allikat ja oletust võib kriitiliselt uurida. Ajalooteadus välja arvatud, uuritaksegi tavaliselt pigem fakte endid kui teabeallikaid.

2. Tõeline epistemoloogiline küsimus ei päri allikate järele; pigem küsime, kas esitatud väide on tõene — teisisõnu, kas ta on kooskõlas faktidega. (Et vasturääkivustesse takerdumata on võimalik kasutada objektiivse tõe mõistet faktidele vastavuse tähenduses, on näidanud Alfred Tarski.) Ning selles me püüame selgusele jõuda nii hästi, kui suudame, uurides või kontrollides väidet ennast — kas siis vahetult või järelduste kaudu.

3. Niisuguse põhjaliku uurimise juures võivad olulised olla kõikisugused põhjendid. Tavalisim tee on järele uurida, kas meie teoreetilised oletused on meie vaatlustega kooskõlas. Kuid võime uurida näiteks sedagi, kas meie käsutuses olevad ajalooallikad on omavahel ja isenesegagi kooskõlas.

4. Kui jätta kõrvale kaasasündinud tarkus, on teadmiste tähtsaimaks allikaks nii kvantitatiivselt kui kvalitatiivselt igatahes traditsioon. Enamiku sellest, mida teame, oleme omandanud eeskuju kaudu, selle kaudu, mida meile on räägitud, mida oleme raamatutest lugenud; ning seetõttu, et oleme õppinud asjadesse kriitiliselt suhtuma, ise kriitikat omaks võtma ja taluma, tõest lugu pidama.

5. Tõik, et enamik meie teadmiskallikaid on traditsioonilised, heidab antitraditsionalismi tühisena kõrvale. Kuid seda tööka ei tule pidada ainutoetuseks traditsionalistlikule suunale: iga vähimagi osa meie traditsioonile toetuvast teadmistehulgast (ning isegi kaasasündinud teadmistest) võib kriitiliselt läbi vaadata ning ka kummutada. Ometigi, traditsioonita, pärimuseta, oleks meil võimatu üldse midagi teada.

6. Teadmine ei saa alata eimillestki — *tabula rasa*'st —, ent mitte ka vaatlusest. Teadmised täienevad

Teadmised ilma autoriteedita

peamiselt varasemate teadmiste teisenemise teel. Kuigi mõnikord, näiteks arheoloogias, võime lisateavet saada juhuvaatlusest, sõltub avastuse tähendus tavaliselt siiski sellest, kui võrd ta suudab teisendada meie olemasolevaid arusaamu.

7. Pessimistlikud ja optimistlikud tunnetusteooriad võivad olla ühevõrra ekslikud. Platoni pessimistlik koopanägemus on õige, ta optimistlik *anamnēsis* aga mitte (isegi kui peaksime tunnistama, et kõigil inimestel — nagu teistelgi olevustel ning isegi kõigil taimedel — on kaasasündinud teadmised). Ja kuigi kogu nähtav maailm on tõepoolest vaid varjude ilm meie koopa seinal, küünitame alatasa sellest kaugemale; ja kuigi Demokritose järgi peitub tõe sügaval, võime sügavustessegi tungida. Meie käsutuses pole tõe kriteeriumi ning see tõik toetab pessimistlikke teooriaid. Kuid meil on ju ometi kriteeriumid, mis lubavad meil *õnne korral* ära tunda vigu ja valskust. Selgus ja aretus pole tõe kriteeriumid, ent ähmasus ja segasus *võivad* osutada veale. Samuti pole järjekindla arutluse tulemus alati tõe, seotuse ning vasturääkivuse tagajärjeks on aga igal juhul väärus. Ning kui oleme need ära tundnud, näitab meie oma vigade tuhm punane tuluke meile vaevalist teed koopapimedusest välja.

8. Läbinisti usaldatavad pole ei vaatlus ega põhjendus. Intellektuaalne intuitsioon ja kujutlus on ülitähtsad, kuid needki pole usaldusväärsed: nad võivad asjadest küll väga selge pildi anda, ent ometi eksiteele viia. Arusaamade põhiallikana on nad vältimatud, aga enamik meie arusaamadest on niikuinii valed. Vaatluse ja põhjendamise, isegi intuitsiooni ja kujutluse tähtsaim ülesanne on aidata meil kriitiliselt uurida neid julgeid oletusi, mille najal me tundmatusse tungime.

9. Iga probleemi lahendus tekitab uusi lahendamata probleeme; seda enam, mida sügavam on esialgne probleem ja mida julgem ta lahendus. Mida rohkem ja sügavamaid teadmisi me maailmast saame, seda teadvustatu-

mad, spetsiifilisemad ja selgepiirilisemad on meie teadmised sellest, mida me ei tea, s.o teadmine oma teadmatusest. Sest tõepoolest, meie teadmatuse peamine allikas on tõik, et teadmised saavad olla vaid piiratud, kuna teadmatus on igatahes paratamatult piiritu.

Võime saada põgusa kujutluse oma teadmatuse tohutusuurusest, kui püüame mõista tohutut taevalaotust: kuigi meie teadmatuse sügavaimaks põhjuseks pole universumi pelk suurus, on ta ometi üks neist. «Ma erinen oma sõpradest nähtavasti selle poolest,» kõlab üks F. P. Ramsey võluvaid passusi, «et pean kehalist suurst vähetähtsaks. Ma pole taeva hiiglaavaruse ees põrmugi alandlik. Tähed võivad olla küll suured, kuid nad ei oska mõelda ega armastada; ning need on omadused, mis mõjuvad mulle palju enam kui suurus. Mis au see on, kui kaalun üle saja kilo.»⁵ Vahest olnuksid Ramsey sõbrad sellega nõus, et üksipäinis kogukus pole märkimist väärt; ma arvan ka, et taevaavaruse ees olid nad seepärast alandlikud, et nägid selles omaenese teadmatuse võrdkuju.

Üsun, et igatahes maksab püüda midagi maailma kohta õppida, isegi kui peaksime seejuures teada saama vaid seda, et me ei tea kuigi palju. Oma teadmatuse mõistmine võib meid paljudes hädaes aidata. Vahest oleks meil kõigil hea meeles pidada, et samal ajal kui me kõik oma vähete teadmiskillukeste poolest üksteisest tublisti erineme, oleme ometi võrdsed oma piiritus teadmatuses.

V

Püstitaksin nüüd viimase küsimuse.

Kui vaid otsida, võib muidu valena ümberlükatavas filosoofilises teoorias leida õigeid ideid, mis väärivad

⁵ Vt: F. P. Ramsey. *The Foundations of Mathematics*. 1931, lk 291.

Teadmised ilma autoriteedita

tallelepanemist. Kas suudame sellise leida ka teadmiste algseima allika teooriaist?

Küllap. Niisugune võiks minu meelest olla üks kahest põhiideest, mis toetavad õpetust, et kõik meie teadmised on pärit üleloomulikust. Neist esimene idee on usutavasti väär, teine aga õige.

Esimese, väära idee järgi peaksime oma teadmisi või arusaamu *õigustama veenvate põhjendustega*, s. o põhjendustega, mis neid kinnitaksid või vähemalt näitaksid nende suurt tõenäosust. Igatahes tuleks õigustuseks valida paremad põhjendused kui see, et seni on meie arusaamad kriitikale vastu seisnud. Minu meelest viitab see idee sellele, et peame pöörduma tõeliste teadmiste algseima või autoriteetse allika poole, autoriteedi iseloom jääb aga lahtiseks: kas see on inimlik — nagu vaatlus või põhjendus — või üleinimlik (ning seega üleloomulik).

Teine idee, mille elulist tähtsust rõhutas Russell, seisneb selles, et inimautoriteet ei saa mingi määrusega kehtestada tõe, selles, et me peame tõeale alistuma, et *tõde on üle inimliku võimu*.

Koos vaadelduna viivad need kaks ideed meid peaaegu kohe järeldusele, et allikad, kust ammutame teadmisi, on ilmselt üleinimlikud; selline järeldus kipub julgustama enesekindlat vagadust ning jõu kasutamist nende vastu, kes keelduvad nägemast jumalikku tõe.

Mõnigi, kes lükkab selle järelduse õigustatult tagasi, paraku ei lükka tagasi esimest — usku teadmiste algseimate allikate olemasolusse. Selle asemel hülgavad nad teise idee — teesi tõe ülimumest inimliku autoriteedi ees —, ohustades niimoodi tõe objektiivsuse põhimõtet ning kriitika ja mõistuspärasuse norme.

Soovitaksin loobuda algseima teadmisteallika ideest ning mõõnda, et kõik inimeste teadmised on inimlikud — läbisegi meie eksituste, eelarvamuste, meie unistuste ja lootustega —, et kõik, mis me saame teha, on pimesi tõe järele kombata, ehkki me temani ei küüni. Meid võib olla õhutatud meie püüdlustele, peame aga olema valvel,

et kui väga me seda ka uskuma kipuksime, ei tohi arvata, nagu oleks õhutaja meist kõrgem.

Nüüsiis — mööndes, et meie teadmiste piires pole kriitikale kättesaamatut autoriteeti, kui kaugele teadmatusse meie teadmised ka oleksid tunginud —, võime hädaohutult meeles pidada ka ideed, et tõde on üle inimvõimu. Ja me peame seda meeles pidama. Sest selle ideeta poleks objektiivseid uurimisvõtteid, meie oletuste kriitikat, püüdlusi selle poole, mida me veel ei tea, uute teadmiste otsingut.

1960

ARHITEKTUUR KUI TEMPEL

Leonhard Lapin

...Kuju on tühjus, tühjus ongi kuju; tühjus pole kujust eraldi, kuju pole tühjusest eraldi. Mis on kuju, see on tühjus, mis on tühjus, see on kuju. Nõnda on ka tunne, mõte, kujutlused ja teadvus tühjus. «Prajñāpāramitā»; «Sūdasutra».

Tänapäeva Läänt, aga peatselt ka moodsat Ida, on laastamas uute esemete masstootmine, ühiskonna ja looduse esemestumine. Selle esemelise maailma krooniks on aga kujunemas arhitektuur, linn. Paljukõneldud nüüdisarhitektuuri pluralism on kaubatootmise aspektist vaadatuna võrreldav suurkaubamaja müügiriuliga, mis peab pakkuma võimalikult palju eriilmelist kaupa. Ehituskunst on kõrgustest, kus ta oli ühiskonna vaimsete võimaluste koondatumaks materiaalseks avalduseks, las kunud lihtsalt kallihinnaliseks kaubaks, mille välimus peab igal uuel hooajal vastavalt moele muutuma. Ka vaimsete kogukondade — arhitektide ühingute — paljudest väljaannetest on saanud anonüümsed moeajakirjad ning reklaamibukletid. Võib muidugi küsida, millest siis need ajakirjad ära elaksid, hüljates suhte äriilmaga?

Soomekeelne tõlge: Arkkitektuuri tempelina. — Arkkitekti, 86. vsk, n : o 7, 1989, s 41—43.

Küsiksin vastu, millest elas Mahatma Gandhi, kui löi uue India?

Ehituskunsti kui loova taide küsimus on eelkõige vaimu küsimus, olgu siis tegemist Soome, USA, Itaalia või Eesti arhitektuuriga. Kuigi Eesti ehitustehnoloogia ja ehitusmaterjalide tööstus on arengumaa algelisimal tasemel, on meie arhitektidel samad probleemid, mis arenenumatel läänenaabritel. Oma tegevuses oleme kõigile piirangutele ja maailmast eraldatusele vaatamata aastakümneid jätkanud Eesti Vabariigis väljakujunenud euroopalikku arhitektuuri ning sisuliselt on moodne eesti ehituskunst olnud resonantsis Läänega. Seda tõendagu kasvõi meie tänase ehituskunsti ilme, mis ei ole kujunenud spontaanselt viimastel «vabaduse» aastatel, vaid on pikema arengu tulemus. Nii nagu Eliel Saariselle võime eesti ehituskunstist leida väiksemamöödulise analoogi Karl Burmani näol, nii on ka Alvar Aaltol ja Frans Reima Pietiläl verevennad meie arhitektuuris, rääkimata juba noorematest põlvkondadest. Meie ei ole küll olnud niisuguses teerajaja rollis nagu soomlased, ent oleme vaatamata rasketele oludele kogu viimase sajandi säilitanud oma rahvusliku identiteedi arhitektuuris. Isegi Stalini võimuloleku ajal, kui üle kogu Nõukogude Liidu kehtisid arhitektuuris karmid eeskirjad ja kõigis riigi linnades püstitati ühesuguseid maju, kurtsid Eestisse sissetoodud stalinistlikud arhitektuuriideoloogid, et meie meistrid ei juhindu üldkehtivatest kaanonitest, viidates erinevale «rahvuslikule pärandile». Stalinistlik ideoloogia propageeris küll «rahvuslikkust», ent tegelikkuses oli see täpselt reglementeeritud etnografism, kus arhitektoonika rangelt ettekirjutatud üldstruktuuris võis olla vaid mõni üksik talupojakultuurist võetud peensus. Sellele vaatamata jätkas näiteks eesti klassik Edgar Johan Kuusik ka stalinismi perioodil oma varasemat, kreeka ehituskunstist mõjustatud suundumust, mis erines «sotsialistlikule realismile» tüüpilisest akantuselehtede vahele peidetud viisnurgast, rõhutades hoone kom-

Arhitektuur kui tempel

positsioonis hästi suhestatud puhast tahukat, milles ornament oli diskreetne ja vaba «Moskva mustritest». Õieti pole tõsine eesti ehituskunst erinevalt meie teistest taie-
test kummardanud ühegi võõra võimu ees, isegi mitte omaenda võimu ees. Seetõttu puuduvad meie arhitektuuris küll ühe või teise suundumuse äärmused, aga samuti ka «kivisse raiutud ideoloogia» naeruväärsused. Võim on ja jääb materia teenistusse, ehituskunsti paremik seevastu pürib vaimsetesse kõrgustesse.

Nii nagu meie ehituskunstil on viimasel kümnendil olnud oht känguda vaesuses, nii on jõukate lääneriikide ehituskunstil oht lahustuda külluses, esemestuda esemete hulgas. Parim näide sellest kalduvusest on vahepeal kõiki hullutanud postmodernism, ent ka praegu noori hurmav neomodernism oma šabloonsuses ning pinnalisuses. Mõlemale on saatuslik just «ajuvaba» kordamine; ühelt poolt varasemate ajalooliste vormide kordamine ja kompilatsioon, mis on oluliselt erinev traditsiooni interpretatsioonist, teiselt poolt modernismi klassika vormide kordamine, kuigi modernismi üks põhilisi iseloomujooni oli iga uue töö originaalsus. Ma ei näe sisulist vahet selles, kas jäljendatakse klassikat või konstruktivismi, kas jäljendatakse kaunistatud pinda või komponeeritud mahtu, arhitekti suhe loovusega jääb ikkagi samaks. Ometi pole ma traditsioonide vastu, ka tsiteerimine on ajaloos alati olnud üks kõrgkultuuri jooni. Küsimus on selles, millistel eesmärkidel ning millisel vaimsel tasandil pärandamine toimub. Näiteks eesti 1970. aastate neofunktsionalistliku liikumise eesmärk oli sideme taastamine eesti funktsionalismiga, Eesti Vabariigi aegse ehituskunstiga, ja vaieldamatult täitis ta meie ajaloos positiivset rolli. Ka 1980. aastate vabastiilse klassitsismi levimine eesti ehituskunstis oli tähendusrikas: sedaviisi vabaneti stalinistliku dogmaatilise klassitsismiga loodud klassika põlgusest ning mõisteti harmoonia tähtsust arhitektuuris. Oleks olnud mõeldamatu ka meie ehituskunsti edasine loomulik areng ilma Kreeka pärandit kui Euroopa

arhitektuuri suurt eetost tunnistamata. Ent postmodernistlik itaalia barokk Eesti taeva all mõjub küll rohkem teisaldatava teatridekoratsioonina kui püsiva ehituskehandina.

Rõhutaksin, et kogu küsimus on ehituskunsti vaimuses. Ent vaimuse probleem viib meid arhitektuuri loomeprotsessi analüüsimisele. Seda on nii erialases kirjanduses kui ka näitustel esitatud valdavalt seosena *projekt — hoone*. Ometi on nad loomeprotsessi kaks lõppjärku ja on kummaline, et neist esimest — projekti faasi — hakati laialdaselt aktsepteerima alles viimasel kümnendil. Samas teame, et arhitektuuri ajaloos on liikumisi ja perioode, mis on jäädvustatud vaid paberil. Ka eesti arhitektuur arenes nii stalinismi kui ka neostalinismi aegadel valdavalt paberil — projektides ja joonistustes, millele sekundeerisid ruumiobjektid-arhitektoonid. Hooneid ehtasid 1960. aastatel veel valdavalt keskpärased arhitektid, kes ei käsitanud arhitektuuri üldse loominguena, vaid peaaegu insenerliku tegevusena, tasuva ametina. Tegelikult oligi aeg, kus hea arhitektuuri teostamine oli raske ka kõige parema tahtmise juures, sest oli nõder nii neostalinistlik riiklik kui ka stalinismist halvatud eratellijaja. Oli muidugi ka erandeid, ent need üksikud hooned jäävadki tollase Eesti materialiseerunud ehituskunsti tähistama.

Nüüd tunnustamist leidev «paberarhitektuur» seotub seevastu ehituskunstilise loomingu esimese faasiga, mis eelneb arhitektuurse idee kinnistamisele joonisena. Just tühjuses, enne paberi ja pliiatsi kättevõtmist, toimub arhitektuuri loomine. Nimetaksin seda tühjuse modelleerimiseks. See, mis lõpuks kantakse paberile, on jälg, sageli isegi kahvatu jälg sellest, mis sünnib meie meeles. Et tühjus ise on sõnades seletamatu, saab temast kõnelda vaid vihjamisi, ja paljude arhitektide ande küsimus ongi ehk selles, et nende tugev vaim leiaks tee tühjusest mateeriasse, kuigi enamiku probleemiks on

Arhitektuur kui tempel

üldse tühjusesse sukeldumine. Näeksin tühjust ehituskunstilises loomeprotsessis just erilise meelemõlgutusseisundina, mis eelneb igale jäädvustamisele paberil. Rõhutaksin, et loomeprotsess ei alga skitseerimisest paberil — enne seda peab idee juba sündinud olema —, vaid puhtast meditatsioonist. Seejuures pole meelemõlgutus mõtlemine, teadlik tegevus: mõtlemine järgneb meditatsioonile. Mõtlemisprotsess on juba materiaalne, temaga seondub informatsiooni kogumine ning selle töötlemine meie teadvuses, ent loominguks me peame teadvuse piirid murdma, sukelduma oma ala- ja ülateadvusesse, laskuma ürgolekusse ja tõusma esoteerilistesse kõrgustesse. Sõnumit tühjusest vajame igasuguses loominguks, eriti aga ehituskunstilises, see toobki arhitektuuri talle vajaliku vaimse mõõtme.

Puhta meditatsiooni saavutamiseks ei piisa homimikust õhtuni büroos istumisest või materiaalistest askeldustest täidetud elust, millega kaasneb heaolu ja rikkus. Hedonistlik mõnu lähmataab vaimu. Arhitekti elu ei saa olla keskmise ametniku elu, ent kummalisel kombel ei saa arhitekt olla ka paadialune. Ei tõmba ta joont värisevate kätega kusagil kuuri all, kuigi ratsionaalsest elust lahtirebimise üldlevinud viisiks ongi joomine või narkomaania (koos sellega kaasnevate absurdsete või erootiliste seiklustega). Meelemürkide mõju on kahjuks lühiajaline ja laastab tervist, kuigi sõltuvalt indiviidist võib olla vägagi viljakas. Väljapeetumad isikud harrastavad sporti, puhkust uues ümbruses või reisimist võõrastesse maadesse. Nimetaksin seda iseenese eest põgenemiseks, millega võib kaasneda ka liigne füüsilise kummardamine, vaimne lodevus või turistlik pealiskaudsus. Kõiki neid ajutisi lõdvestusviise eitamata rõhutaksin siiski vaimse orientatsiooni vajadust iga päev, mis seisneb reaalsuse kardina pidevas paotamises, esoteeriliste sfääride haistmises, tühjusesse sukeldumises omaenda tühjust avastades. Ometi ei tohi ka selline orienteerumine toimuda sundusena just nagu igapäevased füüsilised

harjutused: templi poole ärgem liikugem joostes, pigem kikivarvul.

Tundub, et Lääne arhitektidele üldomane jõukus on üks nende ohtlikumaid vaenlasi, sest sellega kaasnevad mugavused lõikavad läbi meie kontaktid ürgse loodusega. Mulle näib, et paljud minugi kaasmaalased ei ihale niivõrd Lääne ehituskunsti teostuse kõrget taset, kui-võrd Lääne arhitekti kõrget elustandardit, mille tagab edu oma elualal. Usun teatavasse Lääne jõukusega seonduva kultuuri ning Ida vaesusest tuleneva looduslähedase eluviisi uude sünteesi, mille võiksid ellu viia just kuskil vaheastmel paiknevad eestlased. Seejuures on kontakt loodusjõudude, maa, tule, vee ja õhuga, arhitektile vägagi oluline. Maa on meie ema, temast sünnib igasugune mateeria, ka meie kasutada olevad materjalid, mis tihti on moodustunud maa kooslusest veega. Maa sünnitab ja neelab ka oleva, maasse mureneb lõpuks ka kõik ehitatu. Suhe maaga on delikaatne. Maa koos õhuga moodustab igasuguse vormi, ehitise, eemaldumise planeedilt. Õhk on justkui tühjuse kehastunud saadik, ta on alati kohal, ta hõreneb, muutub kosmoseks, viitab kaugele, lõpmatusele, tühjusele. Tuli on element, mis tagab liikumise, tules sünnib ehitis, tuli tagab töö. Tuli on valguse allikas, päike, suur tuli, paneb ka meie ehitised helisema. Tuli hävitab ka kõik rajatu. Tuli on ka südames ja silmas, tuli on hinges. Tähtede külm tuli hõõgub meieni. Maa, tule, vee ja õhu omadused on lõpmatult kirjeldatavad, nad loovad lõpmatuid seoseid, ent nende sümboolne tähendus hõlmab meid veelgi rohkem, kui sõnades öelda saab. Neist eemaldumine asjade maailma pseudoloodusesse hävitab loova natuuri.

Ometi võib ennast üles töötanud, tööga hõivatud ning hingeseisundilt tasakaalukas arhitekt imestusega küsida: milleks kõik see tühi jutt tühjusest? Aga sellepärast, et lisaks «hoonete tootmisele» on arhitektil lähendada ka sügav eetiline probleem. Juba inimkonna varasemast ajaloost on meile säilinud hulgaliselt kultuseehi-

Arhitektuur kui tempel

tisi, mida kokkuvõtvalt nimetaksin templeiks. Sageli just nimetatud templitena on meile säilinud üks või teine periood ajaloost või mälestus tervest kultuurist. Inimene on läbi aastatuhandete oma koja kõrval rajanud ka templeid ning õieti on selgusetu, kummale on ajaloos kulutatud rohkem energiat. Traditsiooniline arhitektuurilugu ongi just templite ajalugu, sest väljendub ju templeis kõige selgemalt üks või teine ajajärk, kultuur, samuti inimeste pürgimus ületada ajalist, luua igavikulist, liituda tühjusega. Arhitektuuri saatus ongi tühjusest tühjusse.

Moodsas esemestunud arhitektuuris on kadumas tempel — selline arhitektuurivormide suhe, ruumisarnane struktuur, mis on vaba funktsionaalsusest, ka «ühiskondlikust» või kaubalisest eesmärgist. Templi eesmärk pole inimest meelitada, peibutada või hämmastada, vaid luua eeldusi tema vaimseks kirkastumiseks. Just templi puudumine hoones teeb temast inimesest võõrdunud objekti. Just templi kadumine moodsast arhitektuurist võimaldab meil rääkida Lääne ehituskunsti kriisist. Kui arhitektuurihariduseta primitiivne inimene ehitab endale maja, on selles tavaliselt ridamisi ebaotstarbekaid elemente, detaile ja isegi ruumiosi; usklik või vaimsete kalduvustega primitiiv aga ehitab kohe maja-templi, milles funktsionaalne ja müütiline moodustavad keerulise süsteemi. Moodne arhitekt seevastu ehitab elamismasina, müümisemasina või büroomasina, kus kõik, mis pole funktsionaalne, peab näitama firma edukust. Selline osa hoonest, mis on määratud inimese hingele — tempel — aga puudub. Vaeste maade «moodne» ehituskunst seevastu paneb neli seina püsti nii, et maja kuidagi koos seisaks ja kuigivõrd inimest ka ilmastikuolude eest kaitseks, kõik on siin selge ja ühemõtteline nagu marksistlikus sotsialismis. Templist pole juttugi. Ometi oli isegi traditsioonilises vaeses vene talutares üks nurgake kujundatud ikoonide ja rituaalesemetega templiks. Sel nurgakesel oli muidugi religioosne sisu, ent ka usu kaudu vahendas

ta inimesele looduse ürgjõude. Just viimast võiks inimesele sümboolselt vahendada ka tempel moodsas ehituskunstis. See on võimalik vaid tühjuse fenomeni toomisega arhitektuursesse loomeprotsessi, tühjuses sündinud ideede kandumisega paberile ja hoonetesse, mille olemasolu õigustab tõeliselt vaid neisse peidetud tempel.

Ekspiarvamuste ärahoidmiseks rõhutaksin, et tempel ühes või teises hoones ei tähenda veel omaette funktsioonitut osa või ehitust, mis nõuaks eraldi materiaalseid vahendeid. Tempel võib paikneda vaid mõnel ruutmeetril (ent teda ei asenda üksik maal või skulptuur), olla osa kogu kompositsiooni üldstruktuurist, kasvada välja mõnest funktsionaalsest detailist või hooneosast jne. Oluline pole templi suurus, vaid teadvustamine, et arhitekt lihtsalt ei projekteeri maja, hoonet, üheks või teiseks kindlaks otstarbeks, vaid eelkõige rajab templit inimesele, kes selles reaalsuses veedab tegelikult vaid viivu. Tõeliselt on inimene siinilmas nii lühidalt kui külaline, andkem talle siis võimalusi suhtlemiseks teda igaveseks hõlmava tühjusega. Nõnda me loome oma maailmas häid vaime ja lähetame neid kõiksusesse templeis pühitsetult.

Juuli 1989.

Anton Jürgenstein.

FAUST

Tragöödia teine osa Kolmas vaatus (Katkend)

Johann Wolfgang von Goethe

Tõlkinud Ants Oras

Euphorion.

Rahne näen järske ees,
tihe ja umbne laas.
Noor olen, värsk mees,
kas siia sumbun taas?
Tuul kaugelt kahiseb,
murdlane pahiseb —
neid tahan käia, neid
tormata teid.

(Hüppab ikka kõrgemale mööda kaljusid.)

*Helena, Faust ja koor. Kaljukitsena miks kipud
üles märke? Suur on oht.*

*Euphorion. Võita ülevaimad tipud,
näha kaugeim, kauneim koht!
Näengi ju rannakaart,
Pelopsi kodusaart,
kõike siit eraldan —
maa ees ja ookean.*

J. W. von Goethe. Faust: Tragöödia teine osa. Tõlkinud Ants Oras. Lund, Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1962, lk 176—181.

Faust

- Koor.* Jäta see mets ja mäed,
jää oru varju!
Kuldseid siin õunu näed,
vilju ja marju,
kobaraid künka all,
lokkav siin aed ja nurm.
Säiligu hurmaval
kodul su hurm!
- Euphorion.* Und näete rahust veel?
Uimugu unimeel.
Sõtta! käib rõkkav hõik,
võitma mind kutsub kõik.
- Koor.* Kes sõja ootusest
lõkendab rahus,
lahus see lootusest,
õnnest see lahus.
- Euphorion.* Neil, kes siin siginend,
uljalt kes annud end,
vabalt kesk valu merd
ohverdand enda verd,
keda ei peleta
kalm ega kool,
ees nendel heleta,
au oreool!
- Koor.* Tõusis nagu taevasõiduks,
siiski väiksena ei näi.
Nagu relvastet, kui võiduks,
käib kui pantsris püstipäi.
- Euphorion.* Loobu müürist, loobu vallist,
kui saad kindlaks enda jõu;
parem pantsrite metallist
mehe enda teraspõu.
Orjus kaob kui õine paine!
Kergeis relvis ründa vaid —
amatsooniks saab siis naine,
lapsest sangar sedamaid!

Koor.

Luule, su taevasööst
säragu maisest ööst!
Kiirga, sa kauneim täht,
kaugelt, nii kaugelt näht!
Säältkki sind kuuleme,
sind, püha luule, me
südame trööst.

Euphorion. Ma enam lapseteid ei kulge,
möök käes, nüüd lahkub nooruk siit.
Ju vaim teeb töö, mis suur ja julge,
ees vaba, vapura, ülla liit.
Ees tee
nüüd see,
kus ootab aege au ja kiit.

Helena ja Faust. Ellu tee sul vaevalt leitud,
kui ju süngeks karmub kulm,
pööritavalt harjalt heitud,
veetleb ruum, mis suur ja julm.
Arm sul kas
kustumas,
kaob me liit, see õnnis ulm?

Euphorion. Kas kuulete, kuis välk lööb märke,
kuis mäe päält müriseb laviin,
kuis voog lööb voogu, vägi väkke —
kõik mäss ja maru, vaev ja piin?
See on turm,
hukk ja surm —
säduseks see maa pääl siin.

Helena, Faust ja koor. Nii end tahad hauda saata?
Ei tee hirmu tappev raev?

Euphorion. Ei ma ohtu kaugelt vaata —
mulle kuulub piin ja vaev.

Eelmised. Hullus, mis hukka viib!
Talitse end!

Euphorion. Ei, juba kasvab tiib —
ülesse lend!
Sinna viib igatsus!
Rutt on mul, rutt!

(Viskub õhku, riided kannavad teda hetkeks, pää särab,
kiirguseviir käib taga.)

Koor. Ikarus! Ikarus!
Valu ja nutt!

(Kaunis nooruk langeb vanemate jalge ette, surnus nagu
oleks näha tuttavat kuju; kuid ihulik osa kaob kohe,
oreool tõuseb komeedina taeva poole, rüü, mantel
ja lüüra jäävad maha.)

Helena ja Faust. Nii sai me rõõmust piin —
oh õnnetu!

Euphorioni hää sügavusest. Ema, kesk varje siin
üksi kas jätab mu?

(Paus.)

Koor (leinalaul). Mitte üks! Maiseil rannul
sai me meel su meelsust tunda;
sul me süda tõttab kannul,
kuis ka surma tuul ei unda.
Vaevalt laul saab olla halav —
ah, sind kadetseb me ring:
õnnes, hädas suur ja palav,
põles puhtana su hing.

Juba sünnil suurust võites,
suurest soost ja võimeilt suur,
varisesid noorusõites,
vara üles kisti juur!
Täpsalt nägid nähted maised,
põlev iga kokkupuut;
igatsend sind õilsad naised;
laul täis väge võimsat, uut.

Meeletult ent võrku viskus
tahte sundust põlgav tarm,
sääduisist ja kombeist kiskus
enda lahti, julmalt karm;
pea ent süttisid su mõtted
uel, puhtal palangul,
võrratumad ettevõtted —
ah, ei läind need korda sul!

Kes neid teostaks? Uttu umbund
tuleviku taevakumm,
verepäevil hirmust sumbund
iga rahvas, aralt tumm.
Laul ent kostku üle koolu!
Pisaraid küll valati,
aga vastse lauluvoolu
annab maa kui alati.

(Täielik paus. Muusika lakkab.)

Helena. Ka minu puhul sünge sõna saab nüüd tõeks,
et iluga ei iial kestvalt liitu õnn.
On kärisenud elu, armu sidemed:
neid leinan, lausun kurblikult nüüd hüvasti,
veel heidan end su kaenlasse — veel ainus kord.
Sa vii siit poeg, Persephoneia — vii ka mind!

*(Embab Fausti, ihulik osa kaob, rüü ja loor jäävad
Fausti kätte.)*

Phorkyas (Faustile). Pea kinni, mis sest kõigest kätte jääb.
Rüüd ära lase lahti. Hõlmadest
ju rebimas näen deemoneid, kes viiks
ta alla Orkusesse. Pea vaid kinni!
See pole jumalanna, kes sul kaotet,
ent siiski jumalik. Siis kasuta
suurt, hindamatut kinki — hõlju üles:
siit üle maise madaluse viib see
su eetrisse, kui aga vastu pead.
Taas kohtume, kuid kaugel, kaugel siit.

Faust

(Helena riided hajuvad pilvedeks, piiravad Fausti, tõstavad ta üles ja mööduvad temaga.)

Phorkyas (võtab Euphorioni rüü, mantli ja lüüra maast, astub prostseeniumi, tõstab saagi kõrgele ja lausub).

**Mis paras leid! Leek tõesti lakkab,
kuid kel maailmast kahju hakkab?
Säen ametisse ses poeete nüüd,
et tekiks kiivust, klatši, keelekannet,
ja kuigi ei saa annetada annet,
võin siiski laenutada rüüd.**

(Istub prostseeniumi samba juurde.)

NIINIMETATUD DILETANTISMIST
EHK PRAKTILISEST
ASJAARMASTUSEST KUNSTIDE
ALAL

Johann Wolfgang von Goethe

Tõlkinud *Katrin Kuusemäe*

Sissejuhatavat ja üldist

Itaallased nimetavad iga kunstnikku *maestro*'ks [meistriks].

Kui nad näevad kedagi viljelemas kunsti, ilma et see oleks ta elukutse, ütlevad nad: Si *diletta* [Ta lahutab meelt]. Aupaklik rahulolu ja imetus, millega nad end väljendavad, annab sealjuures tunnistust nende mõttelaadist.

Sõna *dilettante* vanemas itaalia keeles ei leidu. Seda pole üheski sõnaraamatus, ka mitte *Crusca*¹ omas.

Ainult *Jagemannil*² on see olemas. *Jagemanni* järgi tähistab see kunstiharrastajat, kes ei piirdu ainult kunsti vaatamise ja nautimisega, vaid tahab osa võtta ka selle tegemisest.

Jäljed varasemast ajast.

Jäljed kunstide taaselustamise järgsest ajast.

Suur levik uuemal ajal.

Selle põhjus.

¹ 1587. a oli loodud Firenze's itaalia keele probleemidega tegelev *Accademia della Crusca*.

² Christian Joseph *Jagemann* (1735—1804), bibliograaf ja itaalianist Weimaris, kelle mõjul Goethe *dilettante* vastena kasutas sõna *Liebhaber* 'asjaarmastaja, harrastaja'.

Über den sogenannten Dilettantismus oder die praktische Liebhaberei in den Künsten.

Diletantismist kunstide alal

Kunstharijutused muutuvad üheks kasvatusel põhinevaks.

Rääkides diletantidest, ei arvesta me seda, et võiks sündida keegi, kel on tõeline kunstnikutalent, kuid olud takistavad tal end kunstnikuna teostada.

Me kõneleme ainult nendest, kes ilma erilise andeta ühe või teise kunsti alal lihtsalt alluvad üldisele matkimistungile.

Saksa sõnast *pfuschen*³.

Lähtumine sellest.

Hiljem välja mõeldud sõna.

Viitab käsitööle.

See eeldab, et mingite reeglite järgi õpitud oskust kasutatakse täiesti kindlaksmääratud viisil eeskirjade kohaselt ja seaduse kaitse all.

Tsunftide (*Innungen*) loomine, eelkõige Saksamaal.

Mitmel rahval ei ole oma sõna selle jaoks.

Väljendite kasutamine.

Diletant suhtub kunstisse nagu *Pfuscher* käsitöösse.

Eeldada võib, et kunst peab samuti olema reeglite järgi õpitud ja seaduste järgi teostatud, kuigi need reeglid ei ole üldiselt tunnustatud nagu käsitöö omad ja kuigi nn vabade kunstide seadused on ainult vaimsed ega mitte ametlikud.

Lähtumine *Pfuscherei*'st.

Kasum.

Diletantismist lähtudes.

Auasi olla diletant.

Kunstnik põlatud.

Põhjus.

Laialt levinud elunautimise kindlustatus on tavaliselt kogu empiirilise lugupidamise põhjuseks.

Me oleme sedalaadi kindlustavaid maksime märkamatuks kaasanud oma moraali.

Päritolu, julgus, rikkus.

Teised omandivormid, nautimise kindlustatus väljastpoolt tagatud.

Geeniusel ja talendil on küll seesmist kindlust, väljastpoolt on nad aga äärmiselt ebakindlad.

Nad ei sobi alati kokku aja tingimuste ja nõuetega.

³ Sõna pärineb 17. sajandist, tähendab ilma ametlikult tunnustatud õigusega töötamist mingil alal, peale selle ka üldise asjatundmatut, puudulikku töötamist. Vastav tegijanimi on *Pfuscher*, tegevusnimi *Pfuscherei*. Eestikeelsed sõnad *posima* ja *vusserdama* ei anna edasi esimest tähendust, sellepärast on tõlkes kasutatud saksa tsitaatsõnu.

Barbaarsetel aegadel hinnatakse neid kui midagi haruldast.

Nende menu pole kindel.

Seda tuleb varitseda ja kerjata.

Seetõttu on sellised kunstnikud halvemas olukorras nendest, kes ise hetkemenu ümber mehkeldavad.

Rapsoodid, näitlejad, muusikud.

Mõned üksikud erandid välja arvatud, elavad kunstnikud teatavas vabatahtlikus vaesuses, ja sellise eluviisi on nad ise vabalt valinud.

Kõigil aegadel on olnud selge, et soovitav ja kadedustatav on kujutava kunstniku seisund.

Diletantismi tekkimine.

Üldiselt levinud, ma ei ütleks, et just kõrge lugupidamine kunstide vastu, küll aga nende ühendamine kodanliku eksistent-siga ja selle teatav seaduspärastamine.

Kunstnik sünnib.

Tema isik on looduse poolt privilegeeritud.

Ta on sunnitud tegelema millegagi, mida igäuks ei saa teha võrdselt temaga.

Ja siiski ei saa teda päris üksikuna ette kujutada.

Ja ta ei tahagi üksi olla.

Kunstiteos kutsub inimesi nautima.

Ja suuremale osasaamisele sellest.

Kunstiteoste nautimiseks on kõigil inimestel kirjeldamatu kalduvus.

Kõige vahetum osasaaja oleks tõeline asjaarmastaja, kes nau-dib erksalt ja täielikult.

Sama tugevalt kui teised ja isegi rohkem kui teised.

Sest tema leiaks põhjuse ja tagajärje korraga.

Üleminek praktilisele diletantismile.

Inimene ei koge ega naudi midagi, ilma et ta kohe produk-tiivseks ei muutuks.

See on inimese loomuse sisim omadus. Ilma liialdamata võib isegi öelda, et see ongi inimlik loomus ise.

Võitmatu tung sedasama teha.

Matkimistung ei osuta üldse mitte sündinud geeniusel sel alal.

Kogemus lastega.

Neid erutab kõik liikuv, mis silma hakkab.

Sõdurid, näitlejad, köietantsijad.

Nad seavad endale saavutamatu eesmärgi, milleni nad näevad jõudnud olevat kogenud ja mõistusega vanasid.

Nende vahendeist saab eesmärk.

Laste eesmärk.

Diletantismist kunstide alal

Pelk mäng.

Võimalus oma indu teostada.

Kui väga sarnanevad neile diletandid.

Naiste diletantism.

Rikaste diletantism.

Aadlike diletantism.

On teatava eelise märk.

Kõik diletandid ründavad kunsti tema nõrgast küljest. (Nõrgast otsast.)

Tahe fantaasiapilte esitada vahetult.

Tõsiduse asemel ind.

Diletantismi vaen pedantsuse ja käsitöö vastu.

Diletantismi suhtumine kunstnikesse.

Kuidas see eristub?

Empiirilisuse kõrgema või madalama astme poolest.

Diletantismi võlts kiitus.

Ülekohtune laitus.

Nõuanne, kuidas diletant võiks leida oma koha.

Sündinud kunstnikud, keda olud pole lasknud kujuneda, eraldasime juba eespool.

Nemad on haruldane ilming.

Mõned diletandid kujutlevad end olevat sellised.

See on aga nende jaoks ainult vale suund, mis kõigist pingutustist hoolimata ei vii kuhugi.

Neile endile on sellest kasu, kunstnikule ja kunstile vähe.

See-eest teevad nad palju kahju.

Siiski ei saa inimene, kunstnik, kunst ilma nautiva mõistva ja teataval määral praktilise osavõtuta hakkama.

Käesoleva kirjutise eesmärk.

Tagajärgede keerulisus.

Sissekasvanud diletantismi lühike kirjeldus.

Kutsutakse üles filosoofe.

Pedagooge.

Heategu järgmisele generatsioonile.

Diletantism eeldab kunsti, *pfuschen* käsitööd.

Mõiste kunstnik vastandina mõistele «diletant»

Tegelemine kunstiga teaduse põhjal.

Objektiivse kunsti tunnustamine.

Õpitav mõju ja paisutus.

Elukutse ja professioon.

Ühinemine kunsti- ja kunstnikemaailmaga.

Kool.

Diletant ei suhtu ühtmoodi kõigisse kunstidesse.

Igas kunstis on subjektiivset ja objektiivset, ning vastavalt sellele, kumb külg silmapaistvam, on või ei ole kaalu ka diletantismil.

Seal, kus subjektiivne juba iseenesest palju tähendab, võib ja peab diletant kunstnikule lähenema, nt ilukõne, lüüriline poeesia, muusika, tants.

Kus on aga ümberpöörduvalt, erinevad ka kunstnik ja diletant üksühest järsemalt, nt arhitektuuris, joonistuskunstis, eepilises ja draamaatilises luules.

Kunst kehtestab endale ise seadused ja valitseb aega.

Diletantism seab end aja järgi.

Kui meistrid järgivad kunstis vale maitset, usub diletant end seda kiiremini kunsti tasemele jõudvat.

Et diletant saab impulsi isetegemiseks alles kunstiteose mõjust, siis vahetab ta selle mõju ära objektiivsete põhjuste ja motiividega ning tahab nüüd teha tundeseisundi, millesse ta on sattunud, samuti produktiivseks ja praktiliseks — nagu saaks lille ennast esile manada lillelõhnaga.

Kõnelemist tundmusele, seda kõigi poetiliste moodustiste lõppefekti, mis aga eeldab terve kunsti kui sellise rakendamist, näeb diletant kunsti olemusena ja tahab selle varal esitada iseennast.

Üleüldse tahab diletant oma enesemõistmatuses aktiivset asendada passiivsega, ja et ta erksalt mõjutustele allub, siis arvab ta võivat nõnda saadud mõjude abil ise mõjuda.

See, mis diletandil tegelikult puudub, on arhitektoonika selle sõna kõrgeimas tähenduses — see tegev jõud, mis loob, vormib, konstitueerib. Tal on sellest olemas ainult mingi aimus, nii jääb ta aga ainele alla, selle asemel et seda valitseda.

Võib märgata, et diletant taotleb lõpuks peamiselt korralikkust, mis seisneb olemasoleva lõpuleviimises, nii et tekib pettepilt, nagu olekski olemasolev väärt eksisteerima. Sama lugu on täpsuse ja kõigi viimsetegi vorminõuetega, mis võivad samahästi seostuda ka vormitusega.

Üldtuntud põhimõtte, mida jälgides diletantism on lubatav:

Kui diletant tahab allutada oma esimesed sammud rangetele reeglitele ja läbida kõik astmed suurima täpsusega, milleks ta on seda võimelisem, et 1) ei nõuta talt eesmärgile jõudmist, ja 2), kui ta tahab loobuda, astub ta kõige kindlamat teed asjatundlikkuse poole.

Just vastupidiselt üldistele maksimumidele allutatakse diletant niisiis jäigemale hindamisele kui kunstnik ise, kes fuginedes

Diletantismist kunstide alal

kindlale kunstialusele võib väiksema riskiga reeglitest eemalduda ja seeläbi kunsti enda valdkonda laiendada.

Õige kunstnik toetub kindlalt ja tugevalt iseenesele, tema püüdlus, tema siht on kunsti kõrgeim eesmärk. Ta leiab end ikka veel olevat sellest eesmärgist kaugel ja seetõttu on ta kunsti või kunstimõiste suhtes kindlasti alati väga tagasihoidlik ning tunnistab, et ta on alles vähe saavutanud, kui oivaline tema töö ka oleks ja kui kõrgele tema enesetunne maailma suhtes ka tõusta tahaks. Vastupidi ei tundu diletandid või õigupoolest Pfuscher'id püüdevatki eesmärgi poole näha midagi toimuvat enda ees, neile läheb korda ainult nende kõrval toimuv. Seepärast nad ka võrdlevad alati, liialdavad tavaliselt kiitusega ja laidavad saamatult; neil on piiritu aupaklikkus endaga võrdväärse vastu; nad jätavad seetõttu väliselt mulje sõbralikkusest ja lahkusest, ehk küll nad upitavad siiski ainult iseennast.

Uksikasjalist

Diletantism maalikunstis

Diletant pelgab kõikjal põhjalikkust, saab hakkama tegutsemiseks hädavajalike oskuste äraõppimisega, ajab segamini kunsti ja ainestiku.

Nii ei leidu nt ühtegi diletanti, kes hästi joonistaks, sest siis oleks ta teel kunsti poole, seevastu aga leidub mõningaid, kes halvasti joonistavad, kuid puhtalt maalivad.

Diletandid väljendavad end tihti mosaiigis ja vahamaalis, sest nad peavad enam teose kestvusest kui kunstist.

Nad tegelevad sageli radeerimisega, sest neid võib paljundamine.

Nad otsivad nippe, maneere, töötlusviise, salavigureid, sest nad enamasti ei suuda tõusta kõrgemale mehaaniliste oskuste mõistest ja arvavad, et niipea kui nad omandavad töövõtted, ei ole neil enam mingeid raskusi.

Just seetõttu, et tõeline kunstimõistmine diletantidel enamasti puudub, eelistavad nad alati rohket ja keskpärast, haruldast ja hinnalist valitule ja heale. Võib kohata palju suurte kollektsoonidega diletante, ja nii võiks arvata, nagu oleksid kõik suured kollektsoonid tekkinud diletantismist. Sest see mandub ju enamasti kogumiskireks, eriti siis, kui selleks ka veel jõukust on. Diletantism tahab ainult omada, mitte aga mõistusega valida ja vähese heaga leppida.

Diletantidel ilmneb enamasti veel patriootlik tendents: saksa diletant huvitub just seetõttu sageli nii elavalt ükspäinis saksa kunstist, sellest siis ka kogud ainult saksa meistrite vasegravüüridest ja maalidest.

Diletantidel esineb tihti kaks halba harjumust, mida samuti võib kirjutada puuduliku kunstimõistmise arvele. Esiteks tahavad nad konstitueeruda, s.t neil peab olema menu, mis nad kunstnikeks tembeldaks. Teiseks on kunstnik, tõeline asjatundja, tingimata täie huvi ja tõsidusega kunsti ja kunstiteose juures, diletant aga alati ainult poolikult, tema võtab kõike kui mängu, kui ajaviidet, tal on tavaliselt veel kõrvaleesmärgiks oma indu rahuldada ja ta püüab vastutust maailma ees ja maitseõudeid nii vältida, et üritab kunstiteoseid ostes ka veel heategusid teha. Lootustandvat kunstnikku toetada, vaest perekonda hädas aidata — see on alati olnud põhjuseks, miks diletandid seda ja teist ostavad. Nii püüavad nad kord oma maitset näidata, kord seda päästa kahtluste eest.

Asjaarmastajalikkus maastikumaalimises. See eeldab juba kultiveeritud kunsti.

Portreemaal.

Sentimentaals-poeetiline tendents ergutab diletantismi ka joonistuskunstis. Kuupaiste. Shakespeare. Vasegravüürid luuletuste juurde.

Siluetid.

Urnid.

Kunstiteosed mööblina.

Kõik prantslased on diletandid joonistuskunstis, sest see on hariduse vältimatu osa.

Asjaarmastajad miniatuurikunstis.

Iseloomustatavad kui pelga tehnika kasutajad.

Allegooriate ja vihjete armastamine.

Diletantism ehituskunstis

Ehtsate ehitusmeistrite puudus võrreldes nõudmisega ilusa arhitektuuri järele viib diletantismini, eriti siis, kui jõukad ehitushuvilised elavad liiga hajutatult.

Reisid Itaaliasse ja Prantsusmaale ning eriti aiandusharrastus on seda liiki diletantismi väga soodustanud.

Diletandid püüavad enamasti tagasi pöörduda ehituskunsti lätete juurde. a) Toores puit, puukoor jne. b) Raskepärane arhitektuur looria sambad. c) Gooti ehituskunsti matkimine. d) Fan-

Diletantismist kunstide alal

tasmide ja tundmuste arhitektuur. e) Suurte vormide pisike järeleahvimine.

Oma näilises tingimatuses tundub ehituskunst kergem, kui ta on, ja nii lastakse end kergemini selle juurde ahvatleda.

Aiakunstis

Prantsuse aiakunst oma paremast küljest, ja eriti vaadelduna vis à vis uusima maitsega.

Inglise maitse põhineb kasulikkusel; selle peab prantsuse oma ohverdama.

Järeleahvitud inglise maitse ainult paistab kasulik.

Hiina maitse.

Dilertantism lüürilises poeesias

See, et mitte mõni suur luulegeenius, vaid üksnes keskpärased vaimud hakkasid kasutama saksa keelt luulekeelena, pidi andma diletantismile julgust sedasama üritada.

Prantsuse kirjanduse ja keele kujunemine on ka diletandid kunstilisemaks teinud.

Prantslased olid hoopis jäigemad, pürgisid rangema õigsuse poole ja nõudsid ka diletantidelt sisemist maitset ja vaimu, samuti diktsiooni välist veatust.

Inglismaal hoidis diletantism rohkem ladina ja kreeka keele poole.

Itaallaste sonetid.

Uusima diletantismi häbitus, mis on äratatud ja kinnitatud rikka kultiveeritud luulekeele reministsentside ja mehaanilise vormi kerguse poolt.

Belletristitsemine ülikoolides, mida ajendab teatav moodne õpingute-meetod.

Naissooluule.

Muusade-almanahhid.

Zurnaaliid.

Tõlgete moodimine ja levik.

Vahetu üleminek klassist ja ülikoolist kirjandustöole.

Ballaadide ja rahvalaulude eposh.

Gessner, poeetiline proosa.

Kaunishingede mõju Karlsruhees jm.

Bardid.

Bürgeri-mõjuline leierdamine.

Riimita värss.
Klopstocki oodid.
Claudius.
Wielandi lojedus.
Varem: Ladina värssid. Pedantsus. Rohkem käsitööd. Osavus ilma poeetilise vaimuta.

Diletantism pragmaatilises poeesias

Põhjus, miks diletant võimsat, kirglikku, tugevaloomulist vihkab ja ainult keskpärasest, moraalset kujutab.

Diletant ei kirjelda kunagi objekti, vaid ikka ainult oma tundmust objekti puhul.

Ta väldib objekti loomust.

Kõigil diletantlikel sigitistel selles luulelaadis on patoloogiline iseloom, nad väljendavad ainult oma looja sümpaatiad ja antipaatiad.

Diletant usub, et poeesiaks piisab teravmeelsusest.

Dramaatilised Pfuscher'id jõuavad kasvõi mõttetuseni, et ainult oma teosega maha saada.

Diletantism muusikas

Varasemal ajal kantavate keelpillide suurem mõju kirgedele, sest need annavad rohkem võimalusi tunduste lihtsamaks väljendamiseks.

Galantsuse vahend.

Uemal ajal tiibklaver ja viul.

Leitakse rohkem väärtust mehaanilisest vilumusest, raskusest ja kunstipärasusest; vähem ühist elu ja kirega.

Kontserdikas muutumine.

Rohkem toitu edevusele.

Laulud ja ooperid.

Valelootus komponeeritud rahvalaulude abil juurutada rahvuslikku meelsust ja esteetilist vaimu.

Seltskonna-, laua-, jooma-, vabamüürluslaulud.

Diletantism tantsus

Varasemal ajal: pedantsus ja ükskõiksus. Üksluisus.

Uemal ajal: vormitus ja sellest tulenevalt metsikus, äkilisus, vägivaldsus.

Diletantismist kunstide alal

Representatiivsete, naiivsete ja karaktertantsude erinevus:

Representatiivsed rõhutavad kuju ja liikumise ilu; neil on väarikust.
(Menuett.)

Kalduvad lan-
gema jäikusse.

Naiivsed seostuvad elususega ja neis on enam sarmi ja vabadust. (Inglise tantsud.)

Kalduvad lan-
gema ülemee-
likusse.

Karaktertantsud piirduvad objektiivse kunstiga.

Muutuvad ker-
gesti karika-
tuuriks.

Diletantism näitekunstis

Prantsuse komöödia on ka asjaarmastajale kohustuslik ja kuulub seltskondlikkuse juurde.

Itaalia amatöörkomöödia seostub nuku- ja nukulaadse representatsiooniga.

Saksamaa, vanem aeg; jesuiitide koolid.

Uuem aeg: prantsuse amatöörkomöödia suursugustes majades keele harimiseks.

Seisuste segunemine saksa amatöörkomöödiates.

Tingimus, mis igatahes mõõduka rakendamise puhul võiks teatris olla süütu, lubatud ja mõneti ka heaks kiidetud.

Sellesama seltskonna permanentsus.

Kirglike tükide vältimine, vaimukate ja lustlike tükide valimine.

Kõigi laste ja väga noorte inimeste eemalhoidmine.

Nii palju kui võimalik, väliste vormide jäikus.

Diletantismi kasulikkus

Üldiselt

Kõrvaldab täielikku toorust.

Diletantism on juba levinud kunsti paratamatu tagajärg ja võib ka saada kunsti põhjustajaks.

Teatud tingimustes võib ta ergutada ehtsat kunstnikutalenti ja aidata sel areneda.

Käsitöö tõstmine teatud kunstitaolisuseni.

Teeb kombekamaks.

Tooruse taustal ergutab teatavat kunstimeelt ja levitab seda seal, kuhu kunstnik ei jõuaks.

Annab tegevust loovale jõule ja kultiveerib seega inimeses midagi olulist.

Ilumite muutmine mõisteteks.

Üldmuljete liigendamine.

Vormide omandamise ja reprodutseerimise edendamine.

Joonistuskunstis

Nägema-õppimine.

Nende seaduste tundmaõppimine, mille järgi me näeme.

Objekti pildiksmuutmine, s. o nähtav ruumitaitmine, kuivõrd sel pole tähtsust.

Vormide tunnetamine, s. o ruumitaitmine, kuivõrd sel on tähtsust.

Eristamise õppimine. Üldmuljega (eranditult) alustavad kõik. Siis tuleb eristamine, ja kolmas aste on tagasipöördumine eristamisest esteetilise terviku tunnetamiseni.

Vastupidiselt puhtpassiivsele vaatlejale on need eelised nii diletandil kui kunstnikul.

Ehituskunstis

Ta äratav vaba loomisjõu.

Ta viib kõige kiiremini ja vahetumalt mateeriast vormini, aineksest ilminguni ja vastab seeläbi inimese kõrgemale algele.

Ta äratav ja arendab arusaamist ülevusest, üldse kaldudes rohkem selle kui ilu poole.

Ta juurutab korda ja mõõtu ning õpetab ka kasulikkuses ja hädavajalikkuses püüdlema ilusa välimuse ja teatud vabaduse poole.

Diletantismi üldine kasu: et ta muudab kombekamaks, ergutab tooruse taustal teatud kunstimeelt ja levitab seda seal, kuhu kunstnik ei jõuaks — see kehtib iseäranis ka ehituskunsti kohta.

Aiakunstis

Ideaalne reaalses.

Vormitu massi püüdlemine vormi poole.

Valik.

Ilus kokkusobitamine.

Pildi tegemine tegelikkusest, lühidalt esimene kokkupuude kunstiga.

Diletantismist kunstide alal

Puhas ja täiuslikult ilus ümbrus mõjub ühiskonnale alati hästi.

Lüürilises poeesias

Keele arendamine tervikuna.

Mitmekülgsem huvi humanitaaria vastu, vastandina vähikute toorusele või kitsalt ajaliku haritlase pedantsile piiratusele.

Tundmuste ja keelelise väljenduslikkuse kujundamine.

Iga haritud inimene peab oskama oma tundeid poeetilise iluga väljendada.

Kujutluste idealiseerimine tavalise elu objektide puhul.

Kujutlusvõime kultuur, eriti intellekti arendamise tingimatu osana.

Loova kujutlusvõime äratamine ja häälestamine vaimu kõrgeimateks funktsioonideks ka teadustes ja praktilises elus.

Rütmimeele arendamine.

Et veel ei ole olemas objektiivseid seadusi luuletuse sisu ega vormi kohta, siis peavad asjaarmastajad veel rangemalt kui meistrid järgima juba tunnustatud häid mustreid ja pigem matkima seda head, mis juba on olemas, kui originaalsuse poole püüdlema, vormis ja meetrikas aga jäigalt järgima olemasolevaid kõige üldisemaid reegleid.

Ja et diletant saab end arendada ainult mustrite järgi, peab ta ühekülgse vältimiseks tutvuma kõikvõimalike mustritega ja poeetilise kirjanduse põldu veel täiuslikumalt uurima, kui kunstnikule endale vajalik.

Muusikas

Meelte sügavam arendamine.

Õpitakse tundma ja kasutatakse tunde ja ilu otstarbel hääle matemaatilist korrapära.

Inimeste seltskondlik seos ilma mingite erihuvideta, meelelahutuseks.

Häälestab ideaalseks eksistentsiks, isegi kui muusika ainult tantsule kutsub.

Tantsus

Nõtkus ja võimalus ilusaks liikumiseks.

Rütmitunne ja -väljendus kõigi liigutuste kaudu.

Liigutuste esteetiline tähendus.

Reeglistatud rõõmutunne.

Keha arendamine, häälestamine kõikvõimalikeks kehalisteks oskusteks.

Keha muusikaline häälestus.

Liigutuste mõõt ülikülluse ja säästlikkuse vahel.

Võimalus ilusaks suhtlemiseks.

Võimalik seltskondlikkus eksalteeritud seisundis.

Näitekunstis

Võimalus arendada deklamatsiooni.

Tähelepanu iseenda esitamisele.

Osasaamine tantsukunsti mainitud eelistest.

Mälu harjutamine.

Meelte tähelepanelikkus ja täpsus.

Diletantismi kahjulikkus

Üldiselt

Diletant jätab astmeid vahele, jääb püsima teatud astmelle, mida ta näeb eesmärgina ja arvab endal olevat õiguse sealt kõige üle otsustada, kahjustab niisiis oma täiuslikkust.

Ta peab paratamatult tegutsema valede reeglite järgi, sest ilma reegliteta ei oska ta toimida isegi diletantlikult, tõelisi objektiivseid reegleid ta aga ei tunne.

Ta kaldub alati kõrvale asjade objektiivsusest ja kaotab end subjektiivsetel eksiradadel.

Diletantism võtab kunstilt ta elemendi ja rikub tema publikut, võttes viimaselt ta tõsiduse ja ranguse.

Igasugune leplikkus hävitab kunsti ja diletantism tekitab leebust ja heasoovlikkust. Ta tõstab diletantismilähedased kunstnikud ausse ehtsate kunstnike kulul.

Diletantism tekitab alati rohkem kahju kui kasu.

Käsitöö võib tõusta kunsti tasemele, *Pfuschen* mitte kunagi.

Diletantism soodustab ükskõiksust, poolikust ja iseloomutust.

Kahju, mida diletandid tekitavad kunstile, kunstnike alla enda juurde tõmmates:

Ei suudeta sallida enda kõrval ühtegi head kunstnikku.

Kõikjal, kus kunstil endal veel õiget reeglistikku pole, nagu poesias, aiakunstis, näitekunstis, tekitab diletantism rohkem

Diletantismist kunstide alal

kahju, muutudes üha ülbemaks. Kõige halvem, kui see toimub näitekunsti.

Ehituskunsti

Et arhitektuuris on väga raske tabada karakterit, olla selles mitmekesine ja ilus, jääb diletant, kes ei suuda seda saavutada, oma ajastust olenevalt alati kas nappuse ja üleilustamise või kohmakuse ja tühisuse ohvriks. Arhitektuuriteos eksisteerib aga ainult ilu läbi ja on täielik null, kui tal see puudub.

Oma ideaalse loomu tõttu viib ta kergemini kui mõni muu kunst fantastiliseni ja just siin on see kõige kahjulikum.

Et vaid vähesed on võimelised vabaks loominguks ainult ilu seaduste järgi, võtab ehitusdiletant kergesti omaks sentimentaalse ja allegoorilise ehituskunsti ning üritab sel viisil teosele anda karakterit, mida ta ilus ei oska leida.

Suutmata eesmärgiks olevat ilusat saavutada, kahjustab ehitusdiletantism tavaliselt ehituskunsti füüsilist eesmärki: otstarbekust ja mugavust.

Arhitektuuriteoste avalikkus ja kestvus muudavad diletantismi kahjulikkuse sel alal üldiseks ja kauakestvaks ning põlistavad halba maitset, sest siingi, nagu üldse kunstides, saab olemasolev ja kõikjal levinu jälle omakorda millegi eeskujuks.

Ilusate ehitusteoste tõsine otstarve seob neid inimese tähtsaimate ja ülevaimate funktsioonidega ning *Pfuscherei* neil puhkudel kahjustab teda niisiis just seal, kus ta võiks olla kõige täiuslikum.

Aiakunsti

Reaalset käsitletakse kui fantaasiateost.

Aiandusharrastus taotleb midagi lõpmatut: 1) sest et idee poolest ei ole kindlaks määratud ega piiratud; 2) sest et tema materjal kui igavesti juhuslik alati muutub ja jääb igavesti idee poole pürgima.

Aiandusharrastus laseb end sageli õilsatel kunstidel teenida ebaväärikal viisil ja muudab nende soliidse eesmärgi mänguks.

Soodustab sentimentaalset ja fantastilist nulliteeti.

Madaldab looduse ülevust ja tühistab seda järeleaimamisega.

Ta jäädvustab aja halva harjumuse, tahte olla esteetilises tingimatu ja seadusetu ning suvaliselt fantaseerida; sealjuures ei lase ta end teiste kunstide kombel korrigeerida ja ohjeldada.

Kunsti ja looduse ärasegamine.

Leppimine näivusega.

Ehitusi püstitatakse sinna juurde kergeid, puidust-pilpaist-laudadest, nii et nad hävitavad soliidse ehituskunsti mõiste, isegi rikuvad selle tunnetamise meelt. Õlgkatused, laudaosmikud, kõik on kui kaardimajaarhitektuur.

Lüürilises poeesias

Ilukirjanduslik lamedus ja tühjus, loobumine soliidsest stuudiumist või pinnapealne käsitlus.

Siin on suurem oht kui teistes kunstides segi ajada pelka diletantlikku võimekust ja ehtsat kunstikutsumust ja kui see juba kord nii on, siis on subjekt halvemas olukorras kui mingi muu asjaarmastajalikkuse puhul, sest tema eksistents on täielik null: poet pole mitte midagi, kui tal puudub tõsidus ja kunsti-pärasus.

Diletantism üleüldse, eriti aga poeesias, vähendab tundelist osasaamist kõigest heast väljaspool teda ennast, ja alludes mingile rahutule produktsioonitüngile, mis ei vii teda millegi täiuslikuni, röövib ta endalt igasuguse hariduse, mida ta oleks võinud saada omandades võõraid väärtusi.

Poetiline diletantism võib olla kahesugune. Ta kas jätab hooletusse (hädavajaliku) mehaanilise ja arvab end olevat küllalt teinud, kui ta vaimu ja tunnet demonstreerib, või siis otsib poeesiat ainult mehaanilises, kus ta võib jõuda keskpärase käsitööoskuseni, olles ilma vaimu ja sisuta. Mõlemad on kahjulikud, üks kahjustab enam kunsti, teine subjekti ennast.

Kõik diletandid on plagiaatorid.

Nad kurnavad ära ja hävitavad igasuguse originaalsuse juba keeles ja mõttes sellega, et nad seda kordavad, järele ahvivad ja oma tühjust sellega paikavad. Nii täidetakse keel järk-järgult kokkuröövitud fraaside ja valemitega, mis enam midagi ei ütle, ja nii võib lugeda terveid raamatuid, mis on kunagi stiliseeritud ja üldse midagi ei sisalda. Lühidalt, kõike tõeliselt ilusat ja head, mis ehtsas poeesias on, profaneerib, labastab ja madaldab võimust võttev diletantism.

Pragmaatilises poeesias

Kõik lüürilise diletantismi pahed on siin olemas veel kõrge-
mas kraadis; mitte ainult kunst ei kannata rohkem kahju, vaid ka subjekt.

Zanrite ärasegamine.

Diletantismist kunstide alal

Muusikas

Kui muusikadiletandi kujunemine toimub autodidaktilisel teel ja kompositsiooni ning aplikatuurigi mitte ei õpita meistri range juhatusel all, siis tekib mingi kartlik, alati ebakindel ja rahuldamatu pürgimus, sest muusikadiletant ei saavuta nagu diletandid teistes kunstides mingit efekti ilma kunstireegleid tundmata.

Ka mõjustab muusikadiletantism enam kui mõni teine oma osavõtmatuses ja andetuses võõraste kunstiteoste nautimist, niisii röövides ja vaesestades subjekti, kelle ta oma ühekülgmesse ja enda loomu kohasesse vormi on sulgenud.

Tantsus

Liikmete nõrkus ja afekteeritus.

Kohmakus ja pedantsus.

Karikatuur.

Edevus.

Vale kehaline väljaõpe.

Laialivalgus, lodev olek.

Karakterit puudumine ja tühjus.

Maneeritsev olek ilusa liikumisega liialdamisel.

Kas kohmakus ja kartlikkus või mõõdutus ja toorus.

(Kummagi vastu aitab meeldivus ja sisukus.)

Kallutab seltskonda tühise meelelisuse poole.

Edevus ja ühekülgne kehalise välimuse taotlus.

Tantsukunstis peab sellepärast saavutatama meisterlikkus, et diletantism kas teeb ebakindlaks ja kartlikuks, järelikut pidurdab vabadust ja piirab vaimu, või siis muudab edevaks ja viib nõnda tühisuseni.

Näitekunstis

Omaenda puuduliku individuaalsuse karikatuur.

Mõtte eemalejuhtimine kõigist asjatoimetustest fantastilise perspektiivi ettemanamise kaudu.

Igasuguse huvi ja igasuguse kire viljatu raiskamine.

Üksluise, ikka korduva ja mitte millenigi viiva tegevuse igavene ring.

(Diletandid ei tea midagi külgetõmbavamast komöödiaproovidest, elukutselised näitlejad vihkavad neid.)

Teatridiletantide eelistav hoidmine ja hellitamine aplausiga.

Alatine ergutus kireseisundiks ja -tegedeks ilma mingi vastu-
kaaluta.

Kõigi õelate kirkede toitmine, halvimate mõjudega kodanli-
kule ja kodusele eksistentsile.

Poesiaatunde nürinemine.

Alatute tunnete eksalteeritud keel.

Meeldejäänud mõtete, repliikide ja kirjelduste täiturg.

Üldine teesklus ja maneeritsemine ka igapäevases elus.

Äärmiselt hukatuslik leebus keskpärase ja puuduliku vastu
nii avalikus kui päris isiklikus elus.

Üldine tolerantsus kõige kodumaise suhtes muutub siin
silmapaistvamaks.

Äärmiselt hukatuslik komme on asjaarmastajalike näidendite
kasutamine laste harimisel, kus see muutub kohe karikatuuriks.
Samuti kõige kahjulikum meeelahutus ülikoolides jne.

Kunsti purustatud ideaalsus, sest asjarmastajale, kes ei saa
tõusta, omandades kunsti mõistmist ja traditsioone, ei jää kõige
saavutamiseks üle muud kui omasugune patoloogiline tegelikkus.

TÖLKIJALT

1799. aasta kevadel tegelesid Goethe ja Schiller ulatusliku
uurimistööga, mille tulemustest pidi saama artikkel ajakirjale
«Propyläen». Artiklini siiski ei jõutud. Kirjas Wilhelm von Hum-
boldtile 26. mail 1799 iseloomustab Goethe teoksil olevat traktaati
kui üht sammukest diletantismi uurimise teel. Käsitletama pidi
diletantismi kasu ja kahju nii loova subjekti enda kui kunsti ja
kogu ühiskonna seisukohalt. Diletantismi ajalugu Saksamaal ja
mujal pidi jääma käsitlusest välja. Schiller omakorda toonitas
oma kirjas 22. juunil, et tema jaoks on see töö suure tähtsusega,
sest alles nüüd näeb ta hirmuga, mis moel «kunstnikud, ettevõt-
jad, müüjad, ostjad, asjaarmastajad iga kunsti on diletantismiga
üle kallanud».

Goethe poolelijäänud töö pakub loomulikult huvi ka sel säi-
linud mustandlikul kujul, mis nüüd eesti keelde on tõlgitud.

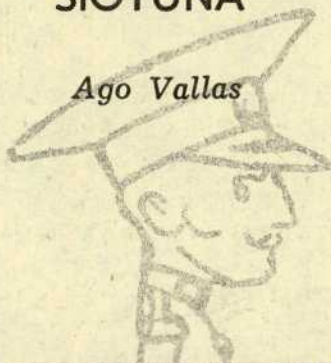
K. K.

Kindral Soots.

SIGTUNA

Ago Vallas

Kui uskuda vanu kroonikaid, möödus 12. augustil 1987 800 aastat sellest, kui paganlikud eestlased põletasid maha Rootsimaa suure kaubalinna. Praegu on Sigtuna väikelinn Mälari kaldal Stockholmi ja Uppsala vahel, Rootsi suurima lennuvälja Arlanda ligidal. Ta on tuntud oma ajaloo, varemete ja koolide poolest. Siin asub sihtasutus «Sigtuna», mis pakub kiriklikus miljöös puhke- ja tööruume kirjanikele ning teistele kultuuritegelastele; sihtasutusel on ka rahvaülikool ja oma kabel. Tuntud on Sigtuna humanistlik internaatgümnaasium, kus õpib palju Rootsi diplomaatide lapsi; muuseas õppis selles ka praegune Rootsi kuningas Carl Gustav. Siin on kursuskodud riigi- ja omavalitsusametnikele ning tööstusjuhtidele, erikool kurtidele ning liiklusõnnetuste ohvrite rehabiliteerimiskool. Aastatel 1945—1947 töötas siin ka eesti gümnaasium, kus umbes 150 õpilast võis lõpetada oma keskhariduse.

Kuid Eesti kultuuriellu pole jätnud jälge mitte tänapäeva, vaid XII sajandi Sigtuna.

August Mälgu romaanis «Läänemere isandad» (1936) on Sigtuna hävitamine põhimotiiviks. See on kättemaksuret k selle eest, et hävitati eestlaste laevu ja tapeti meie

Sigtuna

mehi. Sigtuna hävitamist kirjeldab ka Karl August Hindrey oma romaani «Urmas ja Merike» teises osas (samuti 1936). Ja korduvalt käsitleb ta sama teemat lühiproosas, näiteks novellis «Sigtuna häving» samanimelises kogus (1937).

Paguluses on Sigtuna hävitamist oma teostes maininud Arvo Mägi ja Ain Kalmus. A. Mäe «Karvikute kroonika» esimene köide «Risti riik» (1970) algab suure sõjakäiguga Rootsi, kuid peategelase osa selles on naeruväärne: ta peaks valvama laevu, läheb aga koos sõbraga oma käe peal ringi vaatama, sest mehele hakkab midagi ikka näppu. Ta peab aga põgenema karjakrantside ja kive loopivate poisikeste eest. Ain Kalmuse romaanis «Jumalad lahkuvad maalt» (1956) käsitleb üks peatükk Sigtuna vallutamise ettevalmistusi, kuid peategelane Tabelinus on sõjakäigu ajal kodus ja külvab põldu. Mõlemal autoril on Sigtuna hävitamine pisiküsimus; nad on vist aga arvanud, et suurt teost eesti muinasajast on tänapäeval võimatu kirjutada seda sõjasõitu mainimata.

Kuid ka enne ajaloolise romaani õitsengut 1930. aastatel on Sigtuna põletamist meie kirjanduses käsitletud. Karl August Hermann'i jutustus «Auulane ja Ülo» ilmus esmakordselt tema «Kasulises Rahva-Kalendris 1887 aasta tarvis» (1886), eri raamatuna aasta hiljem. Järgmise kordustrüki aeg pole teada; viimane, neljas trükk ilmus 1901. aastal. «Auulane ja Ülo» on romantiline jutustus vanema Ülo ja tema mõrjsja Auulase raskustest ja kannatustest oma õnne leidmisel. Auulane röövitakse rootslaste poolt ja hoitakse Sigtunas vangis, kust Ülo ta vabastab; Auulane on truu oma peiule, kuigi vahepeal on teda kosinud isegi Rootsi kuningapoeg.

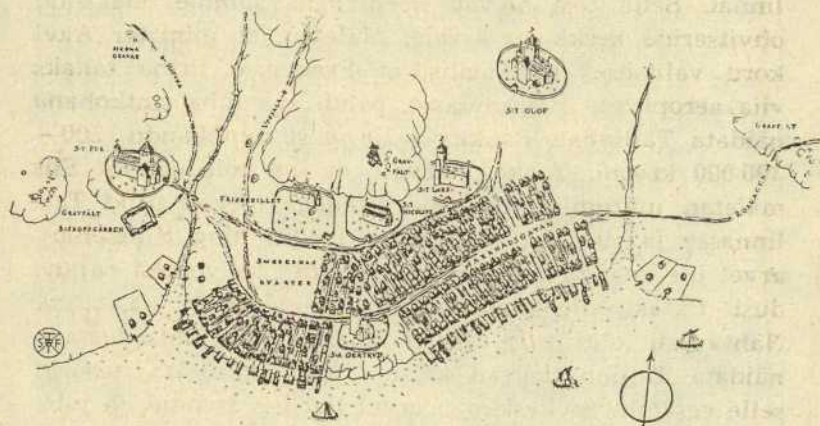
See K. A. Hermann'i jutustus on aluseks Evald Aava ooperile «Vikerlased», mille esiettekanne oli 1928. aasta sügisel «Estonias». Libreto kirjutas Voldemar Loo.

Veelgi varem on Sigtuna hävitamist nimetanud Carl Robert Jakobson oma esimeses isamaakõnes 1868. aastal. Ta kinnitab, et muistsel õnnelikul vabal ajal olid eestla-

sed võrdväärset võitlustes teiste rahvastega. Lõök Sigtunale olivat tema järgi aastasadu edasi elanud rootsi kohalikus rahvatraditsioonis.

Sigtunat peetakse üheks Rootsi vanimaks linnaks, tema peatänav on püsinud tuhat aastat samas paigas. Olof Skötkonung, Rootsi esimene ristitud kuningas, laskis juba X sajandi lõpul ja XI alul siin raha müntida. Üksikuid selliseid rahasid on leitud ka Eestist. Kuninga elukoht, tema mõis või päristalu Signhildsberg asus Mälarist läänes: teisel pool järve linnast umbes kolme kilomeetri kaugusel. Seda kohta tunti keskajal ka kui «Muinas-Sigtunat» (*Fornsigtuna*). Arheoloogilised kaevamised on näidanud, et siin oli mitu suurt hoonet: suurima mõõtmed on 10 × 40 meetrit.

Sigtuna linn oli XII sajandil kaubakoht, sajandi esimesel poolel elas siin ka piiskop. Säilinud on kolme kiriku varemed (S:t Per, S:t Olof ja S:t Lars), kahest kirikust on alles ainult alusmüürid (S:t Gertrud ja S:t Nicolai); kuuendast, friisidele kuulunud kirikust on teade kirjas

Sigtuna umbes aastal 1150 — Erik Floderuse rekonstruktsioon (1942). Ivar Anderssoni joonistus väljaandest «Sigtuna keskiajalla: Täydellinen opas aiheeseen liittyvään näyttelyyn» (Sigtuna, Sigtuna Museum, 1987).

ruunikivil. Linna kultuurkiht, nn must maa, on kohati kuni kolme meetri paksune ning katab 200×500 m suuruse maa-ala. Kõik kirikud peale S:t Gertrudi, mis arvatavasti kuulus linnakodanikele, asusid väljaspool «musta maad» linna serval. Tavaliselt loetakse S:t Peri piiskopikirikuks, S:t Olofit ojamaalastele ja S:t Nicolaid vene kaupmeestele kuulunuks. S:t Larsi kasutaja ei ole teada, rootsi uurija A. Schytte peab piiskopikirikuks seda, mitte S:t Peri. Praegune linnakirik S:t Maria on kloostrikirikuna ehitatud alles XIII sajandil.

Tõenäoliselt on meil tegemist nn kaupmeestekirikutega, mis olid samaaegselt nii jumalakojaks kui kaubalaoks. Neisse võisid kaupmehed jätta oma kaubad, kui nad ise sõitsid talveks koju või külastasid naabruses peetavaid laatu. Seepärast oli igal kaupmeeskonnal oma kirik, oma kaubaladu. On säilinud Novgorodis asunud kaupmeestekiriku kodukord, skraa. Ta on hilisem, kirjutatud aastal 1354 vanade tavade järgi. Näiteks trahviti Novgorodis ühe margaga neid, kes jumalateenistuse ajal lasksid kaubal kolinal maha kukkuda, kes jätsid kirikupõrandale villa- või linaprahti, kes ei asetanud pühapäevaks oma kaubatünne müüri äärde, kes segasid ükskõik mis viisil jumalateenistust, jne. Vask ja tina pidid olema märgitud ja asetatud seinä äärde (Novgorodis oli kiriku all kelder). Ka ei võinud keegi võtta kiriku künnlaid või vaha oma kaubatünnide tihendamiseks. Selletaoline võis olla ka Sigtuna kirikute kodukord.

1989. aasta suvel toimusid Sigtuna südalinnas arheoloogilised kaevamised, mis hõlmasid kogu sara (kvar-tali), niisiis umbes 1000 m². Peatänavaga risti oli kitsas põiktänav, mõlemal pool majad. Näib, et linn oli algselt ehitatud kindla plaani järgi. Majad olid lamavatest palkidest või postkonstruktsioonis, kusjuures seinad postide vahel võisid olla okstest punutud ning kaetud saviga. Leiud vanemast, sügavamast kihist on lihtsad, igapäevased. Leidus ainult üksikuid luksusesemeid nagu paar elevandiluust kammi. Majades on elanud kogu pere, nii

mehed kui naised; selleaegne Sigtuna ei olnud hooajaline kaubalinn.

Ülemises, XII sajandi kihis oli sama kitsa tänava ühel poolel paar suurt maja, üks neist 17 × 7 m. Tänavateisel poolel on olnud rida väikesi käsitöölismaju, kus elasid kammitegijad, pronksivalajad, sepad jne. Nende toodang oli mõeldud laiemale tarbijaskonnale, mitte ainult üksikuile ülikuile. Leiumaterjal näitab tihedaid väliskontakte isegi Vahemeremaadega, eriti aga slaavlastega, Kiieviga. Slaavipäraste leidude hulk on suur, võib-olla oli siin slaavi koloonia. Leidub ka kaalusid ja kaaluvihte. Väliuurimused S:t Peri kirikuvaremeis näitavad, et kirik on põlenud: mitmed müürikivid on tulejälgedega.

XII sajandi Sigtuna oli kaupmeeste ja käsitööliste asula Mälari kaldal, laius piki rannikut 500 meetrit, sügavus 200 meetrit, äärealadel viis kirikut-kaubaladu. Mingit kindlustavat linnamüüri asulal ei olnud. Umbes kilomeetri kaugusel asunud muinaslinn (Trollberget) on tema suurust ja vallide tugevust arvestades tunduvalt vanem. Ta ei olnud rajatud Sigtuna kaupmeeste ja käsitööliste kaitseks. Linn oli kuninga kaitse all, kelle mõis või talu asus sellest kolme kilomeetri kaugusel. Sajandi alul elas Sigtunas ka piiskop, kuid hiljemalt 1164. aastal kolis ta Vana-Uppsalasse, iidseesse paganlikku püha- paika, kuhu on maetud mitu Sveamaa kuningat ja kus toimusid igal üheksandal aastal suured ohvripidustused. See on see Sigtuna, mis hävis 1187. aastal tules ja mille põlemisjälgi on näha S:t Peri kiriku varemeis.

1220. aastatel hakatakse hävinud Sigtunat taas üles ehitama. Rajatakse dominikaanlaste klooster, mille telliskivist kirik on praegu linnakirikuks, ja arutatakse võimalust Vana-Uppsalast siia tagasi tuua ka piiskop. Sellega seoses ehitatakse taas üles varemetes olevad kirikud. Tõenäoliselt kasutati seejuures ehitusmaterjaliks teiste varemete kive, nii on S:t Peri nüüd ehitatud samaste neljakandilisel baasil ainult kolm külge faasitud ja samba kivid on samasugused nagu S:t Larsi varemeist

leitud. Kõiki kolme praegu varemeis olevat hoonet kasutati kirikuna veel aastal 1529, s. t reformatsiooni tulekul.

Vanim teade Sigtuna põlemisest leidub «Chronologia vetus»-raamatus; annalides seisab: «1187. Jeruusalemm rüüstati kuningas Saladini poolt. Johannes, Uppsala peapiiskop, tapeti Almarnes 12. augustil ja Sigtuna põles.» See on pandud kirja kunagi XIII sajandi keskel, seega vähemalt 60 aastat pärast sündmust. Kroonik ei maini põletamist, vaid ainult põlemist. Ka on selgusetu, kas Johannese tapmine on seotud Sigtuna põlemisega või ei.

Järgmine kroonika, kirjutatud u 1320. aastal, mainib, et paganad tapsid piiskop Johannese ja põletasid Sigtuna.

Kümme aastat hiljem kirjutati Eriku riimkroonikas, et karjalased tapsid peapiiskopi ja põletasid Sigtuna ning et selle üle rõõmustas Venemaa: *gledde karela ok rytza land*. See on esimene kroonika, mis mainib põletajat otse. Sel ajal sõdis Rootsi Karjala vallutamiseks: on ju tavaks, et vaenlasele omistatakse kõik kunagi tehtud patud, olenemata sellest, kes tegi.

Alles 1530. aastatel mainitakse esmakordselt eestlasi Sigtuna põletajatena, nimelt Olaus Petri Rootsi ajaloo. Kas oli see autori fantaasia või oli tema, suure reformaatori ja kuninga lähema kaastöölise käes dokumente, mis kadunud? Sündmusest oli ju möödas 350 aastat. Sellest ajast peale kuni käesoleva sajandi alguseni on Sigtuna põletajaks peetud eestlasi. Tänapäeval ei olda selles enam kindel.

Et pole kaasaegseid teateid Sigtuna põletamisest, on küsimusele lähenetud analoogiate abil: mida võis kroonik arvata; kas oli tal käepärast nüüdseks kadunud materjal; milline oli selleaegne poliitiline olukord; kes olid võimelised selliseks sõjakäiguks? Enamik meie ajaloolasi usub, et Sigtuna hävitasid eestlased, võimalik, et koos karjalaste või kurelastega. Isegi Eesti NSV ajaloo I köi-

tes (1955) ei anta kogu au venelastele-karjalastele (võrdle Eriku kroonikat), vaid peetakse võimalikuks, et ka eestlased võtsid osa sellest sõjakäigust. Välismaa uurijatelt on ka teisi arvamusi, tihti püütakse näha oma rahva osatähtsust suuremana. Rootsi tänapäeva uurijad ei omista Sigtuna põlemisele-põletamisele mingit tähtsust: vanad, keskaegsed linnad on alati põlenud, kas isesüttimisest või vaenutegevusest. Sigtuna on ka hiljem mitu korda põlenud.

Evald Blumfeldt on olukorda iseloomustanud nõnda: et meil pole lõplikke fakte, on iga ajaloolase südame-tunnistuse asi, keda ta peab Sigtuna hävitajaks.

PÕHIAVALGUS VÕI FATAMORGAANA?

Balti-Skandinaavia liidu idee ja koostöö süünd ühest suurest sõjast teiseni

Kaido Jaanson

Balti-Skandinaavia liidu ja koostöö idee tuli Eesti ja tema välispoliitika ajalukku selsamal päeval, millest loetakse Eesti välispoliitika algust — 7. septembril (vkj 25. augustil) 1917. aastal. Siis arutas Maanõukogu esimest korda Eesti rahvusvahelist seisundit. Jaan Tõnisson kõneles: «Kui Leedu, Läti, Eesti, Soome ja Skandinaavia rahvad ühinevad, siis oleks neil kui 30 miljonilisel rahvaste liidul rahukonverentsi läbirääkimiste kohta oma jagu mõju. Nagu Inglismaal, nii käisid ka Ameerika Ühendriikide üleüldised huvid enam-vähem Balti-Skandinaavia kasudega kokku.» Ta pani ette kaaluda, «kas ei tuleks meil nüüd mitte aktiivseks minna ja teiste Balti-Skandinaavia rahvastega ühinema hakata, seks, et Baltimaade saatus nõnda ära otsustataks, et meie rahvas mitte Saksamaa võimu alla ei satuks, vaid ühes teiste Balti-Skandinaavia rahvastega poliitilise iseseisvuse saaks» (Maanõukogu protokollid 1935: 109).

J. Tõnissoni mõtetel oli mõndagi ühist Esimese maailmasõja ajal eelkõige Rootsis viibivate pagulaste ja keiserlikule Saksamaale sümpatiseerivate või sellega isegi seotud rahvusvahelistes ringkondades arutatud kavadega. Need polnud autoriteetsed poliitikud, ehkki mõnel võis hiljem oma kodumaa ajaloos olla olulinegi osa — näiteks Rafael Erichil, kes oli Soome peaminister aastatel 1920—1921. Kavad polnud kuigi konkreetset, pigem olid nad arvamused, tööhüpoteesid, parimal juhul paari-leheküljelised või pikemad projektid. Kavandatava liidu liikmeskondki varieerus, rääkimata nimest: «Balti-Skandinaavia föderatsioon», «Läänemere riikide liit», lihtsalt «Balti liit». Kombinatsioonide ühisjooneks oli, et liitu pidanuksid kuuluma Skandinaavia riigid ja Baltimaad (või vähemalt üks kummastki grupist). Üks selliseid kavu oli ka Aleksander Kesküla poolt 1916. aastal Lausanne'is Rahvaste Liidu III kongressile üle antud memorandum, mis kõneles vähemalt Rootsit, Soomet, Eestit ja Inglismaad haaravast «Põhjariikide liidust». (Kesküla 1918.)

J. Tõnisson oli selliste ideedega tuttav, mida ta ka ise kinnitas. Kui mitu Maanõukogu liiget Balti-Skandinaavia föderatsiooni teostatavuse suhtes kahtlust väljendas, võttis ta taas sõna ja rõhutas: «Skandinaavia-Balti rahvaste liidu asutamine ei ole mitte lihtne unistus. Kes seda unistuseks loeb, see ei ole veel mitte seesuguse ideega küllalt tuttav» (Maanõukogu protokollid 1935: 111—112). J. Tõnissoni ülemerekontaktidest on ka täpsemat teavet. 1917. aasta juulis arutati ühes eelkirjelatud laadi pagulasseltskonnas «kava, mis taotles liitu «Baltikumi» (leedulaste, eestlaste, lätlaste ja baltisakslaste), Ukraina ja Soome vahel». Arutluse juures viibinud soomerootsi luuletaja Erik Grotenfeld viinud sellest sõnumi Helsingi ja «eestlaste juhile Tõnissonile» (Gummerus 1939: 278—279).

Uus oli J. Tõnissoni esituses sellise föderatsioonikava seostamine Inglise-Ameerika huvidega ja selle vastandamine Saksamaa taotlustele. Varaseim mulle teada olev

kaudne vihje lääneriikide huvist Skandinaavia liidu idee vastu, millega polnud välistatud ka Soome liitumine, pärineb 1917. aasta novembrist (Törngren 1934:107). dokumentaalne kinnitus aga kaks kuud hilisemast ajast. 23./10. jaanuaril 1918. a külastasid Briti diplomaatiliselt asjurit Petrogradis Francis O. Lindley't Jaan Poska, Jüri Vilms ja Julius Seljamaa. Sellest oma välisministrile kirjutades märkis inglane, et Balti provintside tulevik tuleb võtta tõsiselt kaalumisele. Talle näis soovitav, et need «...saaksid sõltumatuse ja moodustaksid bloki Skandinaavia, Soome ja võib-olla Poolaga.» Londonis arvati, et sellest mõttest tasub informeerida ka Washingtoni. (Papers... 1932:815—816.) Miski ei vihja, et idee oleksid andnud Eesti esindajad, kuigi ka see pole võimatu.

Londoni huvi Balti-Skandinaavia liidu idee vastu lahvas 1918. aasta lõpul. Oktoobri algupoolel ilmus liberaalses «Manchester Guardianis» (3., 4., 7. ja 15. X 1918), mida peeti tollase peaministri D. Lloyd George'i häälekandjaks, artiklite sari pealkirjaga «Balti küsimus». Teine neist käsitles Eestit ja viimane lõppes visandiga Balti liidust, kuhu kuulunuksid Rootsi ja Taani ning Läänemere idakalda maad Eesti ja Läti. Artiklite autor William Goode sõlmis 1919. aasta augustis Moskva ja Tallinna vahel kontakti, mis viis Tartu rahuni. 26. novembril 1918. a kirjutas «The Times» Balti liidust, mis koosneuks Rootsist, Taanist, Soomest ja Leedust. Seda kommenteerinud «Päevalehe» (8. XII 1918) autorile tundus võõrastav, et loetelust puudusid Läti ja Eesti, ning ta arvas, et nähtavasti peetakse loomulikuks, et esimene astub Leeduga ja teine Soomega lähemasse ühendusse. 14. detsembril 1918. a käsitleti «Morning Postis» Skandinaavia ja Balti maade koondamist.

1919. aasta jaanuaris nenditi Rootsi ajakirja «Svensk Tidskrift» toimetuse artiklis, et Inglise ja Prantsuse ajakirjanduse põhjal võib järeldada, millised on Inglismaa poliitilised eesmärgid Läänemere piirkonnas: London tervitaks rahuloluga mingis — kas tugevamas või lõdve-

mas — vormis ühendust Põhja-Euroopa väikeriikide, Skandinaaviamaade, Soome ja Eesti, Läti ning Leedu vahel. Autor mõistis ka, miks see oluks kasulik Londonile: Inglismaa kui konföderatsiooni ristiisa ja hooldaja võinuks oma huvides ära kasutada vastuolusid, mis selle nii erinevate liikmete vahel paratamatult tekkinuksid.

Idee ei jäänud üksnes ajakirjanduse veergudele. 14. oktoobril 1918. a kommenteeris Rootsi mereminister Erik Palmstierna oma päevikus Rootsi Londoni saadiku kirja. Saadik teatas, et Suurbritannia pealinnas kõneldavat Rootsi, Norra, Taani ja Soome grupeerimisest föderatsiooniks, mis kaitseks nende huve nii Saksa- kui Venemaa vastu. Ent mereministri edasisest arutelust ilmneb, et «föderatsioon» ei piirdunud ainult nimetatud riikidega. E. Palmstierna arvas nimelt, et ei peaks ette kirjutama, kuidas Põhja-Euroopas vahekordi korraldada. Lähenemine peaks kasvama välja seestpoolt, mitte tekkima välismõju surve kunstlikult. «Mis on näiteks ühist Eestil ja Norral?» — see impulsiivse E. Palmstierna retooriline küsimus reetis, et jutt oli Balti-Skandinaavia liidu laadi ühendusest. Sama idee juurde pöördus ta tagasi veel hiljemgi. (Palmstierna 1953: 220, 259.)

Rootsi suhtus Balti-Skandinaavia liidu ideesse jahe-
dalt. Eitus kõlas nii sotsiaaldemokraadist mereministri kui konservatiivse «Svensk Tidskrifti» hoiakutes. 1919. aasta algul rauges ka inglaste energia.

Idees endas oli tollal ülekaalus minevik — temas kajastus uskumatus väikeriikide iseseisva eksisteerimise võimesse. See polnud veel Teise maailmasõja järgne maailm, mis on harjunud mõttega, et poliitiliselt iseseisvana võivad maailma loomulikuks osaks olla nii miljardiline Hiina kui kümnetuhandeline Tuvalu.

Kahtlesid nii J. Tõnisson kui London. Pole ju keegi J. Tõnissoni esinemist Maanõukogus nimetanud Eesti iseseisvuse nõudmiseks. Eesti iseseisvuse idee kristallisee-

Balti-Skandinaavia liidust

rus Eesti poliitikute peades alles aastavahetuse paiku, on kirjutanud Ants Piip. J. Tõnissoni ettepanek oli loogiline etapp iseseisvuse mõtte arengus Eestis — üleminek autonoomia juurest võrdväärsema föderatsiooni kaudu iseseisvuse juurde. 1918. aasta lõpuks oli J. Tõnisson juba ammu selleni jõudnud, London veel mitte — temale oli see ka palju raskem.

Idee ei kadunud. 1920. aastate alguse riigivanem ja välisminister Ants Piip on kirjutanud hiljem, et kuni 1922. aastani loodeti esialgu Läänemere idarannal loodavat Balti liitu edaspidi täiendada Skandinaavia riikidega (1937:210). Poola, Baltimaade ja Soome välisministrite Helsingi konverentsil 1920. a jaanuaris otsustati kutsuda järgmisele kokkusaamisele Riiga ka Skandinaavia riikide esindajad. Kutse andis üle Soome («The Times» 26. I 1920). Skandinaavlaste suhtumine oli kohe selge. 31. jaanuaril nimetas E. Palmstierna oma päevikus sellisel konverentsil osalemist Rootsi jaoks meeletuseks (Palmstierna 1954:29). 1918. a mais Kristiaanias (Oslos) toimunud konverentsil otsustasid Rootsi, Taani ja Norra välisministrid Riia konverentsist eemale jääda.

Läänemere idakaldal ei kaotatud lootust. 1921. aasta veebruaris Skandinaavia riikidelt loodetud ja saadud *de jure* tunnustus tõi Eestis Balti-Skandinaavia liidu idee «Vaba Maa» (30. I ja 18. II 1921) ja «Postimehe» (3., 4. ja 9. II 1921) juhtkirjadesse. Oma soove ei varjatud neil aastail ka Rootsi diplomaatide ees (af Wirsén 1942:389; Lönnroth 1959:60—61; Kalela 1971:70, 84).

Pole raske mõista, miks A. Piip on lõpetanud oma tagasivaate 1922. aastaga. Selle aasta kevadel jõudsid Soome, Eesti, Läti ja Poola läbirääkimised Balti liidu üle oma tähtsaima tulemuseni — Varssavis sõlmiti nendevaheline sõjalis-poliitiline liit. Kuid seda ei ratifitseerinud Soome Eduskund ja leping jäi jõustumata. Võimatu oli hellitada lootusi Balti-Skandinaavia liidule, kui üksmeelt ei jätkunud isegi Balti liidu jaoks.

Kuid tuli jäi tuha alla siiski hõõguma. Isegi rootslaste poolel. 1923. a. veebruaris tegi Rootsi saadik Baltimail Torsten Undén oma välisministeeriumile ettepaneku taotleda, et Vene- ja Saksamaa annaksid Balti riikide iseseisvusele oma garantii, millega võiksid liituda ka Suurbritannia, Rootsi, Taani ja Soome. Välisminister keeldus. Põhjenduseks toodi, et Rootsil ei jätku jõudu kaitsekohustuste võtmiseks Soomegi suhtes, kõnelemata Baltimaist (Lönnroth 1959: 64—65; Kalela 1971: 163).

Järgmine hoop tuli hilissügisel. 29. oktoobril 1923. a pidas sama aasta kevadel Rootsi välisministriks saanud Carl Hederstierna kõne, milles ta tagasihoidlikult, «isikliku mõttena» pakkus välja Rootsi-Soome «kaitseliidu» idee. Loomulikult pidi see pälvima Eestigi tähelepanu. Eesti saadik Stockholmis Eduard Virgo külastas ministrit juba järgmisel päeval. Ta märkis, et too oli käsitletud probleeme, mille suhtes Eestigi pole ükskõikne, ja küsis, mida võiks oodata Soomega liitunud Rootsilt: kas seda, et see tõukab Soomet ühinema Balti riikidega, mis viimastegi soov, või tõmbab Rootsi Soome eemale ja jätab Balti riigid üksi. Ka tahtis E. Virgo teada, kas oli kõne tõesti välisministri isiklik arvamus või oli selle taga siiski Rootsi valitsus. C. Hederstierna jaatas esimest ja ütles, et ta ei soovi enam midagi lisada sellele, mis ta juba öelnud (Eesti Riigiarhiiv, f 957, n 12, s 362, l 93). Hiljem ta siiski kinnitas Soome tollasele saadikule Stockholmis Werner Söderhjelmile, et tema kõne eesmärgiks olnud takistada Soomet sidumast oma saatust Poola ja Balti riikide omaga (Söderhjelm 1960: 225). Seega pidanuks ta vastama jaatavalt E. Virgo esimese küsimuse teisele poolele. See ei päästnud C. Hederstiernat. Rootsi avalikule arvamusele oli Soomestki üleliia, kümmekond päeva hiljem oli Rootsi välisminister sunnitud ametist lahkuma. Jättes ratifitseerimata Varssavi kokkuleppe, tõmbas Soome Eduskund vahejoone Soome lahele, nüüd tegi Rootsi Põhjalahega niisamuti.

Balti-Skandinaavia liidust

Umbes siin lõpebki Balti-Skandinaavia liidu idee, ehkki selletaolisi mõtteid, algatusi, kavu esines hiljemgi. Algas koostöö. See oli samm kõrgemale.

1920. aastate keskpaiku kujunes Euroopas uus õhkkond. Aastail 1924—1925 reguleeriti võitjate ja võidetute vahelised suhted mingil määral, Locarno konverentsil 1925. a oktoobris olid Suurbritannia, Prantsusmaa, Itaalia ja Saksamaa esimest korda koos kui võrdsed. Rahvasteliit pidi looma süsteemi, mis ei laseks enam kunagi korduda Esimese maailmasõja taolisel õudusel, sel omaaegsete poliitikute eksisammude tagajärjel. Venemaal kaotasid oma mõju ja võimu sõjaka permanentse maailmarevolutsiooni pooldajad Lev Trotski ning Grigori Zinovjev, — Jossif Stalin tundus tollasele maailmale palju rahumeelsema võimalusena. Niigi kaua kestnud mõistusevastane bolševistlik eksperiment pidi peatselt nii või teisiti lõppema, Venemaa väljuma oma enesesuletusest ja taasühinema Euroopaga.

Kuigi Poola, Läti, Eesti ja Soome välisministrite konverentsid lõppesid pärast 1925. aastat, ei tähendanud see väikeriikide koostöö kahanemist Läänemere kaldal. Muutus rõhuasetus.

Esiteks teisesen valdkond, kus püüti koostööd arendada. Poliitikast — rääkimata sõjandusest — kandus raskuskese majandusse ja kultuuri.

Teiseks laienes koostööd arendavate riikide ring. 12. septembril 1925. a kirjutas Soome vastne president Lauri Relander päevikusse, et tema välispoliitika eesmärk on «hobuserauapoliitika»: «Leedu, Läti, Eesti, Soome, Rootsi, Norra ja Taani kompleksi tugevdamine...» (Relander 1967: 81). Lähiaastail pöördus ta oma üles tähendusis selle mõtte juurde ikka ja jälle tagasi.

Kolmandaks ei võetud liidu loomist enam sugugi peamise ülesandena, kuigi see eesmärk ei kadunud, vaid nihkus kaugemasse tulevikku. 1929. aastal kinnitas Johan Laidoner, et alles järgmise põlvkonna ajal, kui Läänemereemaade noorsugu on üksteist juba aastaid külasthanud

ja sõlminud vajalikud sõprussuhted, luuakse alus tõsisele Läänemereliidule. (Riigikogu . . . 1929 : 31.)

Sõnadele järgnesid teod. Esimese välisvisiidi presidendina tegi L. Relander Rootsi, teise — Eestisse. Sellega oli pandud paika Balti-Skandinaavia suhete telgjoon. Soome võis ja pidigi olema nende rühmituste vahendaja, sest tal oli midagi ühist mõlemaga. Kuulunud sajandeid Rootsi koosseisu ja juba ammu suure sisemise autonoomiaga, oli ta samas ka noor riik. Kuid pelgalt Soome-Rootsi koostöö võinuks jääda üksnes Põhjamaade raamesse ja kiskunuks Soome eemale Balti riikidest, mida viimased ei tahtnud. Soome-Eesti koostöö jäänuks aga üksnes Baltikumi piiridesse, millest järeldunuks Soome-Rootsi põliste sidemete nõrgenemine. Eesti-Rootsi suhted olid neist ohtudest vabad. Ainult see suhe sai olla Balti-Skandinaavia koostöö telgjooneks. Läti-Rootsi vahekord oli Eesti-Rootsi suhetega võrreldes juba kõrvalisem, Eesti-Taani — samuti.

Eesti-Rootsi majandus- ja kultuurisuhted arenesid 1923. aasta lõpust peale tõusujoones. 1927. a augustis võttis Rootsi esimest korda ametlikult osa Tallinna näitumusmessist. 1928. a jaanuaris sai Eesti Vabariigi rahaühikuks kroon. 26. juunil 1928. a avati Tallinnas esimene Rootsi kunsti näitus — selle ajani suurim välisnäitus Eestis —, 27. juunil Tartus Gustaf Adolfi ausammas. 1. juulil 1928. a alustas tegevust Rootsi kapitalile kuuluv aktsiaselts «Eesti Tuletukk». Nädal hiljem saabus Tallinna aktsiaseltsi «Emissionsinstitutet» juhtkond eesotsas Marcus Wallenbergiga, et lähemalt tutvuda oma kevaldel Sillamäel katseliselt tööle hakanud põlevkiviütmitsehasega. 1929. aastal oli Eesti ja Rootsi vaheline kaubandus tihedam kui kunagi varem või hiljem sel saajandil. Poliitiliselt tipnesid Eesti ja Rootsi suhted Rootsi kuninga Gustav V, vana riigi riigipea esimese ja ainsaks jäänud visiidiga Tallinnasse 1929. a juunis. Eelmisel aastal toimunud Eesti riigivanema J. Tõnissoni külaskäigu puhul Stockholmi oli Eesti välisminister öelnud, et see

Balti-Skandinaavia liidust

sõit andis tōuke «kultuurilise ja majandusliku koostöö mõttele Baltimerd ümbritsevate rahuarmastavate riikide vahel» (Riigikogu ... 1928: 193).

Ent just samal, 1929. aastal tuli tõrge ja tagasilangus — puhkes majanduskriis. Püüd kaitsta oma turge viis kaubandussõdadeni, kaubandussõjad põhjustasid poliitilisi pingeid. Eesti-Rootsi vahekorras on esimesi märke sellest juba 1928. aasta suvel, Eesti-Soome suhetes 1929. aasta algul. 1928. aasta augustinumbris oli «Revue Economique internationale» avaldanud artikli, milles kirjutati Eesti-Rootsi-Soome Locarnost. 1920. aastail tähendas Locarno leppimist — 1931. aastal sellist artiklit enam ei saanuks kirjutada. Väikeriikide omavahelises kaubanduses tekkis suurem mõõn kui maailmakaubanduses üldse. 1932. aastal oli Eesti sissevedu Rootsist 4,2 ja väljavedu Rootsi 4,9 korda väiksem kui 1928. aastal. Taani puhul olid need arvud veelgi suuremad — vastavalt 5,6 ja 6,9 korda. Maailmakaubandus tervikuna vähenes seejuures ainult 2,6 korda. 1929. aasta taset ei saavutatud Läänemere-äärsete vanade ja uute riikide kaubanduses enne Teist maailmasõda enam kunagi.

Euroopa väikeriikide hulgas kujunesid välja uued ühendused. 1930. aastal sõlmisid Skandinaavia ja *Bene-lux*'i (Belgia, Holland ja Luksemburg) maad Oslos konventsiooni majandusliku koostöö kohta. Muu hulgas lepiti kokku tolle tõstes ja uusi tolle kehtestades teisi eelnevalt informeerida ning nende huve arvestada. Soome liitus Oslo konventsiooniga 1933. aastal. Balti riikide jaoks ei leidunud seal kohta. Soome hakkas eemalduma Baltimaadest, kelle hulka teda 1920. aastail ja veidi hiljemgi mõnikord oli arvatud. Selle arengu viis Soome enda teada lõpule Skandinaavia tüüpi neutraliteedi väljakuulutamisega 1935. a detsembris.

1934. aastast alates takistas Balti ja Skandinaavia riikide koostööd ka režiimide erinevus. Esimestes olid nüüd võimul vähem või rohkem autoritaarsed diktatuu-

rid, teistes tugevnes majanduskriisi mõjul hoopis demokraatia ja sotsiaaldemokraatia.

Taas sai peamiseks liidu idee (vt Jaanson 1986: 82—86). Eriti aastail 1933—1935 kirjutasid Balti-Skandinaavia liidu ideest ajalehed, sellega tegelesid publitsistid, poliitikud ja diplomaadid. Mõtte virgutus võis olla kahe-sugune. Oli neid, kes otsisid selles vahendit natsionaal-sotsialistliku Saksamaa poolt lähtuva ohu vastu — nagu endine Stockholmi linnapea, Balti rahvaste kauaaegne sõber Carl Lindhagen («Päevaleht» 15. III ja 2. V 1933; Lindhagen 1939: 378—379, 386). 1933. aasta märtsis tegi ta ettepaneku, et Rootsi astuks samme Skandinaavia- ja Baltimaade majandusliku ja poliitilise liidu loomiseks. See tugevdanuks viimaste seisundit suurriikide ja eriti äsja fašistlikuks muutunud Saksamaa ees.

Teisest küljest võisid samasugused mõtted esile ker-kida just Saksamaa poolt inspireerituna. Seal lähtusid nad 1933. a aprillis NSDAP välispoliitilise ameti juhiks saanud Alfred Rosenbergi ringkonnast. Natside huvi Balti-Skandinaavia liidu ideed õhutada johtus püüdest leida ühist keelt Suurbritanniaga, mis oli tollal Hitleri välispoliitika peaesmärke, samuti soovist tugevdada Saksamaa mõju Põhjamaades ja lõhkuda eksneutraalide — Esimesest maailmasõjast kõrvale jäänud, kuid Rahvasteliitu astunud riikide — võimalikku koostööd.

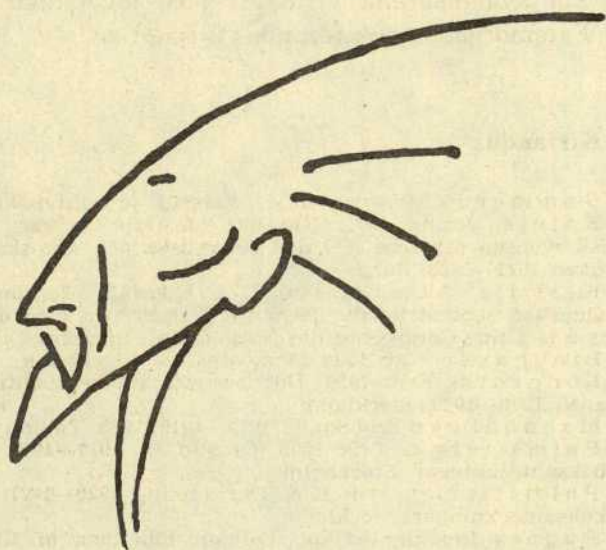
Varem oli Balti-Skandinaavia liidu idee väljendanud väikeriikide iseseisva eksisteerimise suhtes üksnes usku-matust ja kahtlust, nüüd aga oli tast saamas relv väike-riikide vastu. Ometi oleks seda ideed võinud täita ka teistsuguse sisuga, sellisega, mida pakkusid C. Lindhagen ja teised. Paraku jäi peale muu. Euroopas andsid üha rohkem tooni suurriigid. Väikerahvaste sõltumatus ja taatamisele, mis oli iseloomustanud Esimese maailmasõja lõppu, järgnes eitus, tagasilöökk, reaktsioon, spiraalina arenevas ajaloos üsna tavapärane nähtus. Euroopa suur-riikide poliitika 1930. aastail oli XIX sajandi koloniaalse mõttelaadi ja praktika taastamise katse, mis kulminee-

rus Teise maailmasõjaga. Ent sellisena oli see sõda vastuolus ajaloo arenguga, selle algataja Hitleri ja tema kaaslaste Stalini üritus määratud hukkamisele ning sõja tagajärjed varem või hiljem kadumisele.

Põhjalavagust ehk virmalisi pole maapinnal olemas. Fatamorgaana ehk terendus kusagil on.

Kirjandus

- Gummerus, Herman 1939. Jäägrid ja aktivistid. Tallinn
- Kalela, Jorma 1971. Grannar på skilda vägar: Det finländsk-svenska samarbetet i den finländska och svenska utrikespolitiken 1921—1923. Borgå
- Keskula, Aleksander 1918. La Question Esthonienne et La Question septentrionale: Memoire présenté au nom des Esthoniens à la IIIeme Conference des Nationalites. Lausanne
- Lindhagen, Carl 1939. Memoarer. III. Stockholm
- Lönnroth, Erik 1959. Den svenska utrikenspolitikens historia. V: 1919—1939. Stockholm
- Maanõukogu protokollid 1917—1919. 1935. Tallinn
- Palmstierna, Erik 1953. Orostid II: 1917—1919. Politiska dagboksanteckningar. Stockholm
- Palmstierna, Erik 1954. Dagjämning 1920—1921: Politiska dagboksanteckningar. Stockholm
- Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1932. 1918: Russia. Vol II. Washington
- Piip, Ants 1937. Eesti ja Läti. — Akadeemia, nr 4, lk 209—214
- Relander, Lauri Kristian 1967. Presidentin päiväkirja I. Helsinki
- Riigikogu III koosseis. Täielikud protokollid: VII istungjärk. 1928. Tallinn
- Riigikogu IV koosseis. Täielikud protokollid: I istungjärk. 1929. Tallinn
- Söderhjelm, Henning 1960. Werner Söderhjelm. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. N:r 378.) Helsingfors
- Törngren, Adolf 1934. Anteckningar från resor i Skandinavien. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. CCXLIII.) Helsingfors
- af Wirsén, Einar 1942. Minner från fred och krig. Stockholm
- Яансон, Кайдо 1986. О роли идеи балтийско-скандинавского сотрудничества и союза во внешней политике Германии в первые годы фашистской диктатуры (1933—1934 гг.). — Западный империализм и Прибалтика. Рига, сс 82—89

Jaan Tõnisson.

TEENIDES ISAMAAD

Riigikontrolör Karl Soonpää päevik

1939–1940

24. okt. Kell 18 V. V. koosolek. Selgub, et Paasikivi ja Tanner pöörduvad juba täna öösi Moskvast tagasi Helsingisse, et uuesti nõu pidada valitsusega, kuna Vene esitanud uusi nõudmisi. Soomes olevat käsk täna öösel kustutada kõik tuled. Soome olevat pöördunud Inglise ja Prantsuse poole, et ühineda nendega liiduks. Usutavat liitlaste võitu ja arvestatavat, et kuigi vahepeal peaks iseseisvus kaduma, liitlaste võidu puhul saavutatakse see uuesti. Skandinaavia riigid lubavat Soomele ainult moraalset toetust. Ka Inglise ja Prantsuse olevat liidust ära ütelnud, kuna nad ei taha Vene-vastastest kombinatsioonidest osa võtta. Soomes olevat sõjapsühhoos. Keskmine ohvitserkond ja intelligents arvavad, et nad suudavad Venele vastu panna.

Läänerrindel olevat võimalik sakslaste pealetung. Räägitakse aga ka rahust: viimasel arvamisel olevat jaapanlased, kes alati hästi informeeritud. Saksas olevat suur toiduainete nappus. Olevat tulnud kirju, kus margi tagapoolle sõnad: «Wir hungern» /me nälgime/, ja lõpevad: «Tante Nälg grüsst Sie herzlich» /tädi Nälg tervitab Sind südamlilikult/. Hasselblatt ei olevat veel otsustanud

Algus 7. numbris.

Eesti kodakondsusest lahkuda. Kriitilisel ööl olevat Päts algatanud, et Vene vägede asemel meie ise paneme välja 25 000 sõjaväe maa kaitseks ja seda võiksid kontrollida Vene ja Saksa. Berliin olevat sellest kinni haaranud ja Ribbentropile Moskvast edasi annud. Mis Ribbentrop sel alal tegi, pole teada, küll aga kinnitanud Hasselblatt, et tema teadmist mööda ta olevat öelnud, et Eesti vastu ei pea tarvitatama vägivalda. H. tulnud sakste väljaviimine Baltikumist täiesti ootamata. Asja korraldamine oli antud Himmleri kätte ja see ühel ööl nõudnud viivitamatult laevade saatmist. H. tähendanud ka, et kui härrad, kes asja otsustasid, näeks esimest laeva, kus vanad ja haiged, veniks vist küll nende näod pikaks — neist juba Idaruumi ülesehitajaid ei saa. Vene saadik teatanud, et kui karta «левацких выступлений» /pahempoolseid väljaastumisi/, jätavad nad revol. püha meil pidamata. Meie vastus: võib pidada.

25. okt. Lehed toovad teateid, et Saksas kaks voolu. Üks arvavat, et peaks ründama prantslasi ja päris sõda lahti lööma, sest muidu hakkavad liitlased saama Ameerikast aeroplaane ja tanke. Samuti jõuavad värvilised väed ükskord suuremal arvul kohale. Teised lootvat veel rahu peale ja seepärast soovivat sõdida ainult Inglisea, niipalju kui see võimalik.

26. okt. Moskvasse on kutsutud Kollontai seletust andma Skandinaavia meeleoludest. Minu pool käis krim.-ass. S. Küsisin, mis arvab end min. S.? Ta arvamine ühtus juttudega, mis liiguvad. Poola-Saksa sõda käsitatakse lehtedes juba kui ajalugu. Nii kiiresti vahelduvad sündmused!

Elvas on eile olnud esimene lumetee.

27. okt. Kuuldub, et Soomele olevat Moskva poolt esitatud territoriaalseid nõudmisi. Koos Paasikivi ja Tanneriga on Venest lahkunud ka eksperdid kol. Paasonen jt., kes algusteatel kohale pidid jääma. Indiast kuulda, et Gandhi pidanud Inglise-vastase kõne. Ribbentrop oma kõnes lubas võidelda kuni võiduni Inglise impeeriumi

üle. Frohwein on käinud Sepa juures selgitust nõudmas tööstuste hooldamise seaduse kohta ja lubanud pöörduda ka kirjalikult.

Käisin Kultase kohvikus. Istusin koos Meritsa ja Pennoga. Merits teatas minule, et saksa ettevõtted maksavad maalt lahkujatele ametnikele mitme kuu palku. Paljud ei tahaks seda teha, aga sunnitakse moraalsete ja muude abinõudega. Penno seletas, et nõuavad kokkuleppe kohaselt üht valitsusliikme kohta! Tundub nagu vananenud viisina praeguses olukorras. Гром то нагрянул, но мужик еще не крестится! /pikne ju lärgatas, kuid talumees ei löö veel ristigi ette/. Põhjendab, et nendel olevat anda tugevamaid inimesi kui mõnigi praegustest ministritest.

28. okt. Kõlistasin Sepale ja palusin teda midagi võtta ette nähtuse pidurdamiseks, millest eila rääkis Merits. Ta lubas saata kedagi järelepärima Põhja puu-papivabrikusse, sest seal olevat kirjutatud kellegi nimele kohustus 100 000 kroonile. Ütles, et see nähtus talle olevat olnud teada. Vab. Val. koosolekul, mis algas kl. 12, Laidoner arvas, et ei maksaks olla liiga *streng* /range/ sakslaste kraami kontrollimisel, või kui ollakse, siis ei maksaks sellele teha ajalehtedes reklaami. Sepp seletab, et Frohwein on rohkem lahkujate kui Saksa riigi huvides tegev. Venelastega on olnud vahejuhtumisi. Üks tunnimees on tulistanud meie kodanikku Läänemaal. Öösi olevat tulistatud Vene autotransporti, mis liikus Risti jaamast Haapsalusse. Naljakas juhtumus Haapsalus. Venelased keskööl kõlistanud meie kohalikku staapi, et ühes majas, kus nende sõjavägi sees, olevat peidetud pörgumasin. Meie meeste kohale ilmudes selgunud, et tegemist puukoiga. Asjaajamine liiga aeglane. Teade tulistamise kohta jõudnud meile teatavaks ligi 40-tunnilise vaheaja järele. Ka ešelonid hilinevad. Kui meie poolt sellele tähelepanu juhitud, hakkanud venelased naerma, seletades, et ka reisirongid ja ekspressid neil hilinevad, mida siis nõuda ešelonidelt. Enne Eestisse tulekut seletatud vägedele, et

nad lähuvad nüüd ühte maailma rikkamasse maasse. Mis nad seal näevad, on tingitud heast tööorganisatsioonist ja *stahhaanovštšina*'st. Kui Vene selle läbi viib, siis võimalik ka neil nii elada. Öhtu minu pool Derrick, Sikkar ja Valentin.

29. okt. Oodatakse sündmusi Läänefrondil. Isiklikult kahtlen, kas sel aastal seal erilisi sündmusi tuleb. Ameerika on vastu võtnud sõjariistade väljaveo keelu muutmise ja Inglise saavat sealt 6000 aeroplaani. Arv paistab liialdatult suurena.

30. okt. Riigi Majanduskomitee koosolek esimest korda Uluotsa eesistumisel. Ta ise tunnistab, et nende küsimustega vähe tuttav. Tunda aga on, et ta kahtlustab igasuguses šohhkraamis selle ala tegelasi. Ka on tal näha aus tahtmine vastu võidelda, aga ta ei tea, kust peale hakata või isegi — milles see šohh võiks seista. Kui siis «Fosforiidi» eelarve juures otsustamisele panankse vähendada aktsia hinda 500 kr. 50 kroonile, plahvatab U. ja seletab, et tema näeb selles vasturääkivust ja pahet, et aktsiaid tahetakse müüa eraisikuile. On natuke piinlik kogeda siiski nii suurel määral vähiklust, kuna pealegi tegemist on A/s «E.Fosforiidi» asutajate edasijätmisega aktsionäärideks: vaevalt nad saaks täiendada oma liikmemaksu 500 kr. «Fosforiidi» juhatusse määratakse valida Eenpalu, Uuemõis ja Aarmann, kuna mamin-i poolt kavatsatud F. Kask (vironus) tagasi lükatakse. Minu algatusel otsustatakse Uuemõis keskkassast vabastada ja täie tööjõuga viia «Fosforiiti». Kampmann jäetakse ametnikuna teenima, kuna Vuht viiakse Aarmanni asemel mäe-ameti juhatajaks. Arvan, et see kombinatsioon parem on endisest. Koosoleku lõpul Sepp seletab, et Sternbeck ei tee midagi Kopli kinnisvaravalitsuses. Ei remonteeri, ei korralda tänavaid, ei ehita uusi töölis kortereid. Kõik asjaajamine hirmus pikaldane ja bürokraatiline. Pr. Sternbeck alati räägib, kui intensiivselt tema mees töötab ja kui palju; seda kuuldes on mul ikka kahtlus tekkinud, kas tõsine töö vajab niisugust reklaami. Piip arvab, et isiku

taha ei peaks riigiasjad rippuma jääda: kui puudusi, määrata uus inimene.

31. okt. Kell 12 kohtasime «Kultases» prof. Einiga. Räägime üldisest olukorrast. Muuseas nuriseb Ein, et «Vironia» ajab endist «oma mehe» poliitikat. Võerastust olevat äratanud noore juristi Saksa määramine Lutheri direktoriks. Samuti Tartu pank hulk viroonlasi. Ütleb, et kui see ei muutu, siis üks osa akadeemilisi kodanikke kahtlemata läheb ekstsessideni. Paistab, et selles asjas muudatusi ette võtta oleks viimane aeg. Ein sooviks *Gewerbe Bank*-i juhatusse Tartu: olevat Scheeli filiaale ja dir. Post olevat sealt lahkunud. Võiks Meritsaga rääkida. Pr. Ein kutsub endid vaatama, kui Tartu tulen. Sossi tuleb meie lauda. Ta räägib, et diktsioneemakildkivi sisaldavat 7% K. Peaks uurima selle sulavaks muutmist, sest fosforiidi peal seda tohtu kihina. Tema olevat katseid alustanud ja saanud keetmisega 12 atmosfööri all ca 1% sulavat K. Arvab, et K on seal põllupao osana ortoklaasina, seega Si ühend, mis väga indifferentne. Nüüd ei saavat enam tema katsetada: puudub laboratoorium. Puudutab seanahkade küsimust. Säilitaksime 4 milj. kr. eest varandusi, kui nüliksime kõik siseturu sead. Ta olevat varustamise asjus teinud ülemale poole ettekande, ei tea aga veel selle saatust. Karta aga võib, et see kalevi alla jääb, kuna Sossil ei ole enesereklaamimise andi. Öhtul kell 21 käisin «Centumis». Koos Rostfeld, Raud, Pung, Lorenz, Köstner /?/, Kase, Sihver, dr. Johani, Metslov (?). Köneldakse Vene vägedega seoses olevaid ammutuntud asju. Mängisime Raud, Lorenz ja Johani (— 10 × 30 s).

Kohvikus Ein ütleb, et haridusministeeriumis on kurja juureks Vasar. Kandideerisid omal ajal prof. kohale Kruus, Vasar, Sepp. Kuna valiti Kruus, kannab viha seitsaadik Vasar.

1. nov. Molotov omas kõnes on järjekordselt alla kriipsutanud Vene siirust Balti küsimustes. Soomele aga tuli ootamata Vene nõudmiste avalikkuse ette kandmine.

On isegi esimeses ähmis kavatsetud Moskvasse saadetud delegatsioon teelt tagasi kutsuda. Kohtan juhuslikult Miljani. Ta algab juttu, et Eenpalu ise kombineerinud enese Riigivolikogu esimehe kohalt ära: pole läinud rahvarinde vanematekogu koosolekule, kuna teda sellest pole aegsasti informeeritud, ja loobunud selle tõttu oma kandidatuuri ülesseadmisest. Ütleb, et see olgu E. õpetuseks edaspidiseks. Miljan isiklikult näib pidavat seda õnnetuseks. Troostin teda, et las E. näeb ka elu teisest küljest — on nagunii senini tegutsenud ainult Toompea sfäärides.

3. nov. Kell 17 Vab. Val. koosolek. Laidoner ütleb, et meie sõjaväeesindaja teadetel Vene nõuab Soomelt: 1) Karjala kannas kuni Viiburi-Käkisalme jooneni; 2) saared Soome lahe idaosas; 3) merebaasi Edela-Soome rannikul; 4) Petsamo kandist Kalastaja saarte osa. Rootsi õhutavat vastupanu Venele, ka Soome oma rootsi element. Kui meiega räägiti, siis on rootslased Soomele seletanud, et Vene ei puutu Soomet, kui saavad Eestisse baasid. Nähtavasti Rootsi katsub kõik teha, et tuli jääks tema kodulävest kaugemale. Sepp ütleb, et Soome marka ei võetavat Rootsis enam vastu. Ka teistes maades mitte, nii et rukkilaevad tulnud meil tagasi kutsuda. Suletava Tallinna V gymnaasiumi (saksa) asemele Kogerman tahab avada uut gymnaasiumi, kuhu läheksid õppima need 34 sakslast, kes siia jäid, ja ka eestlasi. Vaidlesin vastu, kuna min. Jaaksoni ettekande kohaselt pidi Tallinnas olema gymnaasiumites vabu kohti. Loen otstarbekohaseks jaotada need 34 sakslast üksikute gymnaasiumide vahel, et nad eestlastega segi õppides omaks ka eesti meelsust. Minu arvamist pooldab ka Jürima, kuna vastu on Piip, kes ei tahaks siiajäävaid sakslasi rõhuda: kui Hitler nad maha on jätnud, ei pea meie tema sooviga arvestama, vaid jääjaid moraalselt toetama. Otsustatakse selgitada õpilaste paigutamise võimalusi.

3. nov. Minu pool käis Raamot *giro*'t võtmas. Ta arvab, et peaks hakkama looma põllumajanduslist parteid.

Vaidlen vastu, sest kui lubada põllumeestel, siis peab kõigil lubama, ja kindlasti tekib siis ka uuesti kommunistiline partei. Ta arvab, et kuigi vahest parteid ei lähe, peaks loodama võimalus riigitruudel elementidel tegutseda rahva seas: Isamaaliidu elluäratamise katsed ei annaks midagi. Arvab, et vahest saaks konventide kaudu mina põllumehe juurde. Tööliste jaoks panna tegevusse Telje-taolised mehed, kes 1933. a. tõmbasid töölistes kaasa. Vaidlen viimasele vastu, kuna praegu Telje-sihilised rahvaliigutamised tingiksid vahekordade halvenemist NSVL, võib-olla isegi vahelesegamist sealt-poolt. Ei maksa üldse arvata, et vana võiks muutmatul kujul tagasi pöörduda poliitilisel alal. Konventide kaudu tegutsemine oleks võimalik, kuid nende koosseisud on ühekülgised. Peaks jõudma Jürimaga aumehe kokkuleppele, jalule säetama usaldus, ja siis ka juba aumehelikult lepet pidama. Aeg on liiga tõsine, sest võerad väed on riigis sees. Peaks loodama immuniteeti võimalikkude võeraste mõjude vastu. Raamot arvab ka praeguse aja olevat kõige sündsama leppimiseks. Dr. Hioni kohta ütleb, et see on naiivne inimene. Koosolekul, kus ta väljasaatmist põhjustanud kõne pidanud, olnud ka Tõnison ja Piip. Need olevat Hioni ülesastumist hääks kiitnud ja pooldanud. Raamot on nende teguviisist ebameeldivalt üllatatud. Ütleb, et Piibu motiivideks on väga sageli olnud omakasu ja honorarihuvid, mis ei sünni oppositsiooni liidritele.

4. nov. Öhtu kl. 19.30 olin kutsutud Zimmermannide poole haneöhtule. Oli palju rahvast ja rikkalik laud. Pärast, *cercle*'i ajal, kaldus jutt küsimusele, kas peab kodanline oppositsioon, niipalju kui teda parlamendis on, minema valitsusse. Üldine arvamine oli, et rasked ajad otse kohustavad selleks. Mõned, nagu Gross, Zimmermann ja osalt ka Köster, Sikkar ja Kask, kaldusid selle poole, et peaks eeltingimuseks olema luba parteide organiseerimiseks. Mina olin kindlasti selle vastu. Parteide kiire ellukutsumine lõhestaks kodanluse. Kui parteisid

aga nõutakse demokraatia nimel, siis peab need lubama ka kommunistidele. Kuhu aga välja jõutaks siis, on raske ette näha. Igatahes nende elementide seas on juba praegu elevust märgata. Kui aga neile mitte lubada, siis poleks see ei demokraatia ega ka aus mäng, vaid lõhestatud kodanluse diktatuur. Seepärast ei tuleks parteidega rutata. Mis aga tarvilik, see on olukord, kus riigitruud elemendid saaksid minna rahva juurde ja seal ageerida riikluse alalhoiu kasuks. Esiplaanil on välispoliitilised küsimused ja nendes peaks kodanlusel olema ühtuvad vaated. On soodsaim aeg leppimiseks ja vaenukirve mahamatmiseks. Muidugi peab olema vastastikune usaldus ja aus tahe. Kui kõvasti niiviisi kokkulauldud, peaks olema ka võimalik, kui olud soodsad, siis ka vastavad põhikirjad kinnitada. Seda juttu näivad pooldavat ka Soosaar, Perendi /Perandi?/, Sõstar ja osalt ka Penno.

Mõni (Gross) arvab, et peaks tegema uued parlamendi ja omavalitsuste valimised. Seda aga ei pooldada, sest viimased lõppesid äsja ja parlamendi valimisi ei saa ometi ette võtta, kui ümberringi käib sõda ja meil ka võerad väed sees. Omavahelisel jutuajamisel minuga Köster seletab, et kapt.-leitn. Strobeli ja kol. Maasingu lahkumine on halb: esimene neist olnud meie poolt allveelaevade komisjonis, seega saanud pilku heita Inglise mereväetehastesse ja saladustesse, ja teine oli ju staabiülema I abi ja kaua aega ka II osak. juhataja. Sellele võidakse anda halb seletus. Üldisest jutust paistab, et usaldatakse enam-vähem praegust valitsust ja selle head tahet.

6. nov. Öhtul kell 17 V. V. koosolek. Sakslaste asjus kannab Piip ette, et senni olevat teateid tulnud ainult 2 väljarännanult, et nad oma vara üle annavad *Treuhänder*'ile. Kuna esimene laev välja sõitis 18. okt. ja teade peab olema antud hiljemalt 2 nädala jooksul väljasõidu päevast, siis on näha, et suur osa sakslasi kaldub varandusi jätma oma arvele. Sakslased tahtvat sõlmitud kokkuleppe peale vaadata kui ajutise peale ja nüüd

paljuid osi muuta. Kiriku asjas selgub, et võimalikkeks piiskopikandidaatideks kiriku ringkondis peetavat prof. Kõppu, ja kui see läbi ei lähe — Rahamäge! Kask püüab soovitada hooldamisega pikendada, kuid seda ei võeta diskussioonigi alla.

7. nov. Käisin presidendi jutul ja ta oli vastutulelik. «Centumis» istusime Merits, adv. Kask ja dr. Johaniga kuni kella $\frac{1}{2}$ 2 öösi (+ 99 á 25).

8. nov. Majanduskomitee koos kell 20.30. Ka siin tundub otsustes rohkem otsekoheasust kui eelmise valituse päevil. Eenpalu harrastas ka sellel alal väga keerulisi kombinatsioone. Kuna aga ala oli talle võeras, siis õilsate sihtide taga toetas tihti igasuguste tegelaste huviseid (Johanson'i paberivabrik, Krulli ühendamise asjad jne.), ilma et ta sellest aru oleks saanud. Või sai ta siiski aru? Seepärast, kuna võtsin alati kombinatsioonide vastu sõna, kukkusin ka enamatel juhtumistel läbi. Isegi paistis, et minu sõnavõttud teda nagu meelitasid kombinatsiooni lõhna kandvates asjades vastasseisukohtadele asuma, kui olid minu omad. Isegi Citroni Berliini majade ostu asja ei tahtnud ta otsekohe maha matta, vaid veel kaaluda. Krulli asi oli ka täna päevakorras — nimelt Krulli ühendamine Raudtee peatehastega. Ütlesin, et asjast on kõige rohkem huvitatud Scheeli ringkonnad, kes Krulli taga. Eelmiste arutluste ajal oli Krulli põhi-kapital 500 000 kr., omakapitalid natuke üle 1 miljoni, bilans aga üle 5 milj. krooni — seega üle $\frac{3}{4}$ võerast kapitali. Niikaua kui konjunktuur on *kosser*, saab töötada, kui aga tellimised vähenevad ja uusi avansse ei laeku (riigiga seotud hallikaist oli neid üksi ca 1,5 milj. kr.), tuleb raha välja panna vabrikul, ja kuna tal oma kapitale napilt, siis peab pangalaenu katsuma. Investeermisi oli ju üksinda üle 2 korra rohkem kui oma kapitali. Ka tehniliselt, kuigi üldiselt sellelt seisukohalt ühendamine vastuvõetav, on siiski iluduse vigu. Näit. ei saavat peatehastest ühendamise puhul pea midagi ümbermon-teerida Krulli juurde, kuna peatehase sissesead on vana-

nenud ja tarvitamiskõlbulik ainult kohapeal. Krull on ka tuntavaid investeerimisi teinud seoses vedurite ehitamisega — see sissesead võib ligematel aastatel kannatada rakendamise puudust. Arvasin, et praeguste omanikkudega ei maksaks ühendamise asjus läbirääkimisi pidada — peaks saama pärast odavamalt. Majandusminister kaitseb oma endiseid plaane kuidagi loiult, aga üldiselt ühineb minuga, et praegu ühendamise küsimus päevakorrast ära võtta. Jürima pooldab ka seda täies ulatuses ja ütleb, et riigitellimisi tuleks sealt tagasi tõmmata, siis kiireneks aeg, kus tehniliselt soovitav ühendamine võimalik läbi viia. Raud tahab tõsta oma ametnikkude palku. Mamin. tahab küsimust anda keskkassasse kaalumiseks kõigi tööstuste kohta. Teemin. tahab oma tehniliste jõudude palkade küsimust arutusele võtta ja selleks teha üks alamkommisjon. Ütlen, et pean äärmiselt hädaohtlikuks praegu palkade küsimust ükskõik mis osas käsitusele võtta: see paneb ametkonna terves ulatuses keema, sest põhjendus — elukalliduse tõus — on olemas. Tulevase eelarve suhtes ei ole täit selgust — optimismiks aga paistab olevat vähe põhjust. Kui pärast eelarve sunnib kokku tõmbama nii koosseisude kui palkade alal, siis seda valu olen mina siin valitsuses kriisiajal näinud, millega see seotud oli. Ka teemin-i ei päästaks mõnekümne-kroonine *ingenieur*'de palga tõstmine — eratööstuses tüh-jaks jäänud kohtadel on ikkagi palgad kõrgemad ja kes saab, läheb sinna. Arvan, et palkade küsimuses konservatismus on õigustatud. Jürima pooldab ka seda seisukohta. Ta soovib teemin-il otsida abi ja asetäitjaid vähem kvalifitseeritud tehnikeride hulgast. Samuti rakendada pensioneeritud insenere. Soovib küsimus otsekohe päevakorrast ära võtta ja mitte seda harutama hakata komisjonides. Ka Kask ühineb selle arvamisega, sest palkadega koos kerkib ka pensionide ja töötasude küsimus terves ulatuses päevakorraks, ja kes seda siis suudab pidurdada? Uluots ütleb, et Raua ettepanekud ei või kõne alla tulla. Teemin. võiks käia simin-i soovitatud

teid. Mamin. otsustab tsemendi hinda alandada 4.50 — 4.60 peale pro kott. Samuti usaldusmees sisse panna Kohila vabrikusse. Mina arvasin, et H. Kochilt tuleks võtta tema seletustele allkiri, sest pärast võib ta seletada, et pole tast aru saadud. Uluots arvab, et aktsiate väljaviimise fakt peaks tõendatav olema. Sellele vaidleb vastu Jürima, Piip, mina — küllalt on kahtlusest seaduse sõnastuse järele. Väljaviimise fakti tõendada läheks vahest harukordsetel juhtudel korda — sünnib see ju salaja kui seadusega keelatud asi — seadus jääks tühi-seks. «Eesti Paber» otsustatakse sisuliselt likvideerida, sundides vabrikuid mamin-i korraldusega müüma otsekohe ilma vahemehta. Seda toetab kaaluvalt Jürima. Koosoleku lõpp $\frac{1}{2}$ 1 öösi. Uluotsa juures on käinud K. Scheel. Ta on kahelnud sundjuhtimise seaduse asjus. Tema teada jäävat sakslaste ettevõtetes juhid kohale. Tema isiklikult ka niikaua, kui tegutseda saab ja takistusi ei tehta. Sepp ütleb, et Scheel mehkeldavat Völkertiga, et usaldusvalit-suse rahad ei pandaks mitte Eesti panka, kus nad prot-sente ei kannaks, vaid tema panga kaudu juhitaks Saksa ettevõtetesse. Uluots oli Scheelile öelnud, et kui aktsiad ja juhatused kohale jäävad, siis pole ka sundjuhtimise seadust karta.

9. nov. Vab. Val. koosolek kella 17— $\frac{1}{2}$ 3! Kriminaal-seaduse puhul muuseas vaidlused korruptsiooni üle. Kas karistada altkäemaksu andjat? Arvan, et asja huvides oleks, et ei karistataks, sest ametnik sunnib teda maksma; karistuse kartusel ei julge ta ka siis ülesanda, kui pärast tülili läheb. Kõlblistel motiividel (Piip) aga arvatakse, et peab karistama. Laidoner, Oidermaa, Palvadre ja t. löö-vad sekka. Arvan, et krimin.-seadus puudulik. Tõin ette juhtumuse sadamatehastega. Pidid saama tellimise trammivaguni peale Tallinna linnalt. Täitetööd oli tar-vis. Asi aga jäi stoppama. Viimati tuli keegi end ärimees ja seletas, et tellimise tema muretseb, aga see maksab 2000 kr. Sadamatehased maksid 2000 kr. «kaastöö» eest ja said ka tellimise. Andsin asja pro-

kuratuurile. Lõpetati ära, kuna see ärimees ei olnud omavalitsus- ega riigiteenija, vaid eraisik, ja temale maksmist ei saadud karistada. Kask hüüab vahele, et siin valitsuse laua taga ju ka leiti, et sadamatehased ei saanudki teisiti talitada. Uluots ja Jürima arvavad, et just nende «kaastööliste» kohta tuleksid normid võtta kr.-s. Nii ka otsustatakse. Oidermaa arvab, et eriline politsei tuleks selle nähte vastu võitlemiseks ametisse seadida. Selle seaduse puhul pahvatab ülemjuhataja, et politsei ja propagandatalitus on ise ageerinud tema autoriteedi mahakiskumiseks! Vist mõtleb siin allveelae- vaga seotud asju. Reek ei näi kursis olevat, mis sõjaväes sünnib. Tupits kannab ette, et Läänemaal juba Vene väed lõhuvad talusid, et saada vabu välju aerodroomide tar- vis. Reek ütleb, et tegemist omavoliga. Tupits aga loeb ette, et oli selleks varustusvalitsuse ülema korraldus. Laidoner kurdab, et neil raske töötada, kuna var.-val. pool personaali tiisikus. Öeldakse, et üür, mis venela- sed peavad maksma, on madal. Reek ütleb, et hiljuti vastuvõetud seadus määrab need madalad normid ja neil pole midagi tetta.

10. nov. Käisin ühe määrusega Uluotsa jutul. Öhtul Kääriku /Kaasiku?/ sünnipäev. Jutt lauas keerleb tihti sõja ümber. Mängisime *bridge*'i — Anderkopp, Tanner, mina ja Assor, pärast Müller (+22×50).

11. nov. Kell 17 Penno pool kella-5-teel. Tambek, Zimmermann, Lehtmann, Etverk, Altma, Tarmet ja t. Z. soovitab tööstuste ülevõtmises olla järsk. Vastan, et Sak- sal kerge pareerida. Näit. läbirääkimiste puhul kaa- perdasid nad 20 000 t. meie tselluloosi. Nüüd on see lii- kuma pääsenud suurelt osalt, aga uute saadetistega võivad seda teha igal ajal. Z. ja L. arvavad ka, et ei tuleks partselleerida sakslaste põllumajapidamisi, vaid tervelt välja anda. Pooldan seda seisukohta. Lehtmann räägib, et omal ajal kommertspangast tema poolt välja võetud palk, mis talle süüks pandi, läinud Z. protesti läinud

vekslite väljaostmiseks. L. on esimeheks «Kemaksis» ja kaasosanik «Evekas».

12. nov. Kell 16 Keskküla pool. Seal ka Sepp, Reidla /?/, Salusted, Rootsid, pr. Paaver ja Kandred. On palju vaiksem, kui on seal harilikult olnud. Agronoomidele varemalt omane elujaatav, rõõmust ülekeev huumor ja vallatus puudub. Üldteemadel aga jutt (sakslastest) varssi toppab. Mängime *bridge*'i — pr. Paaver, Keskküla, Saluste (+ 63 × 5).

13. nov. Vab. Val. koosolek kl. 17—1 öösi. Seaduste redaktsiooni juures läheb hulka aega kaotsi, kuna prof. Uluots peab suurt lugu red. juriidilisest täpsusest. Jürima: soovitatav teha üks komisjon peaministri eesistumisel, kes seadused ja määrused varem läbi vaataks, et mitte viita suure koosoleku aega. See mõistlik ettepanek aga jääb kuidagi vastu võtmata. Venelaste üüri ja maarendi küsimustes paistavad arvamised muutunud olevat eelmise koosolekuga võrreldes: odavamaid hindu pooldavad Laidoner, Piip, Kask, Oidermaa, Kogerman ja vist ka Sepp, kuna «сходная цвна»-d /sobivat hinda/ tahavad niisuguseks määrata, et see ka meie kodanikke rahuldaks, Reek, Jürima, Tupits ja mina. Lõpuks otsustatakse siiski kauplemise aluseks võtta Reeki poolt esitatud komisjoninormid. Saksa küsimuses on arvamised meie komisjoni ja sakslaste vahel mitmes küsimuses lahku läinud ja nüüd val. ühineb üldjoontes meie komisjoni seisukohtadega. Lahkuminekuid tekitab küsimus, kas lubada *Treuhänder*'ile aktsiaid üle anda ka pärast 2-nädalast tähtaega. Seda pooldab Sepp, kuna meie aktsiaseltside seaduste järele peakoosolekust võib osa võtta ainult aktsiaomanik, *Treuhänder* aga seda ei oleks. Nii muutuksid aktsiad nende käes ainult väärtpaberiteks, mitte aga ettevõtte juhtimise abinõuks, ja võiks arvata, et nende huvi seetõttu langeks aktsiate suhtes ja saaksime nendelt aktsiad ära osta hääde kurssidega ja pikaajalise laenuga. Seda pooldab Jürima. Piip aga seletab, et kujunenud praksise kohaselt on aktsiaomanik see, kes selle

esitab peakoosolekust osavõtuks registreerimiseks. Mis abinõud meil oleks *Treuhänder*'i poolt aktsiatega varustatud isikute kõrvaldamiseks peakoosolekult? Kui aga *Treuhänder* hakab vabrikuid juhtima, siis meie sattume vihma käest räästa alla. Pooldan Piipu. Arvan, et *Treuhänder* kui varanduste valitseja ei peaseks möödagi hoolitsusest, et tööstuste a/s juhatused ja organid tegutseda saaks. Seepärast ei suudaks meie vist teostada mamin-i kava, et *Treuh.* oma aktsiatega peakoosolekul ei esineks. Küll aga tuleks meil juba ette loobuda osaliselt protokollist ja oma positsiooni nõrgestada. Ka ei oleks *Treuhänder* mingi juhul huvitatud aktsiate kiiresti müügist, sest saadud raha läheks ju Eesti panka **protsendita** arvele kuni transversioonini, mis ikkagi mõeldav pikema aja jooksul, kuna aktsiad selle vastu võimaldaks saada teatavat dividendi — seega teenistust. Tuleks katsuda seada termin, milliseks *Treuhänder* oma varad realiseeriks. Küsimus jääb lahtiseks. Piipu toetab veel Viitak. Berliini saadikuks määratakse Möllerson. Piip ütleb, et *agreement*'i saamine võtnud 3 nädalat aega, sest Selter olevat küsinud omale *agreement*'i ja ka saanud. Kas viivitus sellega seotud oli, ei tea. Laidoner nuriseb jällegi, et meie välisaparaati ei pandud liikvele, kui oli kriitiline aeg. Kask ütleb, et tema teinud korralduse informeerida Londoni ja Pariisi, seda pidanud tegema direktor Kaasik. Nagu ta kuulnud, jäänud see ikkagi tegemata. Päritud ka järele, kas Inglis- ja Prantsusmaa viimati kavatsevad meile kallale tungida. Üldse ei saavat praegu neist asjust pikemalt rääkida, vahest ainult memuaarides. Küsisin omavahel Kaskilt, miks hirmutab memuaaridega. Oleks väga huvitav neid tema memuaare lugeda. Ta ütleb, et ei saa praegu rääkida, et teda paneb aga imestama, et just Laidoner süüdistustega üles astub: tol ajal olid kõik ähmi täis. Tupits teatab, et Soome delegatsioon sõidab Moskvast ära, kuna neid lastud 5 päeva oodata, ilma et oleks olnud läbirääkimisi. Ons see sõda? Laidoner ütleb, et täna olnud märgata Vene aeroplaanide elavat liiklust

Soome lahe kohal. W. Freymann olevat Assori teadetele pandud Ida-Preisid juurvilja koristama. Soovitanud Lip-pingutel ka sõita, aga tingimata *Seewald*'i kaudu. Põllu-töö muidugi nagu ei sobiks latinistile ja filosoofile.

14. nov. Kella 16—20 majanduskomitee koosolek. Piip tõstab üles ohvitseride kasino ehitamise. Ta ütleb, et see tuleks katkestada või näha ette talle teine ülesanne, näit. haigemajaks. Seltskonnas igasugused jutud. Kust said ohvitserid 1,5 milj. krooni? Piip olevat kuulnud erateel väga kompetentselt isikult, et selle summa olevat keegi isik nende arvele sisse maksnud. See olevat ühenduses sõjaväevarustuse müümisega Hispaaniale. Sõna võttes tähenda-dan, et kui kuulsin, et ohvitseridel olevat tekkinud 1,5 m. krooni, tekkis küsimus, kust nad said. Katsusin selgi-tada. On kindel, et välisminister eksib, kui arvab, et see summa tuli meie vana sõjariistade müügist Hispaaniasse — sellest saadud summad on kõik Riigikaitsefondi sisse mak-setud. Pikemalt ei seletanud, kuigi minul teada, et summa olevat tulnud sellest, et sõjaminister võerastele äridele (muidugi siis kokkuleppel välisministriga?), kes sõjariistu vedasid Hispaaniasse, sihtsadamana lubanud näidata Tal-linnat. Selle eest olevat need ärid summe maksnud ohvitseride keskkogu arvele. Mäletan, et minister Akel kord valitsuses ettekandis, et Prantsuse firma tahaks viia aeroplaane Hispaaniasse, palub aga luba sihtkohana näidata Tallinnat. Pakkus selle eest umbkaudu 200—300 000 krooni. Tookord arvati, et see pole sünnis. Siis mäletan juhtumisi, kus sõjariistadega laevad tulid Tal-linnasse ja siin osa neist välja laaditi ning Kaitseliidu arvel üle vaadati Arsenali poolt, tehes ka veikesi paran-dusi. Pärastpoole enam niisuguseid asju ei käsitatud. Nähtavasti tehti seda vaikselt edasi, lubati sihtsadamana näidata Tallinnat, laevad käisid vahest siin ära, tasusid selle eest ohvits. keskkogu arvel Pariisis summe, ja juba Tallinnast sõitsid oma laadungiga õigesse sihtkohta. Meie ise ka müüsimise kord sõjariistu Jeemeni keisrile! Mui-dugi, avalikukstuleku korral oleks niisugune teguviis

riivanud meie rahvusvahelist prestiishi. Valitsuses neid asju ette ei kantud, ja kui tõesti oleks sellest tulnud sekeldusi, oleks süüd langenud kindr. Lillile. Riigikassasse neid summe laekuda lastes oleks Eesti riik formaalselt osa võtnud relvadega salakaubitsemisest, rikkudes nii neutraliteeti kui ka rahvusvahelisi kokkuleppeid. Muidugi võib sellest asjast ka edaspidi veel sekeldusi tulla. Sepp ütleb, et kasiino peaks ehitamata jätma, kuna selle üleveldamine läheb aastas maksma 100 000 krooni. Ohv. keskkogu võiks raha laenata riigile, kes maksaks head protsenti, millega ohvitserid võiksid endid hästi sisse seadida. Tuletan meelde, et kasino ehitustööd on lepingu alusel vennad Edenbergidele välja antud ja vaevalt on võimalik töid katkestada. Sepp ütleb, et Völkert käinud tema juures, kuna Frohwein tahtnud protestida «U. Eesti» sõnume peale, et Kohilasse määratakse usaldusmees. Sepp ütelnud, et Kohila ei peaks neid huvitama, kuna 14 000 aktsiast on sakslaste käes ainult 2300, muud Šveitsis ja mujal. Völkert ütlenud, et H. Koch käib kaebamas. Sepp: mis teil Kochiga tegemist? See on Eesti kodanik, kes ei kavatse lahkuda. Völkert öelnud edasi, et nüüd olevat selgunud, et Põhja puupapivabrikute aktsiad tõeliselt kuuluvad ümberasujatele ja nad tulevad *Treuhänder*'i valitseda. (Scheel väitnud nii Uluotsale kui ka Sepale, et need mitte saksa kättes! Küll töotanud ta viimasele loajaalset koostööd lõpuks, varem pakkudes P. p. juhatuses ainult kohta eestlasele.) Kell 21— $\frac{1}{2}$ 24 «Centumis». Anderkopp, Assor, Talts (— 30 × 50).

16. nov. Kella 16—20 $\frac{1}{2}$ Vab. Val. koosolek. Sakslaste asjad. Arvasin, et ekspromptum poleks soovitav nii suuri asju arutada. Pooldasin varianti, et ka investeeritud rahade eest ei tuleks maksta % %, sest *Treuhänder*'i raha pole mõni välislaen, vaid meie oma rahvamajanduses tekkinud raha, ja selle eest välismaale protsente maksta poleks põhimõtteliselt õige. Esimestel aastatel oleks suuremaid raatesid raske sisse võtta, kuna ka meil sõjalaules maksete bilanss raskem. Ei peaks mingil juhul trans-

versiooni siduma *clearing*-saldoga — tekiks hädaoht, et sakslased sihilikult kasvatavad *clearing*-saldot. Neid seisukohti pooldab täiel määral Jürima. Seltside asjus sakslased tahaksid varasid kaasa võtta — transfereerida. Jürima näitab, kui võimatu see on. Laidoner paistab pooldavat, et sakslastele vastu tuldaks. Sugereerib mõtet, et leitaks kokkulepe baušaalsumma peale. Kask vaidleb vastu ja toetab siseministrit. Laidoner hüüab vahele, et nüüd oleme kõik väga tragid nõudma ja julged, aga kui olid raskused, mis tehti siis? Kask saab ägedaks ja ütleb, et ta teab väga hästi, kuidas raskuste momendil üks või teine ennast üleval pidas (sihiks nagu L. pihta), ja võiks sellest paljugi rääkida, aga pole praegu kohane seda asja meelde tuletada — kõik tegid, mis võisid, et päästa, mis päästa oli. Äride esinduste kohta kavatseb Sepp seadust, mis nõuaks lubade sisseseadmist sellel alal. Tupits kardab liig palju jälle ametnikkude äranägemise valdkonda. Jürima arvab, et esinduste alal peaks eesõigus antama ühingutele, kuna sealt poolt altkäemaksu vähem pakutaks. Pooldan Jürimad, kuna ka pärastises tegevuses litsentside ja hangete puhul ühingute juures korrupsiooni hädaoht vähem. Eraalgatust — tõlgitsedes seda üksikinimeste algatusena — pooldavad Kogerman ja Kask. Küsimus jääb lõplikult otsustamata. Krulli viivitustrahvist — 21 000 krooni ulatusest — vabastamisele vaidlen vastu, kuna seadus lubab vabastada ainult siis, kui riik pole kannatanud kahju. Vastu Piip.

18. nov. Läti aastapäeva puhul Läti saatkonnas vastuvõtt. Räägin Pungaga sakslaste kavatsusest varanduste likvidatsioonile kohta. Pung on kuulnud, et sakslased kavatsevat müüma hakata üldiselt $\frac{2}{3}$ turuhinna eest, et müüki kiirustada. Tema ise käinud vaatamas Narva maanteel kolmekordset kivimaja, mis pool aastat tagasi oleks müüdnud 100 000 kr. eest, nüüd nõutud 50 000 kr. Arvab nagu minagi, et investeerimise võimalus oleks veike ja % % ei tohiks saksa summadel arvestada. Käisin «Estonias» «Montmante'i kannikest» vaatamas. Män-

giti hästi, eriti M. Laid ja A. Vaino, ka Eskola, Val. loo-
shis Viktor Päts prouaga. See abielupaar jätab hea mulje,
kuna on omavahel kui ka võerastega sõbralikud.

19. nov. Öhtul minu pool pr. Ruus, Derrick, Sossi
(+27 × 10).

20. nov. Vab. Val. koosolek k. 17— $\frac{1}{2}$. Lisaelarve
harutamine sõbralikus õhkkonnas. Ta ei peegelda veel
mingeid raskusi, kuid kõigil on tunne, et konjunktuur
võib halveneda. Märgin ära 1) koosseisude suurenemise
ja 2) sisemiste võlgade (teede-sõjam.) katteks pole sentigi
eelarves. Arvestamata ka tollitulude kahanemise võima-
lus. Piip kannab ette Eesti-Saksa kaubalepingu. Meie
kohustused suuremad kui Saksal. Ümberkolijate asjus
transversiooni küsimused. Seletan veelkord, et vaba kapi-
tali tekkitab *Treuh.-verwaltung*'i /usaldusvalitsuse/ kätte
ainult sedavõrd, kui võrd tuleb raha «sukasäärest»; mis
aga tuleb hoiustest, see on juba investeeritud kapital
(pangalaenu), ja et siin palju investeerida saab, on unis-
tus. Sellep. ei või redaktsiooni jääda midagi, mis meid
nagu kohustaks teatava summa investeerima. Küsin, kui-
das *Treuhänd.* müüma hakkab, kas ka võlgu? Piip ja Sepp
seletavad, et ka võlgu. Hoogu võtab Jürima, kes ägedalt
vaidleb võlgu müümise vastu. Ka mina pikaajaliselt võlgu
müügi vastu ja katsun sugereerida mõtet, et *Treuhänd.*-i
tegevuse lõpptähtpäev nähtakse ette — olgu siis kas 5 või
10 aastat, kui ei saa võlgu müüki keelata. Laidoneril
südamel hea vahekord Saksaga ja on selle eest valmis
andma ka suuri soodustusi.

21. nov. Vab. Val. koosolek kl. 14—20. Päevakorras
Vene asjad. Kuna koosolekul ka Rei, Kaasik ja Traksmäe,
on kindr. Laidoner eriti sõjakas tujus (et kõrvalt koos-
olekule kutsutuile demonstreerida oma positsiooni!?).
Küsimuses, kas venelased on õigustatud asutama oma
sidepunkti Tallinnas, selgub, et eestikeelses lepingu
ümberpanekus on, et peame kaasa aitama laevade kaitse-
ja valveteenistuses Tallinnas. Uluots palub vene teksti.
Seal on «охрана и окарауливание» /kaitse ja vahiteenis-

tus/. Tähendame Assoriga, et vene tekstis on kitsam — hõlmab ainult kaitset ja vahiteenistust, mitte valvet. Laidoner tähendab ärritatult, et ei maksa kirjaoskamatuks lepingut tembeldada — ei saa laevade julgeolekut tagada ilma meresideta ja sellep. Venele sidepunktid Tallinnas tarvilikud. Pärast tunnistab Reek, et venelased lepingu redigeerinud «безграмотно» /kirjaoskamatult/. Nähtavasti meie sõjamehed oma «asjatundlikkuse» tõendamiseks on redigeerinud eestikeelse teksti laiemaks. Üldse on L. närviline ja järsk, mis kipub ka teisi provotseerima. Rei selgitab, et Molotov temale lubanud hoolitseda, et vägesid mitte ei paigutataks üle maa laiali, vaid ainult «в прибрежном полосе» /rannavööndisse/, mida ka tema Selterile edasi telefoninud (loeb telefonogrammi teksti ette). Kask tähendab, et tol ajal, kui valitsus otsustas Vene sõjavägede paigutamise küsimusi (ka Kehtna ja Kuusiku küsimust), ei teadnud ta seda telegrammi, kuna Selter ei teatanud. Telegramm oleks kahtlemata julgustanud valitsust tugevamale vastupanekule liigsele laiutamisele. Omavahelisel kõnelusel Laidoner ütleb, et 6500 sõjaväelase barakid lähevad maksma 2 milj. krooni. Täheandan, et siiski tulevad nad ehitada kiiresti, kuna suur osa läheb tööpalkadeks. Seda pooldavad ka Laidoner ja Rei. Kell 21— $\frac{1}{2}$ 1 «Centumis». Mängime Merits, Braun, adv. Johans. ja mina (+70 × 25).

(Järgneb)

«ERNA» GRUPI SÜND JA SELLE TEGEVUS 1941. AASTAL

Ülo Jõgi

«Erna» grupist ja selle tegevusest pole siiani Eestis, veel vähem N. Liidus ilmunud ühtegi kirjeldust või mälestust, mis enam-vähem vastaks tegelikkusele. Kõik see, mida meil on kirjutatud «Erna» grupist, erineb kardinaalselt nende meeste mälestustest, kes ise osa võtsid selle grupi tegevusest.

Enne Soome Talvesõda ja selle ajal lahkus Eestist Soome palju perekondi ja üksikisikuid, kes ettenägelikult ei jäänud ootama uue korra saabumist. 1941. a talvel aga tekkis üks uus osa pagulasi, peamiselt nooremaid mehi (üliõpilasi, gümnaasiumi lõpuklasside õpilasi ja ka teisi), kellel Eestis valitsev uus kord polnud vastuvõetav. Kõik nad saabusid sellel külmal talvel Soome üle lahe, kes suuskadel, kes kelkude ja kes hobusega.

Kuna oli suur tõenäosus, et Saksamaa hakkab N. Liiduga sõdima ja soomlased ei saa jääda erapooletuks, siis moodustati Soome vastuluure, meie endise luureohvitseri major Aksel Kristjani ja ajakirjanik Harald Vellneri ühise üritusena 14-meheline grupp nendest noortest põgenikest, kes pidid saama erikoolituse raadioside ja muudel kaugluure aladel. Eesti tuleviku huvides oli vaja näidata ka omapoolset aktiivsust võitluses oma riigi eest.

«Erna» grupi sünd ja tegevus

Kursused algasid märtsis kolme soomlase juhendamisel. Kursused olid täiesti salajased — kõik olid era-riides ja meil oli keelatud lahkuda saarelt, mille nimi oli Sökö. Samuti oli keelatud kokkupuutumine kohalike elanikega. Õppetöö toimus 3 kuu jooksul niivõrd edukalt, et kui 22. juunil algas sõda Saksamaa ja N. Liidu vahel, siis oli grupp küps tegevusse astuma sidemeestena sõjalaulukorras. 27. juunil astus sõtta Soome Vabariik ja seoses sellega legaliseeriti kõigepealt Sökö grupp, mis sai selga Soome sõjaväe vormi. Sõja kuulutamisest peale hakati Helsingis moodustama vabatahtlike üksust varem Soome tulnud meestest, et minna Eestisse sõdima.

Et meie tulevane tegevuspiirkond kuulus operatiivselt Saksa väejuhatuse alla, siis teatati meile sellest ametlikult juuni viimastel päevadel ja anti valida, kas minna koos teiste eestlastega koostöös sakslastega Eestisse või mitte. Sökö grupil kulus terve öö, et jõuda otsusele koostööks sakslastega, kes ajalooliselt olid samuti nagu venelasedki meie iseseisvuse vastased. Valisime meie arvates hetkel ainuõige variandi ja liitusime nende 50 mehega, kellele Helsingis Munkkiniemi koolimajas kiirväljaõpet tehti. Sakslaste poolt nimetati seda tinglikult «Gruppe Erna». Sellele nimele ei maksa otsida mingisugust erilist tähendust selles mõttes, nagu Saksa sõjaväes oli kombeks igale operatsioonile anda mingisugune koodnimetus. Küll aga leidsime kohe, et selle nime ainus loogiline dešifreering on «Eesti rahvast nõõgitakse alati». Enne ühinemist Munkkiniemi meestega sai Sökö grupp veel ühe mehe juurde, seega kujunes selle erigrupi suuruseks 15 meest. Viimaseks saabujaks oli Toomas Hellat, Eesti Vabariigi endise diplomaadi poeg, kes oli juba varem Soome vastu- luure teenistuses ja käinud Soomest Eestis 1940. a lõpus. Teised selle grupi liikmed olid: TPI üliõpilased Leo Talgre, Ilmar Gross, Ülo Jõgi, Pärnu koolipoisid Mihkel Simmo ja Toome, Tartu koolipoisid Tobre, Kevend, Leiuis, Tartust veel Rosenfeld ja Loorand, Tallinnast Lääts, Johanson ja kaks onupoega Krivaini (ühe eesnimi oli

Osvald). Seega siiski ainult 15 meest, mitte 18, nagu väidavad Edgar Spriit ja Valdur Timusk; mõnede nõukogude andmete järgi olnud neid veel rohkem. Alludes operatiivselt sakslastele, sai meie vabatahtlike üksus kaasa ka kaks Saksa armee ohvitseri: leitnant Reinhardti ja *sonderführer* Schwarze.

Kogu sõjasuve operatsioonide aja oli meie radistide sidekeskuseks Soome sõjaväe alluvuses olev raadiojaam Sökö saarel ja sidepidajaks meie soomlasest instruktor.

Mis olid selle uue «Erna» grupi ülesanded ja kes sinna kuulusid? Grupi ülemaks oli kolonel Henn-Ants Kurg — Eesti Vabariigi endine sõjaväeatašee Prantsusmaal. Peale tema veel kolm eesti ohvitseri (kapten Möldre, leitnant Lossman ja lipnik Grau) ja 61 meest. Kokku seega 65 eesti meest paljudelt elualadelt. Oli ärimehi, üliõpilasi, töölisi, advokaate, kalamehi, endisi sõjaväelasi ja koolipoisse, mehi 15—57 eluaasta vahel. Grupi ülesandeks oli kavandatud meredessant ja selle järel liikumine Harju ja Järvamaa piirile, et teha sealt luuret Punaarmee liikumise kohta Tartu maanteel ja Tallinn—Tapa raudteel ning võimalust mööda häirida tagala tegevust.

Antud ülesande täitmiseks viidi kogu «Erna» grupp Pirtti saarele. 9. juulil alustati esimest dessanti. Esimesena lahkus Pirttilt kolm kõige aeglasemat kalapaati, pardal 15 meest, kes pidid maale tooma hiljem tuleva peagrupi. Teisena lahkusid Pirttilt kiirpaadid, pardal leitnant Reinhardt ja 8 meest, kes pidid looma Eestis silla-pea. Viimases grupis lahkusid Soomest viimased 38 meest Soome mereväe vahilaevadel. Dessandi sihiks oli Kolga laht. Kavandatud operatsioon aga ebaõnnestus. Põhjuseks oli Tallinnast sinna rajooni jõudnud suur laevakaravan. Esimesena sattusid karavani peale kalapaadid ja peaaegu samal ajal ka kiirpaadid. Õnneks ei märgatud neid väikseid paate ja nad kõik pöördusid tagasi Soome. Vahilaevad olid viimased, kes sinna rajooni jõudsid ja nad sattusid karavani viimastele laevadele. Neid märgati ning alustati isegi jälitamist, kuid suitsukatte varjus õnnestus

«Erna» grupi sünd ja tegevus

neil jälitajatest eralduda ja pärast seda manöövrit mööduda viimastest laevadest ning saabuda Kolga lahte. Kuid ettenähtud paate seal muidugi ei olnud ja polnud ka silla-pead. Õnneks olid vahilaevad igaks juhuks võtnud kaasa väikesed jullad, mille abil dessant sõudis maale. Maandumisoperatsiooni ei märgatud; alustati kohe liikumist Kuusalu suunas üle Narva maantee Mustjõe poole ja sealt edasi Ravila lähistele. 15. juulil toimus esimene kokkupõrge ettesaadetud piilkonna ja ühe Punaarmee osa vahel Ravilas, kus Loorand Sökö-grupist sai surma ja samast grupist Johanson raskelt haavata. Need olid «Erna» grupi esimesed kaotused. Pärast seda vahejuhtumit liiguti kiirmarsil edasi Paunküla poole.

See osa dessandist, mis oli sunnitud tagasi minema 10. juulil, üritas 13. juulil uut dessanti Rutja lähistele kiirpaatidega Soome mereväe torpeedopaatide kaitsele. Kuid ka see katse ebaõnnestus, sest Eesti rannajoone taudal polnud näha seal olevat sõjalaeva, millelt avati suurtükituli meie dessandile. Suitsukatte varjus pääsesid kõik paadid küll tulema, kuid meeste tuju oli täiesti läinud; mingil määral leevendas seda küll järgmisel päeval kuulnud sõjateade Leningradi raadiost, mille järgi ristleja «Artjom» olevat tagasi löönud ja täielikult hävitanud dessanti üritanud fašistide paadid. Selle kangelasteo eest muidugi autasustati paljusid laeva ohvitsere ja madrusid.

19. juuliks jõudis «Erna» grupi see osa, millel õnnestus maanduda Eestis, Kautla rabas asetsevale soosaarele. Et Soomes olevatele ülejäänud meestele peeti uue dessandi üritamist otstarbetuks, siis hakati neid toimetama Eestisse langevarjudega ja need väikesed grupid said täiesti uue funktsiooni ainult luureüksustena. Nad koosnesid kõik Sökö saarel väljaõppe saanud meestest, kellele mõnes tähtsamas rajoonis anti julgestuseks kaasa ka mujalt tulnud. Langevarjureid heideti 21. juulil 2 meest Virumaale (Kevend, O. Krivain), 22. juulil 2 meest Voose lähedusse (Hellat, Jögi). Sihiks oli küll Kautla raba, kuid lendurid

eksisid orienteerumises ja nii jõudsid nad alles suures hommikuvalges Kautla talu juurde, kus kohtusid piilkonnaga, kes pidi nad vastu võtma. Samal päeval alustasid needsamad 2 meest, saades kaasa veel 2 meest (Rägastik, Toome — mõlemad «Erna» grupist), oma retke määratud kohta Neeruti mägedesse — seal läheduses Porkuni mõisas asus siis Punaarmee 8. armee staap, mis tuli võtta vaatluse alla. Need kaks langevarjuga Kautlasse saabunud meest olid esimesed, nagu eelkäijad hilisematele tulijatele.

Järgnevatel päevadel saabus Soomest veel paarikaupa luuremehi. Rapla rajooni (Talgre, Gross, Tobre, ...?) ja Kautla rabasse tulid ülejäänud mehed koos relvade ja varustuse saadetistega, millest oli väga suur puudus. 29. juulil saabusid viimased «Erna» grupi mehed. Neid oli 15, lisaks leitnant Reinhardt ja Tartust enne seda Helsingisse toodud leitnant O. Marnot. Sellega oli kogu «Erna» grupi Eestisse-saatmise operatsioon lõppenud. Kuid elav tegevus oli äratanud suurt tähelepanu Punaarmees ja aktiveeris hävituspataljonide ja NKVD väeosade tegevust selles rajoonis. Olukorra kriitilisust kriipsutas alla Nõukogude raadio üleskutse kaasa aidata «valgesoome bandiitide» hävitamisele.

See viimane üleskutse ja Soome üksuse saabumise kohta levinud kuuldused tõid kaasa massilise metsavendade kogunemise Kautla ümbrusesse. Et relvapuudus oli väga suur, siis suurem osa sinna kogunenuist olid vaid põgenikud, mitte sõdijad. Kui oleks olnud võimalik neid kõiki relvastada, siis oleks seal tekkinud arvestatav eesti sõjaväeüksus ja seepärast seegi vähene relvaabi, mis oli saabunud soomlaste poolt, keelati Saksa *Wehrmacht*'i poolt ära 31. juulil.

Metsavendade massilisel kogunemisel oli kaks peamist põhjust. Üks oli kõrvalehoidmine mobilisatsioonist Punaarmeesse. Teiseks põhjuseks oli hävituspataljonide tegevus Stalini üleskutse kohaselt — jätta vaenlasele

«Erna» grupi sünd ja tegevus

surnud maa. Selleks korraldasid nad sundevakueerimisi ja püüdsid hävitada kõike, mida ei saanud ära viia. Ükski tõsine talupidaja aga ei leppinud sellega, seepärast peeti targemaks varjuda metsade ja rabade rüppe. Põgenike suure arvu tõttu tekkisid aga toitlustamisprobleemid, mida ümberkaudsed talud püüdsid aidata lahendada igaüks oma jõu kohaselt. Vastupidiselt neile kirjutistele, kus öeldakse, et maarahvas ei sallinud «bandiite» ega toetanud neid, abistasid kõik neid erakordselt üksmeelselt. Kuid see kutsus kohe esile vastureaktsiooni. Hakati koos taludega hävitama neid, kes abistasid oma sugulasi, tuttavaid ja teisi põgenikke. 24. juulil põletati Simisalu talu ja mõrvati pererahvas, 31. juulil süüdati Sae talu ja mõrvati pererahvas jne jne. Selle vastu aga astusid jõuga välja «Erna» grupp ja metsavendade relvastatud üksused. Selline aktsioon oli näiteks Albu vallamaja ründamine, kus asusid talude hävitajad, või Taga-Võõbusse tulnud Läti hävituspataljoni ründamine.

Selle kõige tulemuseks oli palju kõmu tekitanud Kautla lahing 31. juulil hävituspataljonide ning Kautla rabas olevate põgenike ja «Erna» grupi vahel, mis olevat kestnud 10 tundi. Jõudude vahekorra kohta on vaid väga ebamääraseid andmeid. Vastaspoolel võttis Tallinna Töölispolgu staabiülema Edgar Kostabi andmetel operatsioonist osa 3 täies relvastuses hävituspataljoni, 8. armee arhiivide andmetel 5 hävituspataljoni. Kautlas ja selle ümbruses oli neil vastas 46 «Erna» meest (teised olid mujal oma ülesandeid täitmas) ja nendega liitunud metsavennad, kelle seas oli ka Punaarmeest põgenenud eestlastest sõdureid ning läbi häda relvastatud ja moodustatud üksusi, kelle hulka on võimatu üldse kindlaks määrata, sest grupid olid kogu ümbruskonnas hajutatud. Enam-vähem tõenäoline arv on 200—300 meest. Kuid põhiosa moodustasid relvitud metsavennad, nende pered ja isegi kariloomad. Nende inimeste hulka hinnatakse umbes pooleteisele tuhandele. Kui 31. juuli varahommikul saabus Kautlasse teade suurte hävituspataljonide ja

NKVD üksuste liikumisest Kautla soosaare poole, samuti suure väekontingendi liikumisest Ardu suunas, oli peamine probleem, kuidas kogu seda põgenikehulka haarderõngast välja viia. Selleks operatsiooniks kasutati peaaegu kõiki enam-vähem relvastatud meeste grupe, kes pidid eest ja külgedelt julgestama pikka põgenike karavani läbi soode ja rabade. Hävituspataljonide pearünnaku suunale saadeti vastu 16 «Erna» grupi liiget, kes viimasena olid langevarjudega maandunud alles 29. juulil. Nende ülesandeks oli peatada mõneks ajaks haarajate edasitungi. Umbes kilomeetri kaugusel laagrist kohtusidki need mehed autokolonniga, mis vedas kohale hävituspataljoni-mehi. Pärast paaritunnist lahingut, kui kõik padrunid ja käsigranaadid olid lõppenud, tõmbus üksus tagasi, jättes maha kaks surnut (leitnant Marnot ja seersant Rosin) ning viies kaasa haavatud. Neile saadeti appi küll veel kaks metsavendade gruppi (umbes paarkümmend meest), kuid need ei suutnud ülekaaluka vastasjõu tõttu positiivset pööret tuua ja tõmbusid samuti tagasi. Peagi oli Kautla talu juurest kuulda ägedat tulistamist ja kolonel Kurg saatis sinna veel 12 «Erna» meest, püüdmaks takistada hävituspataljoni edasilikumist. Kuid äge vastupanu ja hirm metsas peituvate bandiitide ees tegid oma töö ning edasitungi ei järgnenud. Seega oli tõrjelahing täitnud oma eesmärgi ja kõik inimesed väljusid piiramisrõngast. Kogu põgenikevoor hajutati gruppidega kohalike metsavendade juhtimisel eri paikadesse, mis ka hästi õnnestus, välja arvatud üks 7-meheline grupp, mis Mustla külas Tartu maantee ääres hävituspataljoni poolt kinni võeti ja kohe mahalaskmisele viidi. Nende hulgast pääses üks mees põgenema ja teine, ehkki läbilastud kaelaga, roomas hiljem laipade alt välja. «Erna» grupp aga liikus vastu Saksa väeosadele ja Saarnakõrve juures ühineti nendega. Ülemineku hetkel oli seal leitnant Reinhardti aruande kohaselt 3 ohvitseri ja 28 sõdurit Soome vormis ning 7 ohvitseri ja 20 meest Eesti sõjaväe vormis või erariides.

«Erna» grupi süünd ja tegevus

Pärast ebaõnnestunud operatsiooni algas ümberkaudsete talude massiline põletamine ja nende elanike tapmine, kusjuures põhilised hävitajad olid lätlased.

Üldiste kaotuste kohta pole konkreetseid teateid. Memuaaride andmetel, mis on ilmunud välismaal, oli «Erna» grupil langenuid umbes 10 meest ja samapalju metsavendadest langenuid, nõukogude memuaaride järgi oli 49 surnut. See viimane arv võib olla isegi õige, kui sinna hulka arvata kõik need talude peremehed ja perenaised ning teised taludes olnud inimesed, kes tapeti kättemaksuks selle eest, et «Erna» grupp ja kõik rabas peidus olnud inimesed libisesid välja suurejooneliselt planeeritud haardest. Hiljem ümberkaudsed elanikud aga hindasid hävitajate kaotusi palju suuremaks, kui need ametlikud 4 surnut ja 5 haavatut. Langenuid oli veetud pärast lahingut ära autokoormate kaupa. Liikus kuuldus, et neid oli üle 100 mehe, kuid seda kinnitada pole võimalik.

Selle lahinguga lõppes «Erna» grupi kui niisuguse eksisteerimine, välja arvatud need luuregrupid, kes tegutsesid muudes rajoonides ja saatsid edasi oma tähelepanekuid raadio teel Soome.

Põhigrupp aga, ühinedes sakslaste *Wehrmacht*'iga, hakkas sellest peale kandma nimetust pataljon «Erna II» ja sõdis tavalise jalaväeüksusena koostöös Saksa sõjaväega. Sinna kuulusid edasi Soomest tulnud poisid Soome mundrites, nendega liitusid paljud metsavennad Kautla rabast ja võeti juurde ka uusi vabatahtlikke. Pataljoni ülemaks jäi edasi kolonel Kurg.

Soomega jäid ühendusse ainult erigrupid Virumaal Narva lähistel, Neeruti mägedes ja Tallinna lähistel. Pärast Narva ning Neeruti grupi ületulekut sakslaste poole hakati neid sageli kasutama eriülesannete täitmiseks luure otstarbel. Sellised luurekäigud olid aga hoopis uue sisuga. Olid väljasõidud eri punktidesse, mille kohta puudus usaldatav informatsioon, ja nendel retkedel ei kasutatud enam raadiosidet, vaid otseseid vaatlusand-

meid. Vastavalt uutele ülesannetele loovutasime oma raadiosaatjad ja lisaks meie siiani ainsale isiklikule relvale 7,65 mm FN-püstolile saime veel püstolkuulipildujad. Alludes edaspidi ainult Saksa 18. armee luureosakonnale, tegutsesime nende korraldustest lähtudes, kuid ikka meile omaseks saanud Soome hallis mundris. Esimene selline retk oli Tudulinna lähistele. Saksa üksusi seal ei teatud olevat, kuid kuulduste järgi pidi seal olema arvestatav Punaarmee üksus. Luureretk teostati Saksa maastikuautoga ja sellest võtsid osa leitnant Reinhardt, Hellat ja Jõgi ning sakslasest autojuht. Nimetatud rajoonis venelasi ei olnud, nende asemel aga leidsime sealt alpiküttide kompanii, kes polnud vaenlasega kontaktis olnud. Tagasi tulles saime uue ülesande — koos 15 mehega «Erna» pataljonist vallutada Loksas alev. 11. augustil jõuti Vihasoo külla. Eelnimetatud «Erna» pataljoni meestele lisandusid kahel maastikuautol leitnant Reinhardt, *sonderführer* Schwarze ja kolm Sökö poissi — Hellat, Kevend ja Jõgi. Vihasool ühineti sealsete metsavendadega, kelle juhiks oli hilisem Tallinna I linnapea, vandeadvokaat Artur Terras. Ühinenud jõududega mindi Loksale järgmise päeva pärastlõunaks. Loksas oli selleks ajaks juba maha jäetud, tuli ette vaid väikesi kokkupõrkeid ringi ekslevate Punaarmee väikeste gruppidega. Loksalt liikus grupp Viinistu külla, kus korraldati veel samal õhtul kogu sõjasuue kõige meeldejäävam, südamlük rõõmupidu. Viinistust läksid pataljoni mehed tagasi oma pataljoni, meile, kolmele Sökö mehele, aga anti korraldus teha luurekäik Juminda ja Pärisepea neeme tippudesse, kus olid Punaarmee rannakaitse patareid. Et teekond oli pikk, palusime meile muretseda Punarmeest mahajäetud ratsahobuseid. Need me ka saime Loksalt järgmisel päeval ja nii algas kaks päeva kestev luureretk. Kui keegi istub esimest korda elus ratsu selga, siis see teab, missugune tunne oli meil esimesed paar tundi. Kuid peagi tundsimine end sadulas päris kindlalt. Rannakaitse patareide asemel leidsime mõlema neeme tipus ülepeakaela põgenenud pata-

«Erna» grupi süünd ja tegevus

reide asukohad koos sinna juurde kuuluva rämpsus, kiivrite, mundriosade ja muu prahiga. Teise päeva ennelõunal jõudsime Vösule üheaegselt sakslaste üksusega. Nemad idast, meie läänest. Samaks õhtuks olime juba tagasi Loksalt, kus loovutasime oma tublid neljajalgseid sõbrad ja läksime uuele retkele.

«Erna» pataljon terves koosseisus aga alustas koos Saksa üksustega pealetungi Tallinnale. Lahingutega liiguti Kose-Uuemõisa, Nabala ja Kurna kaudu Ülemiste järve lõunatippu.

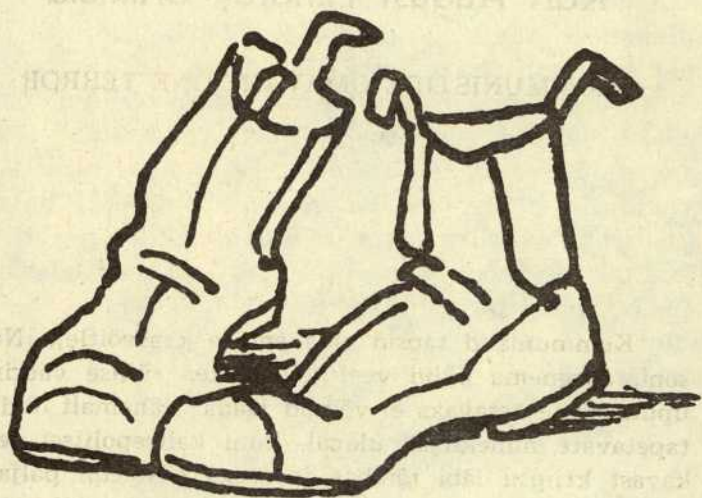
Pärast Loksalt tagasi tulemist saadeti aga meie erigrupp koos leitnant Reinhardtiga mootorpaadiga Prangli saarele. Sinna oli randunud vigastatud «Eestirand» koos laevatäie mobiliseeritutega. Olukord saarel oli teadmata. Kui jõudsime saare lähistele, oli rand täis mehi; päralt jõudes selgus, et nii laeva saatemeeskond kui ka kohalik piirivalve üksus olid loobunud igasugusest mõttetust vastupanust ja andnud relvad ära.

Samaaegselt liikus pataljon Ülemiste lõunatipust Raudalu maanteed pidi kuni Tallinn-Väike jaamani. Sakslased keelasid pataljonil edasi tungida, sest Tallinna pidid ära võtma sakslased, nagu toimuski 28. augustil 1941. a.

Sellega oli «Erna II» oma ülesande täitnud. Paljud mehed lahkusid, sest leping oli sõlmitud kuni Tallinna vallutamiseni. Ka paljud Soomest tulnud loobusid sakslastega edaspidi koos sõdimast — oli selge, et sakslased suhtuvad negatiivselt eestlaste iseseisvatesse väeosadesse ja omariikluse taastamisse. Nii nad siis sõitsidki tagasi Soome.

Kuid «Erna II» ei lakanud veel eksisteerimast. Pataljoni täiendati uuesti, peamiselt saartelt pärit olevate mees-
tega ja neid vabatahtlikke jätkus sellel ajal küllaga. Kolonel Kurg polnud enam pataljoniülem — ta sai Tallinna lahingutes haavata; teda asendas major Hindpere, kes koos oma metsavendadega oli koostöös pärast «Erna» grupi ilmumist Kautla rabasse. Koos sakslaste uue täien-

dusega võttis pataljon osa Vormsi, Muhu ja Saaremaa vallutamisest. Saaremaale oli eelnevalt saadetud kaks paari luuremehi langevarjudega, mõlemas grupis üks Sökö mees. Nad ilmusid oma ülesande täitmiselt Kuressaare lähistele «Erna» pataljoni juurde enne Kuressaare vallutamist just samal päeval, kui sinna jõudis ka leitnant Reinhardt koos Hellati ja Jõgiga. Kuressaare langes 21. septembril, ilma et «Erna» pataljon oleks võtnud sellest osa. Pataljon asus sel hetkel Saaremaa läänerrannikul Sõrve sääre lähedal. Küll aga olime tunnistajad kohutavale pildile, kui linnuse keldrist toodi välja seal piinatud ja elajalikult tapetud inimesi. 27. septembril sai pataljon käsu sõita tagasi Tallinna lõplikuks laialisaatmiseks, mis lõpetati 10. oktoobril 1941. aastal. Sellest kuupäevast peale ei olnud enam ei «Erna» gruppi ega pataljoni.

Willem Ernits.

VALVE KUI KOHUSTUS

Karl August Hindrey artikleid

KOMMUNISTIDE OMAVAHELINE TERROR

Kommunistid tapsid oma endise kaasvõitleja Nanilsoni. Järgnema pidid veel teised, kes «ühise väerinna» lipule mitte ustavaks ei võinud jääda. Vähemalt olid nad tapetavate nimekirjas üleval, kuni kaitsepolitsei sellest kavast kriipsu läbi tõmbas ja seega süsteemi paljastas, mille järele terror, hirmuvalitsus, read koos pidi hoidma.

Tähelepanuväärt sealjuures on, kuidas kõigepealt need read sündisid, kuidas kommunistiline, Venemaalt rahalist ja vaimlist toetust saav propaganda enesele poolehoidu võitis. Nimi üksi, töörahva «ühine väerind», on nii hästi valitud, et töötavaid inimesi — ja kes seda ei oleks — kokku võib koguda, iseäranis veel siis, kui rasked elutingimised rahulolematust välja kutsuvad. Juure tuleb veel kihutustöö, mis sugugi ei tarvitse puht-kommunistlise eeskava piirides liikuda, vaid oma lubadustega kõikidele, keda mingis asjas king pigistab, ühte

KAH. Kommunistide omavaheline terror. — Postimees, nr 268, 4. X 1924, lk 2; **KAH. Rahvusline enesekorraldamine.** — Postimees, nr 329, 4. XII 1924, lk 2; **KAH. Ideeline kommunist.** — Postimees, nr 201, 29. VII 1925, lk 2; **KAH. Denikinlane.** — Päevaleht, nr 98, 13. IV 1926, lk 2; **KAH. Nooremate etteheited.** — Postimees, nr 67, 3. X 1941, lk 1; **KAH. Marksismi loojak.** — Postimees, nr 106, 19. XI 1941, lk 1; **K. A. Hindrey. Rumalus on surmapatt.** — Eesti Sõna, nr 297, 24. XII 1943, lk 6.

ja teist head töötab. Vabrikutes nooreohtu ja seega rohkem hoolimata olluse hirmuvalitsus valimiste ajal, mis seda rohkem tagajärgi peab tooma, mida kergemini kontroleeritav on, kellele hääl on antud. Ja kontroleeritav on valimistegevus üsna hõlpsasti sel teel, et kommunistide juhid valmissedelid tagasi lasevad tuua ja selle üle valvavad, et nimelt kommunistide nimekiri sedelist välja oleks lõigatud. Nii siis, et meie salajane hääletamine osalt üsna illusooriline on, vähemalt hea organisatsiooni vastu mitte täielikult salajaseks ei tarvitse jääda.

Sel viisil on kommunistid palju häáli kogunud. Ning tuleb selle eest hoolt kanda, et see ühine väerind ka tööpoolest ühiseks jääks, ja mitte ei laguneks. Lagunema kipub ta aga loomulikult, kui inimesed, keda lubadustega petetud, kes töörahva ühise väerinna all hoopis midagi muud on mõistnud kui kardetavat riigivastast tööd ja oma naha turule kandmist, äratundmisele on jõudnud, et nad hääle sinna on annud, kuhu nad ei tahtnudki. Riigikorra kõigutamise püüded, kuritegevusele ahvatlemine ja sundimine on seda töörahvast, kes tööpoolest tööd tahab teha ja kellel omad raskused ei puudu, äkki sinna kiskunud, kuhu ta ei mõtelnudki minna, ning pilgud kommunistilise teatri näiteseinte taha on eemale pannud pörkama. Ja nii läheb üks ära ühise väerinna lipu alt ning kaob ka teine ja järgmine.

Et see lagunemine mitte üleüldiseks ei läheks, selleks võetakse verine tasumine ja verisem hoiatus appi. Ja hõisatakse kommunistlikes ajakirjanduses, kui õigusstatud sarnased mõrtsukatööd «äraandjate» vastu olevat.

Need vaesed «äraandjad» aga on ise need petetud, keda ridadesse on meelitatud, keda väerinda on pressitud nagu keskaja sõdurid, keda desertsiooni puhul surmanuhtlus ootab.

Küsitavaks jääb ainult, kas see võte kommunistide poolt neile enestele kasulik on. Kui laiemates ja väikse silmaringiga tööliste hulkades arusaamine maad hakkab võtma, et ühes sellega, et sa end «töörahva ühise väe-

rinna» nimekirja lased panna, ka surmanuhtlus võib käia, siis võib see tulevaste valimiste peale vastupidist mõju avaldada. Ja seda arusaamist peab laiendama. Osalt hoolitsevad kommunistid ise selle eest oma lendlehtedega. Kuid ka tööliste eneste seas peab inimesi leiduma, kes ära tunnevad ning edasi annavad, kuivõrd lähedal kommunisti nimekirjas seismine surmaga seotud on.

Mida rohkem kommunistiline kuritegevus end hakkab avaldama, seda rohkem peab riik selle peale mõtlema, et oma kodanikke mõrtsukatööde ja muude vägivallategude eest kaitsta. Ning üsna järjekindel mõtlemine sunnib siiski erakordseid abinõusid tarvitusele võtma, mis rutulist ja rasket karistust võimaldaks. Ei ole mitte teiste riikide lugupidamist ja usaldust äratav, kui Eestis kamorra töötab, ning üks salkkond nagu riiki sees omakohut mõistab. Erakordsed ajad ühes erakordsete avaldustega nõuavad erakordseid seadusi. Nende erakordsete seaduste all ei kannata mitte rahulik kodanik, kuid need seadused on üsna kohaseks abinõuks riigi sisemise elu rahu kaitseks, selle rahu kaitseks, mida meile tarvis on, et välja maaga neid sidemeid alal hoida, mis meile tarvilikud on oma majanduslise elu rahulikkuse ja hea käekäigu pärast.

/1924/

RAHVUSLINE ENESEKORRALDAMINE

Erakonnad üksteisega nugade peal. Majanduslised raskused, pea äärmine kitsikus, nii et kellegil aegagi ei ole mõtelda, kas vast kuskilt poolt sisemises elus vast veel mõned hädaohud võiksid tulla. Põhitooniks kõige selle juures aga ka loidus, usk iga teise sisse ja mitte iseene sisse, usk sellesse, et küll valitsus või sõjavägi või kaitsepolitsei või riigikogu teab, kuidas talitada, kui

Artikleid

vast midagi peaks ähvardama. Käega heitev «las olla peale». Sekka nõnda nimetatud «demokraatlikud» lööklaused, kui siit ja sealt hääled kuuldavale tulevad, et tarvis ikkagi ettevaatlik olla ja muret kanda Eesti vabariigi saatuse pärast.

Nüüd on ta siis käes. «Surnuid mitte üle viiekümne.» Kas sellest siis veel küllalt ei ole? Üks minister tapetud, hulk kohusetruid ametnikke, ohvitsere, kadette tapetud, leskesid ja vaeseid lapsi, verd ja pisaraid.

Kui juba üsna tüki aja eest selle peale hakati mõtlema, et rahvas ise kogu selle kisklemise keskel, mida erakonnad alaliseks paistavad teha tahtvat, peaks enesekaitse peale mõtlema, kaitseliitu elustama hakates, siis hakati vastu raiuma. Sotsiaaldemokraatide häälekandja «Ühendus» kirjutas alles laupäeval enne Tallinna sündmusi vihasealt, et jäetagu ometi see «tinasoldatitega mäng». Need «tinasoldatid», nimetatagu teda nüüd kaitseliiduks või teise nimega, on aga käesoleval juhtumisel kui ka varemadel rahutuste aegadel, nagu ka Eesti vabariigi tekkimise ajaloos näidanud, kui võrd tähtsad nad on ja kui palju väljaastumisi nad on saanud lämmatada, enne kui need suureks said kasvada. Tuletatagu enestele meele väljaastumist Tallinna ajutise valitsuse ees, kus koolipoisid kommendantuurist kättekahmatud püssidega mõne minuti jooksul enamlaste kallaletungimise sumbutasid.

Meil tohiti kuu paari eest enesekaitse võimalusest kõnelda, siis tulid juba hääled kuuldavale, nagu mingisugusest rahvuslisest märatsemisest. Ning selle lööksõna uimastava mõju all ei saanudki enesekaitse mõtte seda hoogu, mis tarvis oleks olnud, et agaralt kätt kohe külge panna ja juba näitamisega, et meie endid tahame ja suudame sisemiste vapustuste vastu maksuma panna, iga suguse väljaastumise idugi oleksime hävitanud.

Sest selge on ju, et see väljastumine liiga nõrk oli selle jõu kohta, mis meil tagavaraks, liiga armetu selle

riikliselt elada tahtva olluse kohta, kes, kuigi olles organiseerimata, väljaspool sõjaväge ja politseid otsekohe platsis oli. Üliõpilaskond ja kooliõpilased olid kohe esimeste teadete järel platsis püsse nõutamas. Töölised, kelle peale väljaastujad lootsid, ei võtnud riigipöörde katsest osa. Nii et võõrsilt sissetoodud vilunud ja hästi organiseeritud valitsustekukutajad pettunult paaritunnilise võitluse järele igal pool pidid alla jääma, selle peale vaatamata, et nad aja hästi olid valinud ja sõjariistadeta, unest ärrganud kaitseta inimestele kallale tungisid ja neid maha lasksid.

On juba ometi küllalt sest sentimentaalsest haletsemisest demokraatliste vabaduste nimel, sest valesti mõistetud patsifismist ja rahuarmastusest, mis sunnib lootusi panema vastase ausameelsuse ja inimlikkuse peale ja meid paneb kärpima enesekaitse jaoks määratud eelarveid sõjaväe ning kaitsepolitsei suhtes. On juba küllalt sellest südamenõrkusest, mis meid sundis vahetuskaupa tegema meie poolt riiklistes kuritegudes süüdimõistetud ja sealpool piiri huupi kinnivõetud pantvangide vahel. See kõik on end kätte tasunud. Ja kui meie hädaohtudele silma vaatame, siis vaadakem julgesti ja kahtlemata ja ärgem olgem poolikud, nii poolikud nagu meie seda seni paraku nii üleliiga oleme olnud.

/1924/

IDEELINE KOMMUNIST

Kõige pealt: see on sõnakõlks. Üle kantud Venemaalt siia, siin vastu võetud, ilma et tema üle järele mõtelda vaevaks võetakse. Ta on midagi, mis Venemaal vabandab: on alles arenemisastmel täieliku kommunismi poole, meil aga vabandab: on küll kommunist, aga ei agiteeri!

Artikleid

Nii vähemalt seletab seda mõistet meil üks tunnistaja Heidemanni protsessis.

Ja kui sinna veel appi tuleb meie põhiseadus, milles kõik erakonnad ja ilmavaated lubatud, siis on ka üsna selge, et meil sarnaste ideeliste tegelaste peale kui ilma-süütute ja täiesti kahjuta unistajate peale harjutud on vaatama. Vähemalt laiemates kihtides.

Kui meie seda «ideelist» aga lähemalt vaatleme, siis on ta täielikult absurd. Sest kui meil keegi seletab, tema olevat kommunist, aga ei taha kommunismi hääks isegi agiteerida, ei taha oma ilmavaadet õigeks tunnistada, siis on ta lihtsalt arg naru. Ja sedavõrd rumal, et ta ei märkagi, kuidas ta siiski seega, et ta end kommunistiks tunnistab, ikkagi kommunismi eest seisab. Ta ei saa aru, ja teda kuulav ning tema seisukohta pehmendavaks asjaoluks võttes publikum ei taipa, et sellega juba agiteeritakse, kui end teatava lipukirja poolehoidjaks nimetatakse.

Pange õige kümmekond meest, või sada meest avalikul kohal ainult seletama, muud midagi tegemata, kui ainult kinnitama, et nad ideelised kommunistid on, siis märkate, mida üksiku juures vast ei suudeta tähele panna, kas niisugune usutunnistuse avaldamine on agitatsioon või mitte! Ja las' kasvagu niisuguste «ideeliste» arv suureks, siis vaadake, kas mitte täisverd kommunistid sealt äraarvamata suurt tuge ei leia!

Nende ridade kirjutaja on kord juba pikemalt selle juures peatanud, kui väga hädaohtlikud nimelt kõik need «ideelised» on. Need on need õiged idukülvajad, need, kelle vastu publikum end kaitsta ei tea, sest nad on nagu demokraatlise vabaduse varju all. Iseäranis sel korral, kui nad niisugused imeloomad on, et nad kihutustööd ei teegi. Nad ütlevad ainult lihtsalt, nagu iseenesest mõistetavalt, et nad kommunistid on. Vaielda nendega ei maksa, sest ega need ju kihutustööd ei tee. Vaikimine on psühholoogiliselt suur vaieluselement, vaikimise taga

võivad rahva silmis suured teadmised, saladused, plaanid ja palju ebamäära jõudu olla.

Lugupidamine niisuguse vaikiva isiku vastu võib üsna suureks kujuneda, kui ta oskab kommunismist enesest suud pidada, kuid neid küsimusi, mis meil riigi sise- mistes asjades meeli alalõpmata ärevil hoiavad, põhjalikult käsitab, arvustuse raamis neid nähtusi niisama või vaimukam. siunab, nagu seda nii mõnigi lehte lugev kodanik teeb. Meil on hädasid küllalt, mis endid ära lasevad kasutada meie riigielu mahategemiseks, ilma et tarvis oleks harilikust kodanikust muuga erineda kui sissejuhatava ja lõpetava lausega: ma olen kommunist. Ideeline. Selles on agitatsiooni, kihutustööd rohkem kui palju.

Meie vabadussõja algusest mäletavad küll õige paljud niisuguseid inimesi, kes kui pime ja päätu mass muud ei osanud teha kui hirmunud nägudega lootusetust külvata. Ei olnud selt hulgalt, kus õige tuttavaid nimesid, muud midagi kuulda kui: ei aita.

Teiseks oli niisama tuttavate nimedega suust koguni naljaks peetud kahjurõõmu kuulda. Enne Tartu lange- mist enamlaste kätte kuulsin ma kedagi rõõmustavat, et küll nüüd «pursuid» saavad. Ei ole ju kahtlust, et niisugune segane inimene mitte kommunist ei ole, ei ole isegi kahtlust, et ta kommunismi valitsuse all ka oma eitavate isearvamiste juure jääks kommunistide valitsemise suhtes, kuigi ettevaatlikult, sest need lasevad sarnaste lausete pärast, kui nad nende vastu oleksid sihitud, otsekohe maha, — kuid sellest on ikkagi näha, kuivõrd vastutuseta end inimesed hädaohtlikkudel silmapilkudel võivad tunda ja kui vähe loogiliselt nende aju ja ergukava üldhädaohu peale reageerib.

Me mäletame väga hästi, kui hirmus rasked meie võitluse algpäevad olid. Vähem sellepärast, et meil vapraid mehi puudus, vaid nimelt rohkem sellepärast, et kõik need leiged ja kõik need kergemeelsed lobisejad tuju halvaid.

Käputäiel tuli end korraldada ja kahel frondil võidelda, sissetungiva vaenlase vastu ja sisemise arguse, loiduse ja paanika vastu, mida lobisejad sünnitasid, üksteisele ikka uuesti kartuse ja segaduse idusid külge ajades.

Neile seltsisid meie kommunistid. Seal oli ka «ideelisi» seekord küllalt. Ning — mis ilmatu iseloomulik ja mida kunagi ei tohiks silmast lasta — nad töötasid kõik vabadusvõitlejate vastu. Nagu oleks neil ühine lahinguplaan. Täielikult ühte meele. Hirmutasid, löid seadusi ja protesteerisid sõjaväe karmuse vastu, kui sõjavägi karm pidi olema seal, kus arad, «ideelised» ja tegelikud kommunistid, rahuaate pooldajad ja lobisejad pinna olid loonud vastuhakkamiseks ja mässuks. Ei ole mitte huvitusetu märkida, kuidas kommunistid meil rahuaadet kiitsid ja «militarismi» vastu võitlesid.

Kui nüüd silmapilkudel, kus rahva organismi iga erk enesekaitse mõttes valvel peab olema, neid erkusid halvatakse hirmutustega ja tähelepanu mujalejuhtimisega, siis on surma hädaohu käegakatsutav. Kui siis, kui teine sulle surmahoobi on andmas, siit üks hääl kostab ja sealt üks teine, et ei «maksa» ja «põgene», ja «rahu valitsegu maa peal» ja «kõvasti ei tohi lüüa» ja «anna parem alla», ja kui seda kõike sinule üteldakse, aga mitte kallaletungivale vastasele, siis on kerge, et ka ainult sinu silmad sekundiks vastase ähvardava tapariista pealt ära viiakse ning ainult sina sekundiks neid hääli kuulatama jääd. Ja sel silmapilgul võid sa surmahoobi saada. On, nagu oleks keegi su kaitsevalmis käe alla kiskunud, sinu enese organismis, rahva organismis olid tegurid, mis enesekaitset takistasid.

Vabadussõjas ei saanud õnneks need tegurid mitte võimust. Eesti rahva organism oli tugev küllalt, valged verelibled suutsid, kuigi tugevas palavikus, elueitavatest idudest jagu saada.

Aga hädaohu oli hiiglasuur. Ja see hädaohu ei ole mööda. Sõda ei peeta mitte ainult sõjariistadega. Ja pime

on see, kes ei näe, et sõda praegu edasi kestab. Kommunism tungib peale, idapool kasvavad need pisielukad, kes ideeliste kommunistidena meie laiemaid kihte mitte ei heiduta, vaid neid koguni kommunismi peale kui mõnes vormis mitte hädaohtliku katku peale panevad vaatama. Kommunism surub igal alal, kus aga saab. Saadab aktiivseid liikmeid igale maale, kusjuures meie ühes teiste naaberriikidega iseäranis kannatame. Kommunistid ähvardavad kaudselt ja otsekohe, kommunistid teevad kahju, kui palju aga iganes võimalik. Ning meie oleme alalises enesekaitse seisukorras.

Ja see seisukord nõuab meil nagu ennegi erkude pinevilolekut. See on väsitav. Ja peabki kommunistide huvides väsitama.

Kuid meie ei tohi väsida. Aga see on juba väsimuse tundemärk, kui meie mõtelda ei jõua, kui meie ergad küllalt ei ole aru saama, et «ideeline» kommunist karde-tavamaks õonistajaks ja pinna ettevalmistajaks võib saada kui kommunistline aktivist.

Oleme meie aga ergad küllalt, siis reageerime ka selle haiguslise nähtuse vastu. Selles reageerimises on küllalt sallimatust, mis vast nii mõndagi kui demokraatliku mõttemaailmaga mitte sobiva nähtusega leppida ei lase. Kuid demokraatlikkus ei ole mitte ilmavaade, mis lubab teisi oma elu kallale tulla, kas või kõige ilmsüütuma näoga või ka lausa rumalusest.

Kui meie ainult teame, et kommunism igal kujul ja iseäranis «ideelises» vormis meile mitte vastuvõetav, vaid meid surmav ja meie iseseisvust hävitav nähtus on, siis peame, kui meie mitte üsna eluvõimetud ei ole, tema vastu sallimatud olema. On seisukordi isikute ja rahvaste elus, kus igasugune spekulatiivne mõtteilutsemine ja abstraktsete tuleviku-unistuste kultiveerimine tähelepanu elu kaalupealolekust eemale viib ja lubatav ei ole.

Sellepärast — meie oleme krooniliselt seni selles seisukorras, kuni välisolukord seniseks jääb — peame sallimatud olema.

Ning see ei olegi nii raske. Meie teritame ainult oma erkusid. Mis ja kes kommunismi järele lõhnab, mis ja kes sildasid ehitab, et meid kommunismiga harineda lasta, see on meie olemasolu vastu.

Ja ka see on kerge. Sest see ollus, millest end kokku seab «ideeline» kommunism, on ju, nagu kommunistide protsessidest näha, mannetu, arg ja kõhklev ning müüdav element. Ollus, kes kardab.

Kui meil selle asemel, et «ideelises» kommunistis ainult mingit unistajat näha, nähtaks vastast, kui teda toetamata jäetakse sõna «ideeline» järelemäletsemisega, siis hoiab ta end juba «ideelise» poosi võtmast, ei agiteeri enam kaudselt, vaid kaob lihtsalt argade sekka ja on küll sellenagi kardetav, kuid mitte enam endisel määral.

/1925/

DENIKINLANE

See sõna on paljude muude sarnaste keskel meil püsima jäänud neilt päevilt, kus tegutsemine, enesekaitse tuline affekt kõige suuremat osa meist üldse mitte peenemaid vahesid teha ei lasknud, vaid kõigi peale, mis mitte otsekohe meie poolt ei olnud, kui vaenlaste peale käskis vaadata. Tõmmati kõik summaariliselt kokku lööksõnadesse, äärmustesse, mis suuri vahesid löid, ära määrasid *pro* ja *contra*, ja nii olid meil olemas «punased» ja «valged», «põhja-armeelased», «denikinlased», «koltshaklased», «landeswehrlased» jne.

Muidugi mõista ei saanud see osa rahvast, kes distsiplineeritud mõtlemisega harjunud, ka affektistki seda üldist liigitamist maksvaks tunnistada üksikute isikute kohta, kes juhusliselt või sunnitult selles või teises kompleksis viibisid. Vähemalt pidi ta eeldama, et võitlevad

väerinnad õige mitmesugusest ollusest koosnevad ja et nende väerindade poliitilised ja kõlblised usutunnistused ammugi mitte ühised ei tarvitsenud olla. Mõtlejaid ja pealegi iseseisvalt mõtlejaid on aga alati suures vähemuses leida, eriti veel ärevatel aegadel, ja nii siis pidi lepitama ideoloogiaga ja nõudega, et see, kes meie poolt, tulgu aga jalamaid üle, muidu on ta vaenlane.

Nüüd on ajad ammu rahulikud, kuid endise võitlusperioodi mentaliteet on ikka veel püsima jäänud nende suhtes, kes neil või teistel põhjustel mitte otsekohe meie ridadesse ilmuda ei saanud. Nende peale vaadatakse ikka edasi suure umbusaldusega ja vaenulikkusega, ilma et enesele aru tahetaks anda, kuidas nende toleaeagne ületulek pidi õige teostuma. Ja ei põrgata vast tagasi mitte kadunud kolonel Rosenbaumi «koltshaklaseks» nimetamast, olgugi et tema üks meie rahvuslise sõjaväe organiseerijaist oli, okupatsiooni mitte välja kannatades Koltshaki juure läks ja pärast Solovkis suri, kuna teisest küljest üsna korras leitakse olevat, et rahvuslise sõjaväe organiseerimise vastane ekslikult rahulikuks peetud Saaremaalt, kust tarbekorral jahtlaevaga välja oleks pääsenud, mannermaale tagasi jõudes rahvakangelaseks dekoreeriti ja mõisasüdamega varustati. Nii siis, üks sellepärast, et Kaugest Idast siiajõudmine mitte kassi hüpe ei ole, äraandja või vähemalt vaenlane, teine aga hulljulge isamaa armastuse pärast Saaremaalt väljatükkiv tegelane (meie tagasituleva dessandi keskel) — vabadusristi kavalier! Ja siin on siis näha, kuidas lööksonad kõiki kaugusi ja raskusi võrdlemata suudavad jätta: ühelt poolt ei ole nõnda palju ettekujutusvõimet, et seda poolt maakera täitvat distantsi Kaugest Idast kuni siiaamaani pea võitmata raskustega täita, kuna teiselt poolt mõni samm Saaremaalt siia fantastikat võib luua, mille tagajärjeks rahva tänu dekoratsiooni ja maise vara kujul!

Koltshaklane! Denikinlane! See kõlab nagu programm, mis meile vaenulik, vähemalt kuidagiviisi mitte

Artikleid

vastuvõetav. Nagu oleksid need väejuhid oma vaimu valada suutnud kõigi nende hingedesse, kes nende all enamlaste vastu võitlesid.

Aga kes oli õige Koltshak? Ja mida mõtles Denikin?

Meie teada olid nad nagu õiged Suur-Vene patrioodid loomulikult iga Venemaa jagamise vastu. Nagu seda olid Miljukov ja Kerenski ja teised. Meie aga olime Eesti patrioodid ja lahkulöömise poolt ja ei pooldanud mitte põrmugi nende mõtteid. Õige, nad tegid meile raskusi, meie tunnustamine viibis jne. Teiselt poolt kergendasid nad aga, enamlastele palju ja rasket tööd andes, õige tugevalt meie lahkulöömist ja võitlust. Ning, võib olla, kui nad ise oleksid paremini orienteeruda võinud, võib olla oleksid nad enestega kaubelda lasknud. Taevas seda kõike teab, ei ole ka mitte enam nii tähtis — aga sellest, et nemad endist suurt Venemaad koos tahtsid näha, sellest järeldada, et iga eestlane, kes nende all teenis, justament sedasama tahtis, see nõuab ikkagi liig palju usku nende väejuhatajate suggestioonivõimesse.

Naiviteediks peab ka nimetama, kui nõuame, et iga eestlane, kes kümned tuhanded kilomeetrid meilt kaugel, kel mitte kokkupuutumist meie — alguses pea teadmata — iseseisvusele rühkiva tsentrumiga ei olnud, otsekohe aru oleks pidanud saama, mille poole meie tüürime. Lapselik on arvata, et iga sideme puudumise juures seal otsekohe taibatakse, milles siin asi seisab. Et muudkui hurraa, läheme kodumaale iseseisvust tegema! Ja kuigi mõni enesele neist kuulujuttudest riimi võiks teha, siis ei oleks hurraatamine vist küll mitte liig soovitatavaks abinõuks olnud, esiteks omast formatsioonist lahtisaamiseks ja teiseks enamlaste formatsioonidest läbitungimiseks kodumaale. Kui siin nii mõnigi omast südamest röövlikoopa pidi tegema, kui ta vast väliselt võõrastele jumalatele truudust pidi vanduma, et ilma kahtlust äratamata siiski kodumaale end läbi valetada, siis käis see nende sõjakavaluste sekka, millede poolest sõda ju sõda on. Sõda on elule hädaohtlik asi ja sa ei või oma enese

mõtteosalistegi ees julge olla, nagu Judenitsh näitas, kes Pihkvas Balahovitshi staabiülema maha laskis ja Balahovitshigi teise ilma oleks saatnud, kui ta tema kätte oleks saanud. Mida, muu seas, ka Balahovitsh Judenitshiga väga hea meelega tahtis teha.

Nii, et väga võimalik võis olla, et mõnigi eestlane väliselt isegi jagamata Venemaad pidi tunnustama, südames aga hoopis teisi mõtteid võis mõlgutada, näiteks sarnaseid, et kuidas ometi saaks nende tuhandete verstade tagant ja enamlastest läbi või mööda kodumaale, et kaasa teha seda võitlust, millest tumedad kuulujutud siin närve vapustavad.

Denikinlane! Kuidas niisugune lööksõna küll loogikat võib painutada! Meil on venelasi ja poolakaid ja sakslasi enamlaste poolt üle tulnud ja nad on silmapilkselt, kui meie read lähedal, püssid ümber pööranud ning enamlastele tuld annud, seega dokumenteerides, kelle poole nad õieti hoiavad. Kui aga eestlane, kes Wrangelli, Koltshaki või Denikini poolt tuleb, kes ju palju väiksemad vaenlased olid või seda peaaegu sugugi ei olnud, siis on ta veel kahtlasem!

(Palun mitte silmapilgukski uskuda, et ma võrdlusejooni olen tõmmanud nende muulaste diskrediteerimiseks, kes meie vabadussõjast algusest saadik ületulnutena osa on võtnud. Neist on õige suur osa vabaturistid vahvuse eest saanud ja — vahvuse eest anti riste visalt, võrreldes selle kergusega, millega teenete eest saadi.)

On ju arusaadav, et inimesed, kes hoopis teises õhkkonnas aastakümneid on viibinud, militaärlises õhkkonnas, Vene õhkkonnas, mitte nii ruttu mõttekäikudega ei tutvune, millega meie aga aastakümneid oleme harjunud. Meil on oma rahvusline traditsioon, neil selle ideed. Nad ei assimileeru mitte nii pea, nagu seda optantki ei suuda teha, olgugi et teda militaäriline ühekülgus ei takista. On vägagi arusaadav, et see paindumatus ja vaimlise elastitsiteedi puudus, mida meie oma sõjaväelise

K. A. Hindrey

K. A. Hindrey 1938. aastal. Foto Kirjandusmuuseumist.

aparaadi juhatuses tähele paneme, võõramaigulisi harjumusi kultiveerib enam kui tarvilik. Meid sunnitakse liigagi sagedasti võõrastama. Arusaadav on ka, et kaugel kodumaalt loodud perekondlised sidemed kaasa toovad midagi meiega dissoneerivat. Selle kõigega tuleb arvestada, seda kõike võib arvustada, kuid «denikinlane»! See ei ole mingi argument!

/1926/

NOOREMATE ETTEHEITED

Omavahelisel jutlemisel juhtub üsna sageli, et keskeale lähenev põlv teeb etteheiteid vanemale, miks pole küllalt hoiatatud venelaste eest nooremaid? Miks pole veenvalt näidatud kogu sellele valele, mille taha peidab enamlus oma tõelist nägu. Sellest siis on tulnudki, et nii paljudki on jäänud kuulama magusat sireenilaulu, on uskunud kõiki töotusi paradiisist, kuna tõeliselt valitses teisel pool suletud piiri tohutu häda, kehaline, vaimne ja hingeline.

Keskeale lähenev põlv oli siis kümneaastane, kui meie endid vabaks võitlesime Venemaa alt. Ja talle oleks võinud mällu jääda süütute inimeste hulgalised hukkamised, jääaukudesse aetud inimesed Emajões, ühishaudadesse maetud massimõrva ohvrid Rakveres, väljakäigu-kohtadesse uputatud õnnetud Narvas.

See jäi muidugi meelde, kuid kahvatuna, sest isiklikult polnud ju pealtnägijaid palju ja noorus unustab alati ruttu. Vanemate mälu on kindlam ja alalhoidlikum, see oli tallele pannud veel mälestusi enamlaste taktikast, meetoodilisest laostamiskavast ja usutunnistusest, et ükski abinõu pole nurjatu küllalt, kui aga saavutada eesmärki.

Artikleid

Vanem põlv kõneles sellest peale Vabadussõda pidevalt küll ajalehtedes, küll koosolekuil ja ettekandeis. Aga see tol ajal juba viieteistkümnenda aastaseks kasvanud noorsugu tundis juba teisi huvisid.

Muidugi panid terasemad tähele, kuidas me suurele naabermaale ühtelugu tuletasime meelde Tartu rahulepingul meile lubatud laevade tagasiandmist, meile töötatud metsade kontsessioonide kasutamisevõimaluste lubamist ja ka seda, kui tagajärjetuks see jäi. Pareeriti neid nõudmisi teissuguste lubadustega, transiidipakkumisega ja täitmata jätmistega. Kaasa käis pidev enamluse propaganda, mille vastu suurriigidki olid võimetud. Meil aga vahetati vange: kui meie mõne suurema Nõukogude tegelase kätte saime, siis püüti Venemaal kähku mõni süütu eestlane kinni ja nõuti vahetamist hulga rohkema terroristide ja agentide arvu vastu.

Meie aga olime teadlikud oma riigi väiksuses, kuigi meie ka teadlikud olime, et Venemaa bluffib, ähvardab ja hoopleb ja Trotski suu läbi teatab, et kui enamlus peakski kaduma lavalt, pillub ta ukse enese tagant kinni, et kogu maailm plahvatab. Kuigi meie ise endid ei lasknud bluffida, sest liiga lähedal elasime Venemaale, et mitte teada tõelist seisukorda, siiski nägime, kuidas maailma suurriigid osalt allusid sellisele bluffile, osalt aga vastastikkude huvide rivaliteedi pärast ei otsinudki tõhusaid vahendeid selle ülemaailmalise katkupuša vastu. Kuid näeme selle bluffi mõju veel praegugi Ameerika Ühendriikide ja Inglismaa hoiaku näol, mis ohverdab vanu rahvaste vabaduste ideaale kõige julmemale ja verisemale rahvaste vägistamisele, mis kunagi ajaloos aset on leidnud.

Ei ole ka see venelaste vale, nagu oleksid nad võõr-rahvaste kaitsjad, meie vanema põlve seas uskujaid leidnud. Meie teadsime, et rahvakeelte õpetamine oli venelastele tarvilik vaid selleks, et kergemini pähe tuupida loosungeid ja doktriine: vene võõrkeeles ei oleks need

rahvused neid suutnud pähe õppida. Enamlaste ideestiku vastuvõtmiseks oli suuteline vaid iga rahvuse emakeel.

Kuid keskeale lähenevale põlvele jääb nagu arusaamatuks, miks meie seda kõike, mida meil oli enamluse vastu üldse, mitte pole pidevalt jutlustanud, mitte alaliselt kinnitanud, et kel kõrvu on, see kuulaku.

Võib olla, et vanem põlv on tõepoolest vähem teinud, kui ta oleks pidanud tegema, et kurdid kõrvad kuuleksid. Kuid ei tohi ometi unustada, et meid ähvardati Venemaa poolt samuti nagu suurriikegi. Ei tohi meelest lasta, et meie tundsime endid väiksena ja üksi ja et meie tegime tõepoolest püsivalt pingutusi seisukorra tugevdamiseks, et me sõlmisime rajariikidega lepinguid ja otsisime sõprusi mere tagant ja kuidas Venemaa seda kõike püüdis pidevalt nurja ajada. See, mida meie oma rahvale saime teatada meie ajakirjanduse kaudu, see käis suure naabri alatise kontrolli alla ja loeti ebasõbralikuks aktiks, millele järgnesid ähvardused ähvarduste järel. Ja iga näpunäidet, Eesti taltsutagu oma ajakirjandust, tuli alati tagasi tõrjuda väitega, et meie ajakirjandus pole riigistatud nagu Venemaal. Sellele aga järgnesid kõik-sugu survevõtted küll majanduslikul alal, küll sel viisil, et kindlate veendumustega ajakirjanikud pidid lihtsalt «ärilistel kaalutlustel» toimetusest lahkuma, et vibu mitte üle pingutada. Kuid kõigele sellele vaatamata on küllaltki otsekohelel kõneldud, kui aga vaid kuulajail kõrvu oleks olnud.

Propaganda luusis aga pisitasa, vaevalt märgatavalt mõnikord isegi ajalehtede veergudele mõne vilumata ja naiivse toimetussliikme kaudu. Meenub juhtum, kui ühes lehes seisis, Nõukogude teadlased uurivat Lenini aju. Tagamõte oli muidugi see, et see aju on nii geniaalne, tema kurrud ja kurded nõnda tohutu suure tähtsusega, et vaja on tungida sellise maailmaime saladustesse. Aga kuidas sa tagantjärele õiendad, et arstid selgitasid Lenini ajus kuritõve sümptoome, mis põhjustasid tema halvatus

ja pärastise surma? See oleks olnud sõbraliku naaberriigi pühaku solvamine ja kutsunud välja jällegi mingi surve ja ebameeldivuse, mis ei oleks lasknud enam vähem libedalt areneda mingil *modus vivendi*'l. Ning selliseid juhtumeid oli tihtipeale, ja väikerahval pole ju vastu panna neid üksikuid jõude, kes igal alal oleksid oma valvepostil ja tõrjuksid tagasi rohkem kui sajamiljonilise rahva üksiktõuked.

Muidugi oli meil mäda nii mõndagi ja meie rahvas on paaril korral vappunud palavikus, et verd puhtaks saada haiguse idudest. Kuid ühe põlve etteheitid vanemale põlvele peaksid paaritud olema ka mingi isetegevusega vaimsel alal ja mitte vaid asuma niisugusel alusel, et alati peavad vanemad andma ja kõike tarkust sisse tuupima ka neile, kes pole sündinud erksamate närvidega ja virgema taibuga.

Isamaa reetmisega tegutsev Kingissepp sai oma karistuse Venemaa kiuste, põrandaalused agendid nagu Heidemann ja teised samuti, 1. detsember ütles küllaltki palju, nõnda et kogu neist protsessidest oleks võidud õppida vähemalt seda, et meie siiski visalt vastu panime Venemaa ülekaalule. Nii et meie iseseisvuse ajajärk oli tulvil sündmusi, mis vanema põlve hoiakut õigustasid ja veidi kergemeelsete etteheidete eest peaks kaitsma.

/1941/

MARKSISMI LOOJAK

Kas meie seda, mis nüüd Venemaa praeguse režiimiga (võib-olla ka Venemaaga kui suurriigiga) looja läheb, nimetame kommunismiks, marksismiks või enamluseks, on õieti ükskõik. Neid peeneid ja juuksekarva lõhkuvaid vahesid ei oska teha mitte keegi, kes mitte pole päris eriteadlasena tegelnud selle ainestikuga. Ja

on vägagi küsitav, kas isegi Stalin, see väljaheidetud vaimuliku seminari õpilane, oma kraadepoisi tegevuses nooruses, hiljem röövkäikudel, mida nimetati ekspropriatsioonideks, ja veel hiljem revolutsiooni süvendamisel ongi mahti leidnud Marxi «Kapitali» lugeda. See köideterikas teos on palju suurem kui piibel. Ja kuigi — kui palju sai ta sellest aru? Et ta ise ka kirjalikult on oma vaateid avaldanud, see ei loe: kes teab, kas ta neid ise ongi kirja pannud. Ja jälle kuigi: mis on selles üldse väärtuslikku, mida ta on avaldanud?

See ei võigi olla muud kui nende osade rakendamine, mis juba paljude teiste poolt olid levitatud konseptina maailma: Proletaarlane on õnnetu ohver, kapitalist on tema suruja, on töölise vaeva vereimeja. Ja proletaarlasel on ainsamaks kohuseks klassivõitlust pidada. Muid kohustusi tal ei ole. Tal pole tarvis mõelda, ta peab uskuma oma juhte. Ja loomulikult: sest Karl Marx on toonud oma õpetusele appi teaduse ja seda teadust rakendanud nii keeruliselt sõnade ja mõistete rägastikku, et isegi mõni targem pea ei saa enam palju aru ja hakkab Marxi nii kunstlikult väljendatud lapselikkude tõdede taga otsima tohutut sügavust. Lihtsam inimene aga leiab, kui talle serveeritakse Marxi suurt loomingut, et ühiskondlik maailm on sedavõrd ülikeeruline, et ta koosneb nii ülepääsetamatuist vastuoksustest, milledest vaid juudid oskavad aru saada ja millesse vaid need jõuavad korda luua.

Proletaarlasel pole tarvis end koormata nõndanimeetatud «abstraktsete» moraalimõistetega, ta ärgu lasku end eksitada «kodanlikust» mõtteviisist ja teadusest. Seega ei nõuta proletaarlaselt muud midagi kui kuu-
lekust, aga mitteproletaarlasel on kõik teed ära lõigatud proletaarlase usalduse võitmiseks: tema ei tohi rakedada teadust, tema ei tohi sõna võtta kõlbluse või teaduse nimel, tema ei tohi töölisega koos arutada tööstuse ja rahva heaolu küsimusi, sest tema on vaenlane. Marx kuhjab kõik pahed, mis aastatuhandete kestes

inimsoole sotsiaalselt on tehtud, kapitalismile, hoolimata sellest, et kapitalism oli suhteliselt üsna noor nähtus, ning aimamata, et seesama kapitalism võib kokku variseda hoopis teistel tingimustel ja täiesti teiste tõugete all, kui seda võib olla Marxi ja teiste poolt mobiliseeritav proletariaat.

Marxi õpetus, et kogu komblus, õigus, usk, filosoofia ja kunst on tekkinud majanduslikust olukorrast, on temale aksioomiks, millele keegi vastu ei tohi vaielda. Ta on tõstnud ühe arvamuse, ühe teoreetilise väite, ühe teadusliku meetodi absoluutseks tõeks ja on seega suurel osal inimkonnast aju halvanud ja edasimõtlemise takistanud. Aga seega sai ta kätte argumendi kihutustööks, sest kui on kõik tekkinud majanduslikust olukorrast ja see majanduslik olukord on vilets ja ülekohtune, siis on ka kõik mõisted õigluses, usundis, filosoofias, kunstis, kõlbluses ja nõnda edasi viletsad, ebaõiglased, valed — ühe sõnaga burzhuaaslikud ja tulevad kõrvale heita. Ainsam õigeusklik on proletaarlane, ja küllap tema juhid ka teavad, kuidas on see õige õiglus ja kunst ja usund ja kõik.

Nii viisi sai ta siis kätte proletaarlaste solidaarsuse kodanlaste vastu; kodanlane oli siis kõiges süüdi, kõiges halvas, mis tabab töelist, ei ole tal aga mingit teenet proletaarlase suhtes. Ja kui seda ongi, ütleme, ainelises suhtes, kui mõni tööandja hoolitseb tööliste eest, siis on see vaid väike tagasimaks ilmatu suure ülekohtu summast. Aga kui see hüve sünnib vaimsel pinnal, kui pakutakse töölisele vaimset haridust sel või teisel näol, siis on see vaid kodanlaste enesepete ja suurusehullustus. Proletaarlasel enesel aga pole üldse mingit süüdi ega ka mingit kohustust peale parteidistsipliini. Mida ta omandab kultuuriliselt, seda ollakse temale võlgu, sest selle olevat ta ise loonud.

Seega anti siis kätte proletaarlasele täielik voli kõige ja kõigi üle. Nagu me nägime juba 1905. aastal, võttis endale revolutsioneeritud tööline õiguse oma kätetööd

purustada ja põletada mõisade näol, ülikoolis lärmitseda ja nüüd siis läinud aastal oma juhtide kujul sedasama ülikooli teha mõttelagedamate tobeduste tallermaaks. See tööline aga, kel oli «koodanlise» maailmavaate jälgi, see tööline, kes ei tahtnud olla orjastatud loomaks, see laaditi vagunisse ja viidi minema. Venemaal aga orjastati Marxi õpetuse põhjal kõik inimesed, miljonid ja miljonid hukati, kümned miljonid näljutati surnuks ja nüüd langevad jälle miljonid ja miljonid sõja kätte ja nälja kätte.

Marx on tõepoolest maailma pannud liikuma ja kihama ja nimetatakse sellepärast küll suureks. Kuid aeg on veel suurem. Ja see aeg saab ka ütleva, et suurused kahanevad selle järgi, milliste mõõdupuudega neid mõõdetakse. Need mõõdupuud, mille järgi harilikul surelikul on õigus ja kohus mõõta, on aga igavesed. Inimsugu on oma arengul jõudnud eetikani. Kuid eetika eitab kurjust, valet, vihkamist.

Marx aga tõi vihkamise maailma. Enne teda olid vaid seisused oma üksteise vastu käivate huvidega, sagedase vaenuga, kuid ilma halastamata vihkamiseta, ilma vihkamise eelduseta.

Marx tõi maailma klassi, kes on pandud vihkama seadusega. Tema klassiviha all on maailm osaliselt muutunud põrguks, millesse tsiviliseeritud inimene ei teadnud uskuda, rääkimata kultuurinimesest. Tema käsk vihata on pärit juutide vanast Testamendist, kus Jehoova alles oli verejanulise, kättemaksuhimulise ja halastamata juudi hinge kehastus. Iga rahvas kujutleb ja kujutab oma jumalat oma hingelise palge järgi, seletab tema käske omaenda hinge tarviduste järgi. Raevutsev ja vihkav, kättemaksuhimuline Jahve kõneleb oma keelt Vana Testamendi vaimu nagu Marxigi hinge kaudu.

/1941/

RUMALUS ON SURMAPATT

See sõna langes Tartu pommitamise ajal ja nende kurbade mälestuste puhul, kus väga suur hulk inimesi hukkus vaid sellepärast, et nad ei osanud aru saada üldisest olukorrast ja omaenda seisukorrast. Või mis sa ütled plika kohta, kes tuleb võitleva väegrupi juure, kõlgutab revolvrit, ei ütle, kes ta on ja kust ta tuleb, kust revolvi sai, naeratab ja püüab koketeerida, keda esialgu kui natuke totakat rahule jäetakse, kuni uued juuretulijad, ise hädas pealesuruva vaenlase käes, enam ei leia mahti mõistatuste selgitamiseks, ja siis astub tegevusse üsna ühemõtteline, selge ja piire nõudev tüdrukule saatuslik sõjaseadus.

Kõlab halastamata see sõna: rumalus on surmapatt. Aga elu õigustas tol ajal seda sõna ühtelugu ja lakkamatult. Igaüks, kes neid ja sarnaseid aegu ja sündmusi läbi on elanud, võib oma mälestustes tõendeid tuua, olgugi et ta ise teab, kui vähe on õieti süüdi oma rumaluses rumal ise, kui palju on ta pärinud seda vähest arusaama ja taipamist, kui rohkesti on selle alaväärtusliku omaduse säilitamiseks kaasa töötanud kasvatus, ümb-ruse, kodu ja seltskonna mõjutused või mõjutuste puudumised. Mis teed sa inimesega, kelle väikese taibukuse juure lisandub veel teisi päritud omadusi, nagu jonn, tegevustahe, enesetunne, rõõmus meel ja teisigi inimestele meeldivaid eeliseid, ja panevad teda sooritama üht lollust teise järel ühiskonna ja üldsuse kahjuks?

Paras annus jonniga muutuks paraja tarkuse juures väga kasulikuks visaduseks, aga kui pärivus ja kasvatus on omaduste annuseid jaotanud niiviisi, et pole tasakaalustamas küllaldaselt määralt väärtuslikke tegureid, siis tekib neid tüüpe, keda meil on olnud ülirohkesti igal ajal ja kes on eriti silma puutunud erakordseil rahutuul aegadel. Kes meist pole näinud meelsuseta, iseloomuta ja ikka tegutseda tahtvaid isikuid, kes ilmapöördel viskasid õlgadele isevärvi mantli, mis parajasti sobis, et

siis naeratades ilmuda ühiskonna keskele ja endast siis teatada, et oleme aga jälle siin ja soovime asuda pukki? Kes pole kohanud mehi, kellele pole nagu antud üldse mingit oma arvamist ja kellede taip ei leia omaenda rahva keskel mitte midagi ja kes vaadete aseainena võtavad omaks igat moevoolu väljastpoolt, katkuvad oma vaimseid kulme ja lakivad oma küüsi punases kirjanduses, kunstis, poliitikas ning fokstrotivad hariduspöllul ja tarvitavad huulepulka kantslis ja kõnetoolis.

Rahvasuu hakkas neid nimetama tegelinskiteks, kes alati ja igal pool olid saadaval, ise trügisid ja laskid endid edasi ja ette trügida selle neetud materialistliku vaate pärast, mis nõudis organisatsioonide arvulist kasvamist, rühmituste suurenemist selle asemel, et valida tõesti vähest aga väärtuslikku tegelaskonda. Nii hankisid endile üliõpilaste-organisatsioonid kõiksugu hoopis eemal olnud ja seesmiselt võõraid vilistlasi, ühingud nõutasid endile vaid liikmeid, neile õieti näkku vaatamata, erakondadest rääkimata, kes alati püüdsid najatuda massile.

Nüüd, kus hakkavad jälle tööle ühingud ja seltsid, nüüd on jällegi märgata endise mängu idusid: eestseisused ja juhatused on tarvilikud ja kohad tulevad täita, eks siis valitagu. Ja valitakse. Ikka endise põhimõtte järgi, et mis seal nüüd palju kaaluda, töö tuleb teha, inimesi niikuinii vähe, niisiis hüütagu vaid nimed ja märgitagu tahvlile ja siis võiks asja lihtsustamiseks neid õige ju valida kõiki *en bloc*, kõiki korraga, ja siis on asi tahe.

Kuid asi pole sugugi mitte tahe, asi on praegu isegi hädaohtlik, äärmiselt vastutusrikas. Ja kui ma mõned read eespool kõnelesin inimestest, keda me sellepärast ei saa süüdlasteks pidada nende eneste rumaluses, siis peame aga süüdlasteks seadma teisi, kes lihtsalt lodevusest, loidusest, huvivaesusest ja oma õrna naha hoidmisest lasevad lavale neid loomult rumalaid, kuid auahneid ja tegutsemishimulisi. Süüdlasteks pidama

sellepärast, et nende taunitavad omadused on parandatavad ja et neid vigu saab sundida endalt ära heitma, kas nüüd sõnaga või teoga.

Mõne niisuguse juures, kel on küllalt arusaamist, et ei kõlbaks panna pukki kahjulikke või vähimalt võimetuid inimesi, oleks vahest küllalt seletusest, et on talle endalegi veidi hädaohtlik istuda ühel pingil niisugusega, kes kunagi hõiskas kõigele meile võõrale vastu ega pidanud senist kodumaist ja isamaalist ei miskiks. Mõnele teisele peaks meeletulema, et pole meile ja asjale endale mingit kasu isikust juhtival kohal, kui ta varem pilgutab mahedasti silmi üle piiri ja oleks ehk valmis seda tegema praegugi. Et anna talle veel oma valiku kaudu paar tükki niisugust juure, siis ongi käes vajalik rakuke silmategijaid. Kas paneb see asutust, mille eestseisust sa valid ükskõik kuidas aga juhtub, kaunisse valgusse, kas soodustab see tema tööd, ülesandeid ja head käekäiku?

Mulle ei tohiks keegi ette heita, et ma tahaksin näpuga näidata üksikuile või et ma sooviksin välja lülitada eesti rahva organismist üht või teist, sest omal ajal olen ma vist ainukesena häält tõstnud liigse kareduse ja rahva arvu ja jõudu liiga kurnava kättemaksu, niisama ka kergemeelsete ja vastutustundetute pealekaebamiste ja kahtlustuste vastu. Aga ma pean oma kohuseks hoia-tada, kui ma kartma pean, et kõik läheb jälle nõnda nagu loimatel rahuaegadel, et paneme aga muudkui ametisse see või teine, küll juba käib.

Ei pea ma nii tähtsaks kõiki neid, kes siin või seal, maal või linnas on rasketel aegadel näidanud oma iseloomu ja meelsuse nõrkust. Olen isegi niikaugel, et saan väga paljudest aru, kes pidid rinnale asetatud revolvrissuu ees moonduma tol ajal moesõnaks läinud redisteks, niisugusteks, kes on seest valged, aga pealt poolt punased. Aga meil on ometi oma kogemused, me teame ju vahet teha nende vahel, kes ikkagi sõbrale või omamõtte-listele isamaalastele suutsid vargsi sosistada, et nad pea-

vad nüüd redist mängima, ja nende teiste vahel, kes kohe kõik sidemed oma rahvaga katkestasid ja vabatahtlikult hõiskasid kõigele võõrale vastu ja sõna ja teoga kaasa-
jooksjaid korjasid.

Me oleme minevikus liiga palju andestanud, oleme tagasi võtnud oma rahvaperre neid, kes juba 1905. aastal rahvale nii palju õnnetust kaela olid toonud. Me oleme andestanud ka nii mõnelegi 1917. aasta mehele, oleme koguni andestanud neile, kes valitsuse seljataga pidasid vargsi läbirääkimisi vaenlastega. Ja meie andestame ka nüüd. Aga mitte selleks, et hakaku meie asju juhtima need, kel pole õiget arusaamist oma seisukorrast ja meie olukorrast. Ja teeme vastutavaiks õieti mitte neid endid, vaid nende toetajaid.

/1943/

Profesor dr. med.

U. Paldock.

ARVUSTUS

Raiot Silla, Maimu Teoste. Eesti noorsoo tervis. Tallinn, Valgus, 1989. 288 lk.

Üheks ühiskonna esmaseks ülesandeks tuleks pidada inimese kasvatamist — terve inimese kasvatamist nii füüsiliselt kui ka vaimsalt-moraalselt. Eriti oluline on see kaasajal, kus loodus ja inimkond on saastatud mitmesuguste ebasoodsate mõjudega. Teaduse areng on kaasa toonud elutingimuste muutuste kõrval sügavaid muutusi keskkonnas. Looduse tasakaalu on rängalt rikutud. Inimene elab keskkonnas, mida ta ise muudab. On teada, et inimorganism allub nii pärilikele kui ka keskkonnafaktoritele. Eriti tundlik välisfaktorite suhtes on arenev, kasvav organism. Kõige ilmekamalt avalduvad erinevad mõjud aktseleeratsioonis — laste kiiremas ja pikemaks kasvamises. Lapsed on vanematest pikemad. Väliste, silmanähtavate muutuste taga peituvad aga sügavad seesmised, biokeemilised muutused. Seetõttu on äärmiselt oluline laste ja noorukite kasvamist ja arenemist pidevalt uurida.

Antropoloogiliselt on eesti kooliõpilasi periooditi uuritud. Tähtsat tööd on sel alal teinud prof. Juhan Aul ja tema õpilased. Alates 1970. aastatest on laste ja noorukite mõõtmisi ja tervislikku seisundit uurinud Profülaktilise Meditsiini Instituut eesotsas prof. Raiot Sillaga.

Raiot Silla ja Maimu Teoste «Eesti noorsoo tervis» ongi ilmunud pikaajaliste uurimistööde kokkuvõttena. Töö põhineb väga ulatuslikul materjalil, mis enamasti on kogutud autorite ja instituudi kollektiivi poolt, kuid analüüsis on kasutatud ka hulgaliselt kirjanduse andmeid. Kokku on uuritud 42 011 0–18-aasta vanust last, 75% neist eestlased. Käsiraamat «Eesti noorsoo tervis» on esimene töö, kus käsitletakse komplekselt meie laste ja noorukite füüsilist arengut, selle seost keskkonnaga ja organismi seesmisi tegureid, mis võivad põhjustada nähtavaid muutusi kehaehituses ja tervisehäireid.

Arvustus

Uurimus koosneb sissejuhatausest, 5 peatükist, lisast, vene-, saksa- ja ingliskeelsest resümeeist ning suurest kirjanduse loetelust, mis sisaldab 523 nimetust. Uurimuse tulemused on üldistatud 32 tabeli ja 43 joonisena. Autorid on välja töötanud ligikaudu 130 tervisenäitaja kohalikud standardid (antropomeetrilised, füsiomeetrilised, biokeemilised, psühholoogilised näitajad). Need on toodud 43 tabeli kujul. Kõige põhjalikum ja ulatuslikum on organismi kasvu ja arengut käsitlev peatükk. Selles ja ka järgnevatel peatükkidel käsitletakse tervisenäitajaid ja nende muutusi nii ajalises kui ka ruumilises aspektis — eri aegadel ja eri rahvastega võrreldes. Üheks oluliseks pärilikuks tunnuseks on kehapikkus, millega enamik teisi kehatunnuseid on sõltuvussuhtes. Seetõttu analüüsitakse kasvamist ja kehapikkust mitmekesiselt, tuuakse tunnuse aastajuurdekasvud, erinevused linnas ja maal. Rikkaliku materjali põhjal selgub, et kaasaja noortel, hoolimata migratsioonist, on säilinud üsnagi ilmekaid füüsilise arengu territoriaalseid erinevusi, nagu näitavad varasemadki antropoloogilised uurimused (Aul 1964, Mark 1956, Heapost 1981 jt). Näidatakse kehapikkuse etnilisi erinevusi. Vene rahvusest õpilased Eesti linnades on eesti omadest keskmiselt 2,6 cm lühemad. Ka Rahvusvahelise WHO standardiga võrreldes on 18-aastased eestlannad 2,8 cm ja eesti noormehed 2,2 cm pikemad. Analüüsitakse põhjalikult ka keha massi, kehaosade pikkusi, laius- ja ümbermõõtusid, kehaosade ja keha pindala ning pea mõõtusid, mis pakuvad huvi ka etnilisest aspektist.

Eriti oluliseks tuleks pidada uurimusi nahaaluse rasvakihi paksuse, rasva ja teiste põhikomponentide sisalduse kohta organismis, keha erikaalust. Vastavad uurimused ja meetodid on eriti olulised inimese tervise ja töövõime, toitumise ja elurežiimi hindamisel. Neid meetodeid tuleks rakendada senisest palju laialdasemalt ja süstemaatilisemalt.

Käsitletakse veel jõudluse näitajaid, füsioloogilisi tunnuseid, ajukoore funktsionaalset küpsemist, vaimse arengu näitajaid, liikumisaktiivsust, vere koostise biokeemilisi näitajaid jne.

Kolmandas peatükis antakse ülevaade noorsoo haigestumusest ja suremusest. Siit saame teada, et Eestis on sündimus kõrgemate hulgas Euroopas (15–16‰), ent suremus on meil samuti suhteliselt kõrge, ligikaudu 12‰. Autorid esitavad andmeid põhiliselt nende tervisehäirete või haiguste kohta, mida ametlikud aruanded ei kajasta, toetudes spetsiaalsetele uurimustele. Eelkõige puudutab see rasvumise probleemi. Autorid on välja töötanud oma kriteeriumi nahaaluse rasvakihi paksuse ja sellega ka organismi rasvasisalduse normeerimiseks. Selle järgi oleks 7–17-aastaste nahaaluse rasvakihi paksuseks poeglastel 3–4 mm ja tütarlastel 3,5–

6 mm. Seejuures liigse kehamassiga õpilaste protsent on viimastel aastatel tõusnud (1971—1972. a oli see linnas 37,2, maal — 21,1. 1980/85. a uurimuste andmetel olid ülemäärase kehamassiga juba rohkem kui pooled õpilased.). Rasvumise probleemi aktuaalsus kasvab pidevalt kogu maailmas, sest üha selgemaks on saanud rasvumise negatiivne mõju tervisele ning suremuse kasvu põhjustav efekt (1,5—2 korda). Vere vormelementide analüüsi põhjal järeldatakse laste head toitumist, kuid hemoglobiini on alla normi 32%-l tütarlastest ja 45%-l poeglastest. Vaadeldakse nägemisdefektide ja struuma esinemist, laste vaimset tervist jne. Laste vaimse tervise olukorda peetakse ebarahuldavaks. Kesknärvisüsteemi häirete ilmnemisel lapse- ja noorukieas peetakse äärmiselt oluliseks varast, üsasisest perioodi ja sündimist. Näidatakse, et ebatervete eluviisidega vanematel on defektseid lapsi palju sagedamini. Tuuakse andmeid, mille järgi psüühiliste häiretega laste protsent maal on 13—18, linnas isegi 25—30. Kirjanduse põhjal järeldatakse, et sotsiaalne desadaptatsioon ei ole seotud ainult eetilis-moraalse puudega, vaid funktsionaalsete häiretega kogu organismis. Näidatakse samuti, et käesoleva sajandi alguses ja ka 1920. aastail ning hiljutiste psühhiaatriliste uuringute järgi oli vaimuhaiged Eestis ca 1%. Psühhoneuroloogia dispanseri andmeil on see protsent kõrgem.

Suremus südame- ja veresoontehaigustesse on Eestis kõrgemaid. Nende haiguste haiguseelseid seisundeid või kõrvalekaldeid normist, mis on ühel või teisel määral riskiteguriteks ateroskleroosi ning südame- ja veresoontehaigustele, esineb juba lastel ja noortel. Sagenemistendentsiga riskiteguriteks on näiteks suur pikkuskasv, suur kehamass, suurenev rasvumine, kõrge kolesteriinisaldus veres, arteriaalse vererõhu kõrged näitajad, südame funktsionaalsed võimed on noorsool madalad, madal hemoglobiini hulk veres, ebaterve eluviisi levik (liikumisvaegus, suitsetamine, vead toitumises, rohkesti toimib stressitegureid jne).

Eraldi peatükis käsitletakse elutingimuste muutusi Eestis ja nende mõju noorsoo tervisele. Viimase sajandi jooksul on elutingimused tunduvalt muutunud. Elanikkonna migratsioon suurenes järsult, lõhuti isolaadid, linnastumine on toonud kaasa genofondi muutuse. Selle tõttu on suurenenud heterosügootsus, mille tulemusena on vähenenud retsessiivsete pärilike haiguste esinemissagedus. Väliskeskonna kahjulik mutageenne toime on suurenenud seoses elu kemiseerimisega nii põllumajanduses kui olmes. On laienenud farmaatsiatoodangu tugevatoimeliste vahendite tarbimine, väliskeskkond saastub üha enam. Lähema mineviku võrreldes on märksa kasvanud müra meid ümbritsevas keskkonnas, atmosfääri õhk on saastunud, stressoreid on õpilasmiljões

Arvustus

liiga palju, see kõik on tinginud erinevaid tervisehäireid. Keskonna muutuste taustal käsitletakse haigestumuse muutumist sajandi jooksul ja haigestumuse struktuuri muutusi möödanikuga võrreldes.

Seoses väliskeskonna mõjuga lastele rõhutatakse eriti üsasisese kasvu ja sündimise perioodi tähtsust ning tuakse faktorid, mis võivad lootele katastroofiliselt mõjuda.

Spetsiaaluurimuste ja ankeetküsitluste alusel esitatakse piltlikult mõned elutingimuste defektid normiga võrreldes. Selgub, et lapsed, eriti nooremates vanuserühmades, magavad normist tunduvalt vähem. Uni on aga oluline vahend koolistressi vastu ja tervendav abinõu. Ka liikumisvaegus on väga suur, koolieelikutel 35%, vanematel õpilastel isegi 75—80%. Vähe viibitakse õues, suitsetatakse, esineb toitumisvigu. Vaimne koormus on paljudel suur jne. Noorsoo elustiil vajab autorite järgi tervise huvides tunduvat parandamist.

Mitmes kohas on käsiraamatus juttu vitamiinide ja mineraalainete puudusest laste ja noorte toidus. Toidu ja joogivee varustatus mineraalidega ja mikroelementidega on veel puudulikult uuritud. Viimasel ajal Rootsis läbi viidud uurimised on viidanud aga sellele, et just vitamiinide ja mikroelementide rohkus ja looduslikum toit, nn küttide-korilaste toit, hoiab ära südame-veresoonkonna haigusi.

Ülemaailmselt tuntud on aktsele ratsiooniprobleem. Viimase 50 aasta jooksul on meie õpilaste kehapikkus ja kehamass tunduvalt suurenenud. 14—16-aastased poeglapsed näiteks olid 1970. a keskmiselt 20 cm pikemad ja 19 kg raskemad kui 1921. a. Koos aktsele ratsiooniga on kaasnenud mõningane kehaehituse ja ka kehaliste võimete nõrgenemine. Pisut vähenenud on rindkere ümbermõõt, kuid oluliselt on vähenenud õlgade laius ja suurenenud vaagnalaius. Kopsumaht ja lihasejõud on vähenenud märkimisväärselt. Viimase 1,5 sajandi jooksul on noore täiskasvanud eesti mehe keskmine kehapikkus suurenenud ca 14 cm võrra, olles 1984/85. a täiskasvanutel 180 cm. Samasugune kasvumuutus on toimunud ka näiteks viimase sajandi jooksul Taanis (166 cm-lt 180 cm-ni J. Boldseni 1990 järgi).

Viimases peatükis antakse üldhinnang Eesti noorsoo tervisele ja prognoosid tulevikuks. Siin näidatakse, et eestlased on kasvu ja kehamassi poolest maailma kõige pikemate ja raskemate hulgas. Seejuures on säilinud varasem erinevus — linnalapsed on keskmiselt pikemad ja raskemad maalastest. Kõrvuti kehapikkuse suurenemisega kaasneb õlgade suhtelise laiuse vähenemine ja puusade suhtelise laiuse suurenemine, millist tendentsi prognoositakse ka tulevikus. Ümbermõõdud on eestlastel suured.

Eestlane, eriti linnades, kaldub viimasel ajal rasvuma. Prognoos on ebasoodne, võib oodata ülemäärase kehamassi ja rasvumise edasist levikut. Erinevad keha põhikomponendid on autorite järgi keskmise suurusega või üle keskmise. Lihasejõult on eestlane tugev. Antakse üldhinnang mitmetele noorsoo tervise näitajatele ja prognoos.

Kokkuvõtteks võib öelda, et eriala spetsialistide jaoks on ilmunud tarvilik raamat. Oluline ja vajalik on see käsiraamat samuti pedagoogidele, treeneritele, lastevanematele, toitlustustöötajatele, noortele endile jne. On ju meil üldiselt kõrge haridustaseme taustal väga palju teadmatust, hoolimatust, halastamatust looduse ja inimese enda suhtes. Fakti- ja detailirikas käsiraamat aitab tundma õppida inimest ja sunnib hoolikalt suhtuma ümbritsevasse keskkonda. Raamatu teaduslik väärtus oleks olnud veelgi kõrgem, kui kõiki mõõtmisi oleks läbi viinud sama isik. Eri mõõtjate mõõtmistehnilisi erinevusi peaks aga kompenseerima materjali hulk. Jääb vaid oodata, et uurimusi jätkatakse, võttes arvesse erinevaid keskkonnatingimusi, ning et laiendatakse mikroelementide ja vitamiinide tarbimise, üldse ka tervisliku toitumise ja nn toitumisanthropoloogia uuringuid.

Leiu Heapost

TEOORIA TULEB APPI?

Kõnelusi rahvuskirjandusest: Konverentsi «Rahvuskirjanduse mõiste ja kriteeriumid» (10. mai 1989 — 11. mai 1989) materjale. (Collegium litterarum 1—2.) Toimetanud Jaan Undusk, Piret Viires. Tallinn, Eesti Teaduste Akadeemia. Keele ja Kirjanduse Instituut. Kirjandusosakond, 1990. 126 + 82 lk.

10. ja 11. mail 1989. a kogunes Tallinnasse Keele ja Kirjanduse Instituuti rahvuskirjanduse üle mõtteid vahetama kirjanduse uurijaid, kirjanikke ja teisi kirjandusega seotud inimesi. Algatajaks ja kokkukutsujaks oli instituudi kirjandusosakond. Kuulati ära poolteistkümmend lühiettekannet. Referente astus üles Tallinnast (Naftoli Bassel, Hilve Rebane, Lehte Tavel), Tartust (Igor Černov, Tiit Hennoste, Karl Muru, Peeter Olesk, Urve Olesk, Jüri Talvet, Peeter Torop, Kersti Vaitenberg), Göteborgist (Ivar Grünthal), Uppsalast (Enn Nõu), Helsingist (Kai Laitinen, kes küll saatis teksti), Moskvast (Lev Anninski, Igor Zolotusski) ja

Arvustus

Vilniusest (Eugenijus Romančiukas). Mõlemal konverentsipäeval said kõigepealt sõna palutud esindajad, seejärel diskuteeriti.

1990. aasta kevadel ilmusid konverentsil esitatud ettekanded ja diskussioonidel kõneldu trükkis asjalikus rotaprintväljaandes. Mõttevahetus võib jätkuda senisest laiemas ringis. Selleks on põhjust küllaga. Konverentsil käsitleti ka niisuguseid eesti kirjanduse päevaküsimusi, mille tähendus ja teravus vahepealse aasta jooksul on aina kasvanud ja kasvab ilmselt veelgi. Jutt on «rahvuskirjanduse komplekteerimisest», eesti kirjanduse pikaajalise lõhestatuse ületamisest. Nagu mitu ettekandjat ja sõnavõtjat tunnistasid, ei olnud rahvuskirjanduse probleemi poole pöördumise põhjuseks teooriahuvi, vaid just kirjanduses kujunenud olukord.

Selle osaga konverentsil kõneldust, mis oli teemaga otsesemalt seotud, liitub tihedalt toimetaja J. Unduski saatesõna. J. Undusk üldistab konverentsil kõneldut paatosetüüpide järgi (küsimusi esitav, määratlev, prohvetlik) ning lisab teravmeelseid täiendusi ja edasiarendusi (näiteks mõistmise ökonomika põhimõte, vene kirjandusteadlaste ettekannetes avalduva mõtlemise eripära avamine, Jossif Brodski loomingu kuuluvuse selgitamine jne). Konverentsil toimunud mõttevahetuse teisest, eesti kirjanduse ja kirjandusteaduse tänase olukorraga tegelevast küljest J. Undusk ei kõnele.

Omaette rühma moodustasid teoreetilised ettekanded, mida ühendas rahvuskirjanduse uurimise metodoloogiliste probleemide eelistamine (I. Černov, P. Torop, T. Hennoste). Arutelust jäid need sisukad ettekanded kõrvale ja vaevalt saab seda juhuslikuks pidada. Mõni erand välja arvatud (moskvalased, K. Laitineni asjalik selgitus soomerootsi kirjandusest), olid kokkutulnud häälestatud rahvuskirjanduse mõiste praktilisele, enamasti isegi kirjanduspoliitilisele tõlgitsemisele. Mida rahvuskirjanduse mõiste sisaldab ning kuidas seda siin ja praegu rakendada eesti kirjanduse heaks — nii võiks sõnastada ettekandjate ja diskussioonil sõna võtnute enamiku ühise küsimuse, mille nad esitasid iseendale ja teistele.

Üldkujulise vastuse, mis tõenäoliselt oli vastuvõetav koosolijate enamikule, leiame J. Talveti ettekandest «Rahvuskirjanduse orientatsioonist ja väärtustest»: «Rahvuskirjanduse üks peafunktsioon on rahvuse, selle keele ja kultuuri üleelamise ja eneseäililitamise teadlik kindlustamine» (II, lk 27).

Kui otsida konverentsil kõnelejaist neid, kes mõtlevad ja tunnevad teisiti, tuleb nimetada H. Oittineni, kes tunnistas, et talle «ei meeldi eriti selline asi nagu rahvuskirjandus» ja et «rahvuskirjanduse mõiste on minu arust õudne termin» (II, lk 68). Ilmselt peegeldub selles küll konverentsil üksikukuks jäänud

ja juhuslikuna tunduvas avalduses mõtteviisi, mis meid ümbritsevas laiemas kultuuriruumis on praegu tüüpiline ja valitsev. Rahvuslikkusest ja rahvuskultuurist püütakse mööda vaadata ja vaadataksegi. Ning seda mitte ainult arvult suurte rahvuste juures, kelle võime massikirjandust toota ületab tunduvalt väike-rahvaste oma. Viimasele asjaolule osutas oma ettekandes J. Talvet. Seni kaitses meid niisuguse kultuuriterrori eest ideoloogiline ja poliitiline isoleeritus — mis saab aga avatud piiridega elades? Probleemile osutas P. Lias («Eestis toimub amerikaniseerumine» (I, lk 124), kuid keegi ei arendanud seda edasi.

Et kirjanduse rahvuslikkuse tunnustamine võib ka meie ajal ja siinsamas kõrval tähendada hoopis midagi muud kui meie jaoks, näitas Moskva uurijate, eriti L. Anninski esinemine. Tema järgi on rahvuskirjandus «viimaseks, äärmiseks ja võõrandamatuks kriteeriumiks» «antud kirjanduse jaoks spetsiifiline ja kordumatu kõlbeline missioon» (I, lk 36). Kui lugeda kogu ettekannet, tuleb välja, et silmas on peetud «venelaste kõlbelist missiooni» ja «vene rolli maailmas». Keegi ei küsinud, kuidas seostab ettekandja niisuguse mõtteviisi uusima ajaloo poliitiliste reaalidega.

Kui niisugune rahvuslik metafüüsika ei tähendagi midagi uut ega ennekuulmatut, on vahetu kokkupuude sellega ikkagi õpetlik. H. Oittinen tunnistas, et saab aru, mispärast eestlased tegelevad talle ebasümpaatse mõiste ja probleemiga. Vaevalt oleks meil põhjust loota niisugust mõistmist suurrahvaste esindajatelt. Et aga rahvusvahelise ja maailmakirjanduse kogemuse tundmine selleski asjas õpetlik peaks olema, näitas kõige selgemini ehk J. Talveti esinemine.

Kuidas kulges arutelu selles suunas, mis tegeleb eesti kirjanduse «praktiliste» küsimustega? Teisel konverentsipäeval diskussiooni avades ütles M. Kalda muu hulgas: «Väliseesti kirjanduse ametlik ja ka tegelik mittekuulumine meie vaateväljale oli kaua olnud see valus küsimus, mis eeskätt vajas praktilist lahendust. Oli vaja tagasi tuua see, mis meile kuulub, ja tuginedes soliidsele teoreetilisele aluspõhjale. /- -/ Täna lõppeva seminari üks olulisi tulemusi oli see, et mitte ükski kõneleja ei pidanud võimalikuks kasutada ideoloogilist, poliitilist ja sotsiaalpoliitilist kriteeriumi rahvuskirjanduse defineerimisel dominanttunnusena. See lõhe on meie, siin oleva seltskonna jaoks likvideeritud» (II, lk 56).

Konverentsi käiku silmas pidades oli M. Kalda optimism põhjendatud. Põhimõtteliselt õigete lähtekohtade praktiline teostamine võib aga olla vägagi komplitseeritud ülesanne. Nimetati ja mää-

ratleti ju väga olulisi suhteid (esteetilise esimus poliitilise ees), tegeliku kõneluseni kirjanduse ja poliitika vahekorra üle aga ei jõutud. Nimelt selles näikse aga olevat keerulisemate probleemide võti ning eriti siis, kui arutelu muutub konkreetseks, jõuab üksikute kirjanike ja nende loominguni. Väliseesti kirjandusega näikse asi olevat selge või vähemalt tunduvalt lihtsam. Siin ei kummita ideoloogilised ja poliitikaprobleemid. Kõik autorid on ühevõrra õiged, õigust mõistab kunstikriteerium. Seejuures poleks arukas jätta tähele panemata seika, millele juhtis tähelepanu E. Nõu: kirjanduse kättesaadavus, normaalse retseptiooni puudumine. Pagulaskirjandust tuntakse Eestis ju ikkagi alles minimaalselt, lugemiseks on neid raamatuid liiga vähe. Kuigi selles asjas praegu mingit reaalselt lahendust ei paista, on hoopis keerulisemad ja pakilisemad need küsimused, millele tuleb vastata kodueesti kirjanduse edasise retseptiooni käigus. Mis tuleb okupatsiooniaastatel kirjutatust «rahvuskirjanduse komplekteerimisel» arvesse, mis jääb kõrvale ja unustusse? Kas on juba praegu võimalik (ja mõistlik) hakata kirjutama uuema eesti kirjanduse sünteesivat ajalugu, milles lõhestumine ületatakse? K. Muru analüüsis kriteeriume, mida tavapäraselt rahvuskirjandusse kuulumisega seostatakse, ning jõudis järeldusele, et ükski neist ei toimi absoluutse jõuga ja tingimusteta. Ka sellest lähtudes astus ta välja jäikade piirjoonte tõmbamise vastu ning kutsus üles olema «oma rahvusliku kirjanduskultuuri valvel võimalikult sallivad, paindlikud ja avatud» (I, lk 26). Sellega oli kooskõlas tema optimism kirjanduse eri harude integreerimise asjus: «Tuleb asjale läheneda loomulikult. See on tõepoolest nii, et üks pool täiendab väga olulisel kombel teist. Nii me saame päris rahuldava terviku. Siinsed ja sealsed kirjanikud on suhelnud täiesti normaalselt» (I, lk 113).

Tervenisti käsitles eesti kirjanduse ühendamist P. Oleski ettekanne «Rahvuskirjandus aksioloogilises mõistes». P. Olesk otsis ning leidiski kontekstist raskemaid probleeme. Referent sedastas olulisi kõrvalekaldumisi normaalsest olukorrast kogu eesti kirjanduses, mis loodud pärast 1940. aastat. Perspektiivikas tundub tema lähenemine okupeeritud Eestis loodud kirjandusele: «Ideoloogilisele diktatuurile ei ole rahvuskirjandust vaja, kui see aga ometi üritab kesta, siis niisuguse diktatuuri vastu ühtlasi välja astudes, seda rünnates või — mis oligi 1960. aastatel iseloomulik — seda üle kavaldades. Eesti kirjanduse ühtsuse saame kätte siis, kui otsime välja need autorid, kelle poliitilisi vaateid esteetilises rakenduses pole põhjust häbeneda» (I, lk 105).

J. Talvet rõhutas veenvalt, et ühinemine peab toimuma eelkõige ja kõigepealt esteetilisel tasandil. «Teises järjekorras tule-

vad alles muud tasandid, mis loomulikult ka mõjutavad, aga kirjanduse esimene aste on ikkagi esteetiline» (II, lk 64).

On juba praegu näha, kui kaugel oleme nendes asjades veel üksmeelest. Pöördeaja ekstremism ilmutab ennast loodusseaduse paratamatusega ja pole kuigi tähtis, kas parajasti pöörduakse kurale või heale, diktatuuri või vabaduse suunas. Konverentsil kõlama jäänud suhtumisele vastupidisest või vähemalt sellest selgesti erinevast arusaamisest annab märku näiteks Tallinna Pedagoogilise Instituudi väljaandel ilmunud «Eesti kirjanduse ajaloo programm». (Koostanud Toomas Liiv. Tallinn, 1990). Kronoloogilist printsiipi järgides on uuema eesti kirjanduse lahus sündinud ja elanud harud selles kokku viidud. Autorite valimine (käsitlemiseks soovitamine või kõrvalejätmine) on siin otseselt hinnangulise tähendusega. Paljudel juhtudel on määravaks saanud kindlasuunalised poliitilised hinnangud, mida on peetud esteetilisest lähenemisest tähtsamaks. Nii on programmi lõpupeatükis «Esteetilise pluralismi ajajärk (1960-ndate algusest 1980-ndateni)» teisejärguliste autorite hulka arvatud (nn lühi-ülevaadete rubriik) ka Erni Krusten, Kersti Merilaas, August Sang, Debora Vaarandi, Juhan Smuul. Need on autorid, kelle loomingu on rohkesti teoseid, mis on rahvuskirjanduse jaoks püsiva tähendusega, rääkimata juba sellest, et kõik nad aitasisid oma loomingu kaasa kirjanduse säilimisele ja arengule okupeeritud Eestis. Kui selles vaimus järjekindel olla, oleks viimane aeg ka Friedebert Tuglasele hundipass anda — ikkagi «Loomingu» toimetaja aastail 1940—1941 ja missuguseid kollaboratsioonistlikke mõtteid võib tema toleaeegsest ning sõjajärgsest loominguist leida! Kõige tugevama ideoloogilise vastasseisu aegadel tunnustas pagulaskriitika D. Vaarandi ja J. Smuuli annet ning loomingu. Konsolideerumise ajal tehakse meile aga pikemalt juurdlemata või midagi põhjendamata ettepanek sellest rahvuslikust varandusest lahti ütelda!? Rubriiki «ja teised» on Eesti Vabariigi aegse kirjanduse peatükis arvatud Pedro Krusten, Rudolf Sirge ja Aadu Hint. Aastad 1940—1944 viisid need prosaistid lahku, kuid nad kõik jätkasid rahvuskirjanduse püsimise jaoks oluliste autoritena. P. Krusteni rikka pagulasloomingu juurde Eestis alles jõutakse, R. Sirge olulist rolli kodumaise eesti proosa uuenemisel tunnistas pagulaskriitika eelarvamusi ja poliitilist lähenemist ignoreerides («Maa ja rahvas!»). Poliitikat kõige tähtsamaks pidavast väärtustamisest ei ole selles programmis pääsenud ka väliseesti kirjandus ise. Teisiti ei oska seletada, mispärast Arved Viirlaid on üksikasjalisemat käsitlemist eeldavate autorite hulgas, Gert Helbemäe ja Ilmar Jaks aga aste allpool, lühiülevaadete reas. Kirjanduses on nende autorite vahe küllalt selge: A Viir-

Arvustus

laid lähtus oma mahukaid romaane kirjutades selgesti ja ühemõtteliselt poliitilistest motiividest, G. Helbemäe ja I. Jaks aga inimesest. Tulemused on erinevad ja erineva kunstilise tähendusega. Hoopis puudu on väliseesti autoritest Arno Vihalemm ja Ilmar Talve, kelle ankeedis ei tea plekke olevat.

Niisugune on teooria ja praktika vahekord praegu, kus tõdesid alles kaalutakse ning tõsiasjadegi tundmine veel esialgne ning poolik. Mure ja hool rahvuskirjanduse pärast tähendab muret ja hoolt rahva püsimise pärast. Selle murega toimetulemiseks vajame ka arukat teooriat ning selge peaga mõtlemist, nagu need olid ülekaalus rahvuskirjanduse probleemide konverentsil.

Olo Tonts

Pekka Nevalainen. Inkeriläinen siirtoväki Suomessa 1940-luvulla. Helsinki, Otava, 1990. 445 s.

Nõukogude Liidule kuuluval maa-alal kirjutati esmakordselt ingerlaste kurvast saatusest Karjala ANSV soomekeelse ajakirja «Punalippu» (nüüdse «Carelia») 1987. a kaheksandas numbris. Ka Soomes oli vähe sellekohast kirjandust. Märkida võiks Keijo K. Kulha uurimust «Inkeriläisten siirtäminen Suomeen II maailmasodan aikana» (Studia Historica Jyväskyläänsia V, 1967) ning väärtuslikku koguteost «Inkerin suomalaisten historia» (Jyväskylä, 1969). Möödamattes on Ingeri küsimusi valgustatud küll mitmes Soome ja Karjala ajalugu vaatlevas uurimuses ning mälestusteoses. Uus ajajärk Ingeri ja ingerlaste käsitlemises algas 1988. aastal, kui ilmus Erkki Tuuli «Inkeriläisten vaellus: Inkeriläisen väestön siirto 1941—1945» (Porvoo-Helsinki-Juva, Werner Söderström OY). Järgmisel aastal jõudis lugejateni Hannes Sihvo koostatud antoloogia «Inkerinmaalla: Muistoja Inkerin maasta ja kansasta sanoin ja kuvin» (Hämeenlinna, Karisto OY), mis annab ülevaate Ingeri kultuurist ja ajaloost ilukirjanduse vahendusel. (Vt ka Ott Kurs. Ingeri põiselanike saatus. — Akadeemia, nr 7, 1990, lk 1484—1499).

Nüüd on Joensuu ülikooli õpetlane Pekka Nevalainen avaldanud põhjalikult dokumenteeritud uurimuse ümberasunud ingerimaalaste (soomlaste, isurite ja vadjalaste) olukorrast Soomes aastail 1943—1945. Uurimus tugineb arhiiviainesele, trükitud dokumentidele ja algallikatele, aastail 1919—1944 avaldatud kirjandusele, ajalehtedele ja ajakirjadele, eriuurimustele, mälestus-

tele ja usutlustele. Kasutatud on ka ilukirjandusteoseid, nt Pentti Haanpää omi. Tööl on kaheksa lisa ning saksakeelne kokkuvõte «Die Lage der über Estland umgesiedelten Ingermanländer während der 40er Jahre in Finnland». Uurimus jaguneb kümneks erineva ulatusega peatükiks, mille juurde kuuluvad veel tekstikaardid, tabelid ja pilditahvlid.

Jätkusõja alguses tekkis Soomes irredentistlik huvi seni Venemaa koosseisu kuulunud hõimlaste ühendamiseks emamaaga. Sellega tegelesid ka teadlased, nt maateaduse professor Väinö Auer, ajaloo dotsent Eino Jutikkala ja Soome ajaloo professor Jalmari Jaakkola. Sakslastele esitatud projekti algvariandis nähti Soome loomuliku koostisosana Ida-Karjalat ja Põhja-Ingerit kuni Neva jõeni. Suurlinna Leningradi olemasolu tõttu ei olnud Neva jõe joone suhtes küll eriti järjekindlad. Et ülejäänud Ingerisse kavatsesid okupatsioonivõimud asustada 20 aasta jooksul 350 700 saksa kolonisti, oli Saksa pool huvitatud ingerlaste asustamisest Soome. Sakslaste poolt vallutatud Ingeris arvati olevat 55 600—66 000 põliselanikku, kellest vaid 10 000 oli toiduainetega küllaldaselt varustatud, 6000 ähvardas aga nälga. Kuid Soome polnud siis veel valmis ingerlasi vastu võtma. 1942. a juuliks evakueeriti Ingerist 12 311 näljahädalist, põhiliselt Eestisse, ning 1942. a augustis viidi Eestist Soome 500 Ingeri orbu. Ingerlaste olukord sakslaste poolt okupeeritud aladel polnud just lootustandev. Talvel 1941—1942 oli neid haigustesse ja nälga surnud 6000 ning ka Eestis suri 1942. a lõpuks vähemalt 1000 ingerlast. Soome esialgseks kavaks oli kasutada ingerlasi Ida-Karjala soomekeelse rahvastiku tugevdamiseks, kuid sellest mõttest loobuti peagi, sest Soomes oli 1943. aasta alguseks puudu 250 000 tööjõulist inimest. Seega tekkis huvi ingerlaste kui tööjõu vastu. Sakslaste tagasitõmbumisega Leningradi alt kaasnes tsiviilelanike evakueerimine. Nii jõudis Ingerist Eestisse 35 000 soomlast ja isurit ning 800 vadjalast. Elanike lausevakueerimine algas 15. oktoobril 1943. a. Sellest polnud aga eriti huvitatud seni sõjategevusest eemale jäänud ja suhtelises rahu elanud Lääne-Ingeri elanikud, eriti venestunud soomlased ning isurit ja vadjalased.

Ümberasumine Soor toimus vabatahtlikkuse alusel. Eesti Omavalitsuse Sisedirektooriumi Ümberasujate Valitsuse (Pagari 1, Tallinn) vahendusel koguti sooviavaldused ning saadeti Ingeri komisjonile Soomes. Vastavalt laekunud avalduste toimetati Paldiski kaudu Soome 63 205 hõimlast — Ingeri soomlast, isurit ja vadjalast ning ka 357 Eesti soomlast. Soome saabus 20 000 inimest rohkem, kui oodati. Viimased 265 jõudsid sinna 17. juunil 1944. a. 45% siirdlastest oli pärit Leningradi lähistelt, 38%

Arvustus

mujalt Kesk-Ingerist ning 17% Lääne-Ingerist. Alates 25. märtsist 1943. a töötas põgenike vastuvõtulaager Hankos; oktoobris avati need ka Turus ja Raumas ning novembris Pohjankurus. Karantiinilaagreid oli 15: Lohja, Oitti, Loimaa, Tampere, Hyvinkää, Paimio-Piikkiö, Salo, Eurajoki, Parola, Lapinlahti, Keuruu, Kauhajoki, Nastola, Oulu ja Kauhava. Neis Lääne-, Põhja- ja Kesk-Soome laagreis korraldati loenguid Soome ajaloost, oludest ja ühiskonnakorraldusest. Abivahenditena kasutati kirjandust, kaarte ning «Inkeri» lehte. Jagati ka vaimulikku kirjandust 1. oktoobril 1942. a olid sakslased kehtestanud määruse soomekeelse alghariduse andmiseks Ingeris ning 1943. aasta veebruaris töötas seal juba 97 algkooli, neist 50 soomekeelset. Ka Eestis, Klooga põgenikelaagris, oli oma kool. 1943. a suvel anti Spankkovas kuuenädalased kursused, mille oli sügiseks läbi teinud 120 õpetajat. Et Soome jõudis u 10 000 kooliealist (7—16-aastast) last, jätkati neile seal hariduse andmist.

Suhtumine ingerlastesse oli Soomes üldiselt heatahtlik, kuigi mõnikord kutsuti tulnukaid ka halvustavalt tibladeks (*ryssä*) või kommunistideks. Loomulikult oli osa, eriti viimaste hulgas saabunuist, noorsoost ja endistest linlastest, venestunud või bolševistlike vaadetega. Sakslaste andmetel olid vadjalased 80% ulatuses venestunud.

Hästi kohanesid Soomes esimestena saabunud ja kodumaal kõige rohkem kannatanud 22 000 ingerlast. Kohanemiskursusi polnud ka neil, kes pärinesid soomekeelsest keskkonnast ja kehvadest maaoludest, samuti kesk- ning vanemaealistel, usklikel ja bolševistliku võimu poolt tagakiusatutel. Halvasti kohanesid need, kes saabusid rahulikest, sageli venestunud paikadest ning olid kodumaal majanduslikult hästi kindlustatud, samuti haritlased ja oskustöölised, kommunistid ja nõukogude võimu pooldajad ning isurid ja vadjalased. Viimased pärinesid enamasti kaluriküladest, kus elati tavalistest kolhoosnikest paremini. Soomes olid nad huvitatud oma vanade tegevusalade jätkamisest, mis aga õnnestus osaliselt vaid vadjalastel, kes asustati Lõuna-Pohjanmaa ja Päris-Soome rannikuküladesse. Isurid hajusid üle kogu Lääne- ja Põhja-Soome. Isurite ja vadjalaste vastu hakati huvi tundma alles 1944. a septembris. Siis oli aga juba hilja, sest algas «kojuminek». Vähesel hulgal jäi isureid siiski ka Soome, Rauma ümbrusse.

N. Liiduga 19. septembril 1944. a sõlmitud vaherahulepingu 10. paragrahvi alusel kohustus Soome Liitlaste (N. Liidu) Sõjaväelisele Ülemjuhatausele viivitamata üle andma kõik Soomes olnud nõukogude ja liitlaste sõjavangid ning kodumaale saatma interneeritud ja vägisi Soome toodud N. Liidu ja liitlasriikide

kodanikud. Et ingerlased olid tulnud vabatahtlikult, perekondade kaupa antud isiklike avalduste alusel, siis see paragrahv nende kohta ei pidanud kehtima. Tegelikult läks kõik teisiti. Nõukogude ametivõimud rõhutasid pidevalt sõja ajal välismaale sattunud kodanike tagasitoomist N. Liitu. Ametlike teadete kohaselt toimetati N. Liitu 1. jaanuariks 1953. a 5 437 856 nõukogude kodanikku. P. Nevalaise arvutuste kohaselt loovutas Soome N. Liidule 1953. a lõpuks 54 900 ingerimaalast (soomlast, isurit ja vadjalast), 54 700 toimetati N. Liitu aastail 1944—1947. Hiljem lisandus kinnivõetutena osa endisi sõjamehi (Hõimupaljon 3, Eripataljon 6). N. Liitu ei läinud u 8000 ingerlast, kellest rohkem kui pooled põgenesid Rootsi, kus nad leidsid tööd Borási, Eskilstuna, Gävle, Jonseredi, Jönköpingsi, Mölndali, Mölnycke, Västerási ja Örebro tehastes. U 500 ingerlast rändas edasi Kanadasse, USAsse, Austraaliasse ja Uus-Meremaale, mõni ka Brasiiliasse.

Ingerlased loovutati N. Liidule ebamäärastel asjaoludel. On arvatud isegi, et «Soome ostis endale rahu ja iseseisvuse Ingeri rahva arvel» (lk 225; arvamus ei pärine töö autorilt). Otsustav osa selles oli Liitlaste Järeivalvekomisjonil eesotsas Andrei Ždanovi ja tema asetäitja G. Savonenkoviga. See institutsioon sai juhtnõore otse Moskvast. Komisjon nõudis endale kõigi Soomes asuvate nõukogude kodanike nimekirju. Lisaks avaldati Soome Raadios ja ajalehtedes üleskutsed tagasipöördumiseks kodumaale. On teada, et komisjoni ametnikud Oulu ja Lappi läänis, Savos, Põhja-Karjalas ja Kagu-Soomes pidasid vajalikuks kõigi N. Liidu aladelt pärit kodanike tagasisaatmist, vaatamata nende soovile. Osa siirdlasi, eriti Soome oludes halvemini kohanenuid, sooviski tagasi tulla, aga loomulikult kas kodukohta või juba koduseks saanud Eestisse. Ingerlaste otsimisel näitas suurt agarust riigipolitsei *Valpo*, mis tollal koosnes põhiliselt kommunistidest ja pahempoolsetest, ka endistest kriminaalvängidest (lk 263). Teatavasti otsis *Valpo* ka Soomes varjunud eestlasi. Uurimuse autor ei märgi järeivalvekomisjoni ja selle juhtide kohta midagi negatiivset, kuid ehk tasuks siinkohal meenutada nendega tihedalt suhelnud Juho Kusti Paasikivi arvamust: «Vestlus Ždanovi ja teiste venelastega oli raske seetõttu, et ei saa öelda tõtt.» (J. K. Paasikiven päevakirjat 1944—1956: Ensimmäinen osa 28. 6. 1944 — 24. 4. 1949. Porvoo-Helsinki-Juva, WSOY, 1985, lk 198.)

Niisiis olid ingerlased viimati koos Soomes aastail 1943—1945, misjärel nad hajutati. Eriti kurvaks kujunes ingerlaste saatust N. Liidu maa-alal. Pekka Nevalaise väitekirja on oluline panus selle rahvakillu uurimisse. Soome allikmaterjalid võimaldaksid seda laiendada ka isurite ja vadjalaste osas. Samasuguseid uuri-

Arvustus

misi tuleks teha ka Eestis. Siinjuures tasuks meenutada, et samaaegselt ingerlaste evakueerimisega läheneva rinde eest toimus ka eestlaste äratoomine Oudovamaalt. Materjali selle kohta leidub Eesti Riigiarhiivis Tallinnas. Seni on publitseeritud Ilmar Arensi töö «Die estnische Russlandkolonisation im 19. ja 20. Jahrhundert und die Trans-Peipus-Esten unter dem Zaren- und Sowjetregime 1861—1941. I.—III.» (Commentationes Balticae 10/11, 1964; 12/13, 1967; 14/15, 1971). Endiste Venemaa eestlaste kohanemine (või kohanematus) Eestis oleks ülallooduga haakuv uuri-
misteema.

Ott Kurs

Psychologist Alexander Kravtsov opens the present issue with a survey about a collection of articles published at Yale University two years ago — on psychology or even anatomy of love (the latter is stressed by the author of the survey in the heading of his article). As it turns out, the American researchers have studied this field for a long time already with methods of experimental psychology, the result being more profound treatment of a number of notions and often new definitions of them as well.

Cognitive approach to the theme which is characteristic of several authors of this collection is the main subject of Ingrid Heidin Örn's article — in present-day linguistics this trend has been very essential.

We publish a treatise of a well-known American philosopher Karl R. Popper: on knowledge and its sources he concludes his ideas in the society sceptical for all human knowledge is human.

Having read as an introduction article Leonard Lapin's elevated-style essay about architecture, we shall proceed into the realm of the old Olympian Goethe's creation. There are two full translations of his Faust in Estonian: by August Sang (published in Estonia in 1907) and by Aita Oks (Lund 1955, 1962). We present an excerpt from the latter as it has been difficult of access to the Estonian reader. The excerpt ends with Frank's (Mephistopheles's) ironic words on cupreous poetry. Goethe had intended to deal with this problem in a

EDITORIAL NOTE

Psychologist Aleksander Pulver opens the present issue with a survey about a collection of articles published at Yale University two years ago — on psychology or even anatomy of love (the latter is stressed by the author of the survey in the heading of his article). As it turns out, the American researchers have studied this field for a long time already with methods of experimental psychology, the result being more profound treatment of a number of notions, and often new definitions of them as well.

Cognitive approach to the theme, which is characteristic of several authors of this collection, is the main subject of linguist Haldur Öim's article — in present-day linguistics this trend has been very essential.

We publish a treatise of a well-known American philosopher Karl R. Popper: on knowledge and its sources; he concludes his ideas in the softly sceptical formula «all human knowledge is human».

Having read as an interlude artist Leonhard Lapin's elevated-style essay about architecture, we shall proceed into the realm of the old Olympian Goethe's creation. There are two full translations of his *Faust* in Estonian: by August Sang (published in Estonia in 1967) and by Ants Oras (Lund, 1955, 1962). We present an excerpt from the latter as it has been difficult of access to the Estonian reader. The excerpt ends with Phorkyas's (Mephistopheles's) ironic words on unpretentious poetry. Goethe had intended to deal with this problem in a

Editorial note

treatise on dilettantism in all fields of art, but this work remained unfinished — we publish a translation of the rough notes which at places are very fragmentary indeed.

Sigtuna is a Swedish town which creates heroic and romantic associations in several Estonians as according to the historical and literary tradition it was destroyed by the ancient Estonians in the 12th century. This tradition is not well grounded from the viewpoint of strict historical research as Ago Vallas who lives in Stockholm explains in his short study. Kaido Jaanson's article deals with much more recent past of the western shore of the Baltic — he writes about the project of a political union between the Baltic states and the Scandinavian countries.

We continue the publication of State Controller Karl Soonpää's diary from 1939—1940.

Ülo Jõgi writes about the military unit *Erna* which was organized in Finland and acted in Estonia in the war summer of 1941. The special value of the article lies in the genuineness of the memories as the author himself was a member of this unit.

Karl August Hindrey (1875—1947), a writer, artist and publicist, has an honourable place in Estonian cultural history. At that his publicist heritage has remained virtually unknown, for political reasons, of course. A selection of his newspaper articles from the 1920s and the 1940s shows clearly his attitude to Communism.

In the section of criticism anthropologist Leiu Heapost reviews R. Silla's and M. Teoste's book on Estonian young people's health. Ülo Tonts reviews the collection of papers of the 1989 conference on national literature, and Ott Kurs a study recently published in Finland on the fate of the Ingrian Finns.

The issue ends with the following part of Ilmar Tammelo's *Survival and Surpassing*.

Perspectives of cognitive approach in linguistics

Haldur Õim

Haldur Õim

Language is a phenomenon with its roots in man's deepest cognitive and behavioural mechanisms. The aim of the cognitive approach to language is to explain the cognitive foundations of the semantic structure of the language.

First, the article deals with the background of cognitive approach in linguistics. On the one hand, it is based on the standpoints of cognitive psychology which have reached linguistics mainly via artificial intelligence, and ethnomethodology which emphasizes the communication by language as the cognitive basis of the social process. On the other hand, the cognitive approach has been prepared by the internal development of linguistic semantics and pragmatics themselves.

The article discusses in greater detail the cognitive approach in semantics, especially in lexical semantics, and in the treatment of discourse.

Cognitive semantics has two main tasks: firstly — to analyze the principal connection between the linguistic meanings and their cognitive basis; secondly — in the

semantic descriptions of concrete languages, to bring forth the peculiarities of the experiential worldview fixed in these languages.

Cognitive studies of discourse deal with some cognitive categories serving as a basis for communication by language. The notion of communicative strategy is discussed more concretely. The article also introduces some works on contrastive pragmatics where culturally orientated patterns of communication characteristic of different languages are compared and analyzed.

Northern lights or fata morgana?: The idea of the Balto-Scandinavian union and cooperation from one great war to another

Kaido Jaanson

The article deals with the idea of the Balto-Scandinavian union and cooperation between the Baltic and Scandinavian countries from World War I to World War II. The idea of a union took more concrete shape at the end of 1917 and in 1918. Such a union should have been internationally orientated to democratic states. Great Britain was especially interested in

Summaries

a formation of that kind. The Baltic states liked the idea, but the Scandinavian countries' attitude was resistant. In the mid-1920s the economic and cultural contacts and cooperation between the small states on the shores of the Baltic livened up. The political union was much less talked about and in a more distant perspective. In the

1930s the cooperation between the states around the Baltic Sea was hindered first by the economic crisis, then by the differentiation of political regimes and the growing bellicosity of the great powers. When the union came into consideration again, it could be connected with the interests of great powers, especially Germany.

ОТ РЕДАКЦИИ

В открывающей этот номер статье психолог Александер Пульвер делает обзор сборника, изданного Йельским университетом, тема которого психология или даже анатомия любви (последнее акцентировано автором в заглавии работы). Выясняется, что американские ученые уже длительное время занимаются этой проблематикой, используя методы экспериментальной психологии. В их исследованиях по меньшей мере многие понятия получают основательное разъяснение, а часто и новое толкование.

Когнитивный подход к теме, который характерен для некоторых авторов сборника, становится центральным объектом исследования лингвиста Х. Ыйма; в современной лингвистике обозначенное направление очень значимо.

Мы публикуем труд известного американского философа Карла Поппера о знании и его истоках; свои мысли заключает он мягко-скептической формулой «все человеческое знание является человеческим».

После высокоштильного эссе художника Леонгарда Лапина, посвященного архитектуре, мы попадаем в мир творчества пристарелого жителя Олимпа Гёте. Существует два полных перевода «Фауста» на эстонский язык: на родине вышел перевод Аугуста Санга (1967), в Швеции — версия Антса Ораса (1955, 1962). Последний, из которого мы представляем отрывок, нашему читателю трудно доступен. Отрывок заканчивается ироническим высказыванием Мефистофеля в адрес низкопробной поэзии. Более основательно данной проблематики Гёте собирался коснуться в трактате о дилетантизме во всех видах искусства, но труд не был завершён; мы даем

перевод сохранившегося черновика, который местами, конечно, очень фрагментарен.

Шведский город Сигтуна у некоторых эстонцев вызывает героико-романтические ассоциации, поскольку существует историческая и литературная легенда о его уничтожении древними эстонцами в 12 веке. Как показывает в небольшом исследовании живущий в Стокгольме Аго Валлас, с точки зрения строгой исторической науки у этой легенды нет сильного обоснования. С западным побережьем Балтийского моря связана и статья Кайдо Яансона, в которой идет речь о проекте союза между Прибалтикой и Скандинавией в период между двумя мировыми войнами.

Мы продолжаем публикацию дневника государственного контролера Карла Соонпяэ за 1939—1940 гг.

В лето 1941 года уводит нас Юло Йьги, который рассказывает об истории военного соединения «Эрна», сформированного в Финляндии и действовавшего в Эстонии. Особую ценность работе придает ее мемуарная основа: автор находился в рядах этого военного формирования.

Карл Аугуст Хиндрей (1875—1947), писатель, художник и публицист, занимает почетное место в эстонской культуре. При этом традиции его публицистики до сих пор были фактически не изучены, конечно, по политическим причинам. Подборка его газетных статей 1920-х и 1940-х годов ясно показывает его отношение к коммунистической доктрине.

В разделе критики рассматривают антрополог Лейу Хеапост книгу Р. Силла и М. Теосте о здоровье эстонской молодежи, литературовед Юло Тонтс сборник трудов, в котором собраны материалы конференции (Таллинн, 1989), посвященной понятию «национальная литература», и географ Отт Курс только что вышедшее в Финляндии исследование о судьбе ингерманландцев.

В конце номера очередной отрывок из произведения Ильмара Таммело «Остаться в живых и идти дальше».

Перспективы когнитивного подхода в языкознании

Халдур Ыйм

Язык — это явление, корни которого уходят в самую глубину метанализмов человеческого познания и поведения. Когнитивный подход к языку и ставит перед собой цель объяснить когнитивные основы смысловых структур языка.

В статье рассматривается прежде всего когнитивный подход в языкознании. С одной стороны, основой его является когнитивная психология, основные положения которой привнесены в языкознание в связи с проблемой искусственного интеллекта, и этнометодология, выдвигающая на первый план языковую коммуникацию как когнитивную базу социальных процессов. С другой стороны, когнитивный подход в языкознании подготовлен внутренним развитием лингвистической семантики и прагматики.

Подробнее рассматривается когнитивный подход в семантике, особенно лексической, и в изучении дискурса.

Выявляются две задачи когнитивной семантики.

Во-первых, анализировать принципиальную связь языковых значений и когнитивной основы. Во-вторых, при семантическом описании кон-

кретных языков, выявить своеобразие зафиксированной языком эмпирической картины мира.

При когнитивном исследовании дискурса рассматриваются некоторые когнитивные категории, являющиеся основой языковой коммуникации. Подробнее рассматривается понятие коммуникативной стратегии. Автор знакомит и с работами по контрастивной прагматике, в которых сопоставляются и анализируются характерные для разных языков обусловленные культурой способы общения.

Северное сияние или фатаморганга?: Идея Прибалтийско-Скандинавского союза и сотрудничество между двумя великими войнами.

Кайдо Яансон

В статье рассматривается идея Прибалтийско-Скандинавского союза и сотрудничества в период между Первой и Второй мировыми войнами. Более конкретную форму эта идея приобрела в конце 1917 года и в 1918 году. В международном плане такой союз должен был ориентироваться на демократические страны. Особый интерес проявляла к подобным образованиям Великобритания. Идея нравилась Прибалтийским странам.

Резюме

Скандинавские страны относились к ней сдержанно. В середине 1920-х годов упрочились культурные и экономические связи маленьких Прибалтийских стран. О политическом союзе говорили все меньше и меньше, как об отдаленной перспективе. В 1930-х годах основы со-

трудничества Прибалтийских стран разрушили экономический кризис, обособленность политических режимов и растущая военная мощь больших стран. Если заговаривали о союзе, то это связывалось с интересами больших стран, особенно с интересами Германии.

ELLU JÄÄDA JA EDASI MINNA

Ilmar Tammelo

Sidney Ülikooli õigusteaduse ja rahvusvahelise

õiguse lektor

Tõlkinud Ilmar Anvelt

IV

On eesmärke, mille jaoks rangete kontseptuaalsete piiridega klassimõisted ei kõlba. Näiteks me võime tahta rääkida — sest see on mingil põhjusel mugav — «arukast inimesest», mõeldes selle all isikut, kellel on eeskujulikku taipu, ettevaatlikkust ja taktitunnet kõigis toimingutes. Arvatavasti ei ole sellist inimest olemas, ja kui «arukat inimest» võetaks klassimõistena, siis oleks kõnealune klass tühi, see tähendab — ilma liikmeteta klass. Sellegipoolest võiks mõiste «arukas inimene» olla kasulik mõttevahendina, kui seda saaks rajada sobivale metodoloogilisele põhimõttele. Sellist põhimõtet võib leida mõttekonstruktsioonide moodustamisel, mida nimetatakse «tüüpideks», millesse spetsiifilised entiteetid kuuluvad, ja mitte mõistega märgistatud entiteetidena, vaid entiteetidena, mida mõiste ümbriseb.

Kui öeldakse, et entiteet kuulub mingisse tüüpi, tähendab see, et sel entiteetil eeldatakse olevat *rohkem* omadusi, mis kattuvad vastava tüübikontseptsiooni tunnustega, kui ühegi teise tüübikontseptsiooni tunnustega selles samas tüübisüsteemis. Selleks et mingi entiteet kuuluks mingisse tüüpi, ei ole vajalik, et ta omadused hõlmaksid *kõike*, mis vastab selle tüübimõiste tunnusoonteale. On koguni võimalik, et tegelikku entiteeti, mis seda tüüpi esindaks, üldse ei olegi. Sel juhul kõnealune tüüp on mitte-empiriiline tüüp. Kui leidub vähemalt üks selline entiteet, on kõnealune tüüp empiriline tüüp. «Täiuslikult õiglane õiguskord» on näide esimesest ja «Briti parlamendisüsteem» teisest.

Õigusteaduse ja inimekommunikatsiooni jaoks on peamise tähtsusega mõttekonstruktsioonid, mida nimetatakse «isiksuse tüüpideks». Nende moodustamise aluseks on inimeste isiksuse tunnused. Isegi süsteemides, mis lähtuvad kehalistest iseärasustest (nagu leptosoomilise, püknilise ja atleetilise tüübi eristamisel), on kehalisele konstitutsioonile vastavad vaimsed tunnused esmatähtsad. Introvertse ja ekstravertse tüübi eristamine põhineb puh-

talt vaimsetel iseärasustel. Õiguslikult on tähtis teha vahet normaalsete ja ebanormaalsete isikute vahel. «Normaalse isiku» tüüpi iseloomustab kõigi psühhopatoloogiliste tunnuste puudumine, «ebanormaalse isiku» tüüpi nende joonte olemasolu.

Et tegelikkuses ei näi olevat kõigist psühhopatoloogilistest tunnustest täiesti vabu isikuid ega isikuid, kellele oleksid kõik psühhopatoloogilised tunnused, võib vahe-tegemine normaalsete ja ebanormaalsete isikute vahel tähendada järgmist: kas tehakse mööndus mõne psühhopatoloogilise tunnuse olemasolu suhtes konkreetsetel isikutel, keda siiski peetakse normaalseks, ja mõne sellise tunnuse puudumise suhtes konkreetsetel ebanormaalse-teks peetavatel isikutel, või vaadeldakse «normaalset isikut» ja «ebanormaalselt isikut» kui mitte-empiriilisi tüüpe, kes ei esinda ühtki tegelikku isikut. Sel juhul on mõlemad tüübid «polaarsed» mõttekonstruktsioonid, mille vahel laiub ala, kus paiknevad üksikisikud, ning mõlemad tüübid moodustavad kriteeriume iga üksikisiku normaalsuse ja/või ebanormaalsuse astme hindamiseks. Tegelikult toimib eristamine mõlemal viisil. Teoreetilistel eesmärkidel vaadeldakse neid kahte tüüpi kui mitte-empiriilisi tüüpe, praktilistel eesmärkidel aga kui empiriilisi tüüpe. Viimasel juhul tõmmatakse normaalsuse ja ebanormaalsuse jaotusjooned kahe pooluse vahel laiuvale alale. Need jaotusjooned võivad olla erinevad niihästi eri õigussüsteemide jaoks kui ka sama õigussüsteemi eri harude jaoks (nt seadus lepingute kohta ja kriminaalõigus). Õigusemõistmise ja tänapäeva psühhiaatria jaoks on nad üsna erinevad. Ja see võib seletada mõningaid raskusi juristide ja psühhiaatrite vahelises kommunikatsioonis.

Isiksusetüüpide teooriate järgimine viiks meid psühhiaatria ja psühholoogia tarkuste ja vastuolude rikkalikku segadikku. Pole kahtlust, et selles valdkonnas on võimalik jõuda õigusteaduse ja inimsuhtluse vahelise diskussiooni jaoks üsna oluliste suurte nüüdisprobleemide mõist-

miseni. Ilmselt on õigusemõistmise jaoks tähtsate suhtlemisraskuste ning seaduseandjate ning -täitjate isikuomaduste vahel olemas kindel suhe.

TEINE KOHTUMINE

Kommunikatsioon ja kohustus

Ühel laupäeva õhtupoolikul, kui töötasin oma aias, tulid minu juurde keegi noormees ja naine, kes pakkusid mulle rahvusvahelist usulist ajakirja. Mulle oli kaunis selge, mida see ajakiri sisaldab, ja ma ei tahtnud seda omandada. Kuid samal ajal, kui ma otsisin lihtsat ja sõbralikku võimalust neist vabaneda, märkasin sooja ilu nende silmis, mis kiirgasid rahu, usku ja andumust. Nii küsisingi neilt, kas neil on mõni minut aega juttu ajada.

Selgus, et hommikust peale olid nad sisse astunud paljudesse kodudesse siin äärelinnas ja pakkunud oma kirjandust, kuid ainsalgi korral polnud nad teretulnud. Inimesed tahtsid neist lahti saada ja mõnigi oli käitunud jämedalt. Ma püüdsin uurida noormehe päritolu. Ta paistis intelligentne ja ma sain teada, et ta on aspirant, kes taotleb teaduslikku kraadi, et saada kõrgkooli õppejõuks või teaduriks oma erialal. Tehes pidevaid pingutusi edasijõudmiseks, oli ta järjest enam tundnud teaduse ja tehnika hingehukutavat mõju. Kogu teaduslik maailma-vaade hakkas talle vastikuks muutuma ja teaduse vaim, mida ta pidi teenima, tundus näotu ja võlts. Ta ihkas mingit kindlat veendumust, mida oma tõe otsingud teaduses talle anda ei suutnud.

S siis, jutustas ta, hakkasid tal peas kajama mõned Pühakirja ütlused. Teda haaras mõte, et Taevariik ei ole välismaailmas, vaid seespool. Ja ta tundis sügavalt, et eelkõige peab ta nõudma just Taevariiki ning kõik muu

on tühine. Piibli lugemine andis talle meelerahu ja virgutas teda, teoloogiline kirjandus aga tundus eemaletõukav. Ta leidis, et selsamal intellektil, millele tugineb teadus, on teoloogide vaidlustes moonutaja osa — ta lõhub algsete piibliütluste puhtust ja kindlust ning sünnitab lõputuid doktriinlikke mõtteväändeid ja tigetsemisi «mõistuse» ja isegi «Jumala» nimel. Pärast kõhkluse ja hingeliste otsingute perioodi loobus ta akadeemilisest karjäärist, sai kartmatu fundamentalistliku usulahu liikmeks ning valmistus nüüd saada misjonäriks.

Nähes, kui kindlalt ta oli pühendunud oma kutsumusele, mõistsin, et on asjatu hakata temaga vaidlema tema praeguste veendumuste mõistlikkuse üle. Siiski huvitas mind, kuidas tema, olles saanud üsna range teadusliku väljaõppe, võis nii jäägitult ohverdada oma intellekti ja täielikult kõrvale heita õpingutega kaasneva vaimuvalguse. Kui ma küsisin, kuidas ta suutis sõnasõnalt omaks võtta Vana Testamendi loomisversiooni, vastas ta, et tunnistab seda, sest nii on kirjas Jumala Sõnas. Et teadus ei ole suutnud esitada midagi ümberlõkkamatut, ei saa ta kõrvale heita seda, mida Piibel selgelt ütleb. Kui ma küsisin temalt, kuidas ta saab ühendada Jumala vihast tulenevat süütute kannatust Jumala halastuse ja headusega, vastas ta, et mis Jumal on kindlaks määranud, see on osa Jumalikust Korrast ja sellisena tingimata hea. Üksnes sellepärast, et meie, inimesed, püüame hinnata meile Pühakirjas ilmutatud Jumaliku Olendit ja Jumaliku Korda oma headuse, õigluse ja tõe standardite järgi, näivad nad meile vastuvõtmatud.

Mõne aja pärast jõudsime omavahelises suhtlemises sellesse punkti, kus tundsin, et meil pole enam teineteisele midagi asjalikku öelda. Ma ostsin ajakirja, mida mu külalised olid pakkunud, ja nad läksid oma teed. Õhtul lehitsesin ajakirja ja püüdsin seda mõnest kohast lugeda, kuid see jättis mu ükskõikseks ning ohu- ja ärevustunne selle pärast, mis toimub maailmas ja minus endas, masendas mind ikkagi. Ma võisin küll kujutleda,

Ellu jääda ja edasi minna

et täielik andumus millelegi ülevale hajutab need tunded ja toob rahu, kuid mina ise ei olnud suutnud leida ega luua oma vaimus midagi, millesse ma võiksin uskuda ilma kahtlusteta.

Lootus, et mõistus, kui teda õigesti kasutada, viib inimkonna ellujäämise probleemi lahendusele, on minus vaheldunud masendusega. Ma pole kaotanud lootust mitte ainult keskmiste inimeste, vaid isegi erandlike moraalse ja intellektuaalsete omadustega inimeste võime suhtes anda otsustav panus nende probleemide lahendamisse. On hulk põhjusi, sealhulgas tohutud erinevused hariduses, mõttetraditsioonides ja põhimõttelises suhtumises rikkusse, ellu ja isegi surma, mis muudavad mõtte tuks iga püüde neid korralikult lahendada. Isegi väga kõrgel intellektuaalsel tasemel leiame radikaalselt lahkenevaid suhtumisi, mis ilmnevad näiteks liigkaines realismis ühelt poolt ja ebakaines romantismis teiselt poolt. Realism ja romantism on mõlemad kaasa aidanud inimkonna progressile, kuid nende mõõdutundetud või vääras-tunud vormid on seda takistanud. Sageli ilmnevad need intellektuaalse ja moraalse auväärse maski all ning mõnikord toetavad neid väljapaistvad isiksused, kes on petetud ideedest, mida nad koos teiste väljapaistvate isiksustega on täiesti siiralt uskuma hakanud. Seega on sellised hoiakud loonud kommunikatsioonibarjääre, mis hoiavad mitmesuguste väärtuslike ja vääritute ürituste pool-dajaid või vastaseid peamiselt samasuguse mõttelaadiga inimeste intellektuaalses seltskonnas.

See, mida kogetakse siira usuna, moodustab intellektuaalsete ja moraalsete kohustuste aluse. Ainult kohustus mitte olla seotud ühegi vaatepunkti või positsiooniga on täielikult kooskõlas segamatu inimekommunikatsiooni ning arutlusega, milles põhjendatakse väärtusotsustusi. Seda liiki arutluses on erapooletuid arutlejaid harva leida, lihtne avalioleku kuulutamine ei tähenda, et see, kes kavatseb olla avalik, seda ka tegelikult suudab, kui osaleb väitluses, mis hõlmab sügavaid veendumusi või eelistusi.

Püüdlustes lahendada inimelu suuri nüüdisprobleeme on äärmiselt oluline nii järeleandmatu kinnipidamine ideoloogilistest vaadetest kui ka järeleandmatud usulised veendumused. Tähtis osa on ka rahvuslikul truudusel. Kui ideoloogiad ja positiivsed religioonid üldiselt väidavad, et nende põhisisuks on mõningad ainuomased voo- rused ja üldkehtivus, siis rahvuslik pühendumus tekitab tavaliselt kõrkust, upsakust ja põlgust. Kõik kolm suhtumist muudavad väitlusest osavõtjad võimetuks vältima solvumist ning sageli on selle tagajärjeks vaenulik vaikus või salvav teravus.

Ei ole võimalik, et mingi ideoloogia või usu innukad järgijad või andunud rahvuslased suudaksid oluliselt edendada kommunikatsiooni, mis on hädavajalik inimelu suurte nüüdisprobleemide lahendamisel, kus on kaalul väljakujunenud poliitiliste institutsioonide, sotsiaalse heaolu, üksikisiku elu või maailmaorganisatsiooni saatus, — kui nad ei kuulu just tõelise vaimueliidi hulka. Kõigil kolmel juhul tähendab see, et neil võib väitluses olla mitmesuguseid spetsiifilisi vaateid, mida nad kaitsevad või propageerivad (isegi tulihingeliselt), kuid nad pole end jäägitult sidunud nende vaadete allikatega; ülemvõim on mõistusel, see avaldub ja näitab end arutluse käigus, mida peetakse vastavalt kõrgemaile standarditele. Isegi kui nad mingil põhjusel ei peaks suutma deklareerida oma heakskiitu ülivõimsate põhjendustega, võib nende panusel väitlusesse olla kõrgeim moraalne ja intellektuaalne kvaliteet, nii et endale võetud kohustused, mis võivad olla nende lahkarvamuste põhjuseks, ei ole teinud mingit tõelist kahju arutlusprotsessile.

Juristid ja poliitikud kuuluvad nende üle-keskmise inimeste hulka, kellelt eelkõige võib loota tõelist panust inimelu suurte nüüdisprobleemide lahendamisse. Isikutel, keda siin nimetatakse juristideks ja poliitikuteks, võib olla kohustusi, mis baseeruvad ideoloogilisel, usulisel või rahvuslikul truudusel, kuid lisaks sellele määrab kindel roll, mida nad oma kutsetöös mängivad, neile lisakohus-

tused ning samuti ka spetsiifilise suhtlemiskäitumise. Et selgitada nende tegelikkust ja potentsiaalseid rolle väitluses, mis on suunatud inimelu põhiküsimustega seotud väärtusotsustuste põhjendamisele, vaatlen mõningaid nende suhtlemiskohtumistega seotud olukordi.

Juristi spetsiifiline kohustus on teenida seadust. Tema tegevust valitsev väärtus on eaduslikkus, see tähendab, ta on kohustatud muutma afääride seisvate tegelikkuseks vastavalt õiguskorras kehtestatud ideedele. Selleks, et juriidilisi probleeme õigesti lahendada ning tagada õigete lahenduste tunnustus kohtus või nende teostumine seaduse rakendamisel mingil muul viisil, peab juristil olema silmapaistvaid intellektuaalseid omadusi. Et saada õiguse alal kompetentseks, peab pikkade ja täpsust nõudvate õpingutega tingimata kaasnema visa vaimutreening, mis annab mõistusele tohutult informatsiooni ja oskuse seda praktiliselt kasutada.

Jurist omandab efektiivse suhtlemisvõime osana oma kutseoskusest. Kutsetegevuse käigus õpib ta eristama olulisi punkte faktide segadikust, millega tema juriidiline teadvus peab tegelema, ja õpib oma argumente selgelt esitama kohtunikule, vandemeeste kogule ja oma kolleegidele. Kutsetegevuse käigus omandab jurist empaatiavõime ja oskuse kergesti saavutada head emotsionaalset kontakti igasuguste inimestega. See võime on talle oluline, et saavutada asja «sisemine» mõistmine, et ta saaks oma kohtuasju ajada suurema veenvusjõuga. Talle on väga oluline panna suhtluspartnerid mõistma oma argumentide intellektuaalset jõudu. Juriidilise töö olemuse tõttu peab jurist oskama olla kaotaja. Enamasti kaasneb juriidiliste vaidlustega, milles ei jõuta kokkuleppele, protsessi ühe poole kaotus. Seega peab jurist sageli tundma kaotuskibedust ning valitsema oma emotsioone, et kaotust väärikalt taluda nii endas kui ka pettunud kliendi ees.

Mittetotalitaarsetes maades on väga paljudel juristidel küllaltki suur majanduslik ja poliitiline sõltumatus:

nende kutse on kas tõeliselt vaba või vähemalt selline, et neil on võimalik tegutseda omaenda äranägemise järgi. Siin võivad juristid, nii üksikult kui ka sotsiaalse gruppina, ilma oma isiklikku või majanduslikku turvalisust liialt ohustamata vastu seista välisele survele, millega püütakse mõjutada nende tegevuse olemust ja suunda. Potentsiaalne majanduslik sõltumatus on olemas isegi paljudel eraorganisatsioonides või riigiteenistuses töötavatel juristidel. Kui nad on saanud küllalt mitmekülgse juriidilise hariduse, on neil enamasti võimalus teenida elatist erapraksisega — kui sõltuvuses töötamine neile ei sobi või kui nemad ei sobi nendele, kellest oleneb nende elatis. Mittetotalitaarsetes maades on kohtunikel, kuigi nad on riigiteenistujad, laialdane sõltumatus, mis üldiselt arvatakse garanteerivat nende otsuste objektiivsust.

Omavalitsus on juristid hästi integreeritud sotsiaalse grupi liige, kus eksisteerivad soodsad tingimused edukaks inimkommunikatsiooniks. Professionaalne žargoon ja professionaalsed mõtteharjumused soodustavad suuresti juristide omavahelist suhtlemist kohalikul tasandil. Juriidiliste mõttekoolkondade erinevus mõnel maal võib põhjustada lahkkelisid teatavate juriidiliste probleemide lahendamisel, kuid harva takistab see mõistmast, mida räägivad eri koolkondade liikmed. Juristi suhtlemine mittejuristidega kohalikes juriidilistes või mittejuriidilistes küsimustes on samuti rahuldav, sest juristid on «rahvamehed», kellel on märkimisväärne kogemus informatsiooni ja propaganda alal, samuti on nad hästi varustatud teadmiste ja oskustega, kuidas tulla toime ka ebasoodsates suhtlussituatsioonides. Juristi peetakse «aruka inimese» prototüübiks, ning tööpoolest — et saada hakkama oma keerukate ja raskete ülesannetega, on tal tavaliselt hea hulk tervet mõistust, see tähendab, tal puuduvad tõsised vaimsed ahistused, ekstsentrilisus ja ekstravagantsus — neid ei saa ta oma kutset endale hästi lubada.

Kuid isegi munitsipaliteedi tasandil on juristi suhtlemisel märgatavad piirid. Paljudel olulistel inimtegevuse aladel on juristil vaid piiratud kompetentsus ja tal on raske neisse süveneda, et neid küllaldaselt mõista. Õigusemõistmine toob sageli esile probleeme, mille õige lahendamine nõuab lisaks spetsiaalsetele juriidilistele teadmistele peaaegu universaalseid teadmisi või võimet neid omandada. Veelgi enam, tänapäeva elu komplitseeritus muudab seadused üha keerukamaks ja suurendab ka juriidiliste teadmiste koormat, mida juristid peavad kandma. On vaevalt vaja märkida, et seaduste tohutu mass ja keerukus, mida kehastavad seaduslikud korraldused kõrgeltarenenud maades, muudavad võimatuks selle, et igal juristil oleksid otsesed ja adekvaatsed teadmised kõigist riigi seadustest. Spetsialiseerumine õiguses on vältimatu ja koos sellega ka piirid, mida spetsialiseerumine seab inimsuhtlemisele. Intensiivne ja eksten-siivne töö, mida nõuavad õigusõpingud ja juriidiline töö, kaldub neelama küllaltki palju vaimuenergiat, mis oleks vajalik igakülgseks inimlikuks mõistmiseks. Need õpin-gud ja see praktika kallutavad juristi mõtted rööpaisse, millesse on kerge asuda ja mugav jääda, kuid millest on raske välja pääseda.

Paljude juristide suutmatus taibata või tunnustada õigusreformide häid külgi tekitab intellektuaalseid ja emotsionaalseid seisundeid, mis takistavad juristil vahel olemast hea vestleja või hea kuulaja. Et tänapäeva õigus on kõige institutsionaliseeritum väärtuste süsteem, süs-teem, mida valitsevad väljakujunenud substantsi- ja protseduuriprintsiibid, siis on selle süsteemiga tihedalt seotud inimestel keelatud teenida muid, sellest õigussüs-teemist väljaspool olevaid väärtusi. Erapooletus, õiglus ja teised sotsiaalsed väärtused kipuvad juristidele olema olulised ainult niivõrd, kui võrd positiivse õiguse normid neid sisaldavad. Maksim, mille järgi juristid on liiga sageli harjunud tegutsema, on *dura lex sed lex*. Et peh-mendada selle maksimumi kalkust ja kõigutada resoluutset

ustavust sätestatud seadusele, mida ta peegeldab, ohverdavad juristid sageli terve loogika ja võtavad omaks isegi pseudoloogilisi juriidilisi arutusviise, justkui moodustaksid need spetsiaalse «juriidilise loogika». On olemas teatavad juristi elukutsega seotud moraalsed ohud, mida nimetatakse «advokatismiks». See ilmneb vaimus- tuses, mida tuntakse ükskõik millise asja poolt või vastu arutlemisel ja kalduvuses lasta end meelitada ükskõik millisesse kohtuprotsessi.

Paljud eelised, mis juristil on inimsuhtlemiseks oma- enda riigis, kehtivad ka tema rahvusvahelises suhtlemi- ses. Seega soodustavad juristidele tüüpilised intellektuaal- sed võimed ja emotsionaalsed omadused mõttevahetust üle riigipiiride. Kuid halvemused, mis juristidel on nende munitsipaalpiirkonnas, ilmnevad ka rahvusvahelises suhtlemises, kus nende osakaal ja arv suurenevad. Siin tekitab negatiivset efekti seadusühtsuse puudumine maa- ilmas. Isegi kui on suurel hulgal vastu võetud võõraid seadusi, omandavad nad kord vastuvõetuna eksistentsi, mis on enam-vähem sõltumatu nende päritolust — seega pole ühegi riigi õiguskord teise riigi õiguskorra koopia. Niisiis ühe riigi seaduste tundmine ei aita juristil alati tunda teise riigi seadusi. Isegi kahe õiguskorra märgatava sarnasuse puhul võib ühe tundmine takistada teise tund- mist. Peale intellektuaalsete faktorite, mis mõjutavad juristi rahvusvahelist suhtlemist õigusteaduse alal, toi- mivad ka emotsionaalsed faktorid. Iga õigussüsteemi aja- loos on palju sellist, mis võib muutuda tema teenritele südamelähedaseks ja täita neid uhkusega. Seega pole ime, et igal maal leidub juriste, nagu patriootegi, kes on valmis resoluutselt kaitsma oma õigust võõraste juriidi- liste ideede sissetungi eest, kuigi nende intellektuaalsed relvad on ammu vananenud.

Emotsionaalne suhtumine nii võõrastesse kui ka oma- desse õigussüsteemidesse muudab juristid viletsateks kõnemeesteks ja kuulajateks, kui diskussiooniteemaks on mõlema süsteemi suhtelised eelised. Peale selle on jurii-

diline keel tihti mõttetult kohmakas. Teatud juriidiliste väljendite interpreteeringud, olgu need ükskõik kui kohmakad ja inetud, sunnivad juriste pigem nende juurde jääma kui riskima vaidlusega, mida võivad tekitada otsekohesemad, kuid uudsed väljendid. See kõik suurendab märgatavalt tundmatu õigussüsteemiga tutvuva juristi intellektuaalset koormust, luues soodsa pinna kärsitusele, trotsile ja pealiskaudsusele juristi rahvusvahelises suhtlemises õigusteaduse selles vallas, mis pole tema pärisosa.

Eelmärgitud põhjustel saab jurist ilmselt paremini hakkama ka rahvusvahelistes väitlustes mittejuriidilistes küsimustes kui keskmine inimene — tema intellektuaalseid ja emotsionaalseid võimeid võib hinnata keskmisest kõrgemaks. Ent sellel suhtlusalal pole juristi professionaalne roll eriti tähtis, kui ta just ei tegutse mõnel erijuhul ühtlasi poliitikuna.

Poliitikut iseloomustav kohustus on teenida üldist hüvangut, ükskõik milline selle eriversioon võib olla. Et teenida üldise hüvangu ideed, astub poliitik poliitilisse võitlusse, milles ta võib kaalule panna oma isikliku ja majandusliku julgeoleku või mugavuse; see võitlus pole kuigi kindel viis materiaalse edu või moraalse tasu saavutamiseks. Mõningal määral ohverdatakse tõde, mida õpetlane püüab saavutada, igasugustes poliitilistes kampaniates — kus see iganes võidu huvides vajalik, seal kasutatakse pooltõdesid, mahasurutud tõdesid või otseseid valesid. Et parandada selle perspektiive, mida poliitik peab üldiseks hüveks, on ta valmis ohverdama korrektse, loogilise arutluse. Poliitilistes kampaniates kasutavad poliitikud sageli ebardlikku deduktsiooni ja šokeerivat paraduktsiooni. Need, kes on revolutsionäärid, ei kahtle ohverdamast oma üldise hüvangu idee realiseerimise väljavaate eest ka seaduslikkust; isegi need, kes hoiduvad revolutsioonilisest tegevusest, tihti ei tunne süümepiinu seaduslikkuse pärast. Nad võivad teostada oma poliitilisi aktsioone seaduslikult lubatava piires, sest nad peavad seda otstarbekaks, aga kui see segab nende poliit-

tilisi eesmärke, siis teevad nad seda vastumeelselt. Peale poliitiku võtab poliitilisest võitlusest osa isikuid, kelle teod ja hoiakud pole suunatud üldisele hüvangule või üldse mingile kõrgemale väärtusele. Need inimesed on demagoogid, oportunistid ja muud sellised ning nende motiive ei saa pidada poliitikule tüüpiliseks.

Asjaolu, et poliitiku suhtlemine pole orienteeritud eelkõige tõeideele, ei tähenda, et see ei paku võimalust arvamuste kohtumiseks. Oma eri kontekstides edastavad poliitiku väljendused alati midagi, isegi kui nad väljendavad moonutatud mõtteviise, — see võib tõepoolest olla õige viis mängida adressaatide eelarvamustel. Poliitiku lausungid poliitilistes kampaaniates võivad olla läbini teeside vormis — ja teesidena võivad nad olla sootuks valed —, kuid selle vormi maskeeringu varjus on kavatsatud anda edasi direktiive, mille suhtes tõeküsimus üles ei kerkigi. Kampaanias osaleva poliitiku lausungite teesideksmaskeerimise taga ei tarvitse olla üldse mingit mõtte edastamist. Kõik, mis võib olla selliste kommunikatsiooniaktide eesmärgiks ja mida nendega ka võib saavutada, on kutsuda esile selliseid emotsioone nagu viha, saamahimu, hirm või põlgus.

Pidades silmas seda, et tõde ja korrektne arutlemine ei ole poliitiku jaoks põhilised ideed, ei ole mingit garantiid, et adressaadid mõistavad tema väljendusi alati ühtemoodi. Intersubjektiivsus ja objektiivsus mängivad sellises kommunikatsioonis vaid teisejärgulist rolli. Seega võivad parlamendivaidlustes valitsuse liikmed ja valitseva partei esindajad mõista opositsiooni rünnakuid hoopis teisiti kui need, kes kuulavad neid vaidlusi raadiost. Opositsiooni kõned võivad olla suunatud valitsusele vaid näiliselt. Kõnemehed teavad tavaliselt hästi, et nende poolt öeldu mõjutab otseseid adressaate vähe või üldse mitte, sest tavaliselt on viimased hästi kursis valedega kõnepidajate väidetes ega lase end liigutada ka tõest, mida räägitakse. Kuid tõelised adressaadid, kelle poole pöördatakse kaudselt — see tähendab, inimesed, kelle

toetust opositsioon taotleb järgmistel valimistel, — mõistavad neid väiteid hoopis teisiti, olenevalt oma teadmistest või teadmiste puudumisest kõnealusel küsimuses, vastuvõtlikkusest poliitilise propaganda suhtes ja kergeusklikkusest ning nende vabadusest või kohustustest poliitilistes afäärides.

Inimsuhtlemises osaledes sõltub poliitik suurel määral väljaspool tema enda mõistust olevatest asjaoludest. Sõltumatu, erapooletu poliitik — see on peaaegu paradoksaalne väljend. Selline mees on tõenäoliselt vaid poliitiline unistaja, üksildane poliitiline mässaja, poliitiline prohvet, poliitikateadlane või -filosoof — igal juhul poliitiline paradoks. Et saavutada poliitilisi eesmärke, on vaja paljude teiste inimestega ühise suhtumise alusel koordineeritud tegevust; suhtumise määrab partei programm. Poliitik *esindab* alati ideid, mida ta kuulutab; kas ta neisse siiralt usub või ei, on teine asi. Et organiseerida parteid ja kokku leppida partei programmi suhtes, on vaja suurel määral loobuda oma isiklikust arvamusest.

Poliitiku suhtlemine oma parteis, kus arutatakse ja formuleeritakse partei programmi ja tema poliitilist tegevust, on sageli hoopis teistsuguse loomuga kommunikatsioon kui see, mis toimub pöördumisel valijaskonna või poliitiliste oponentide poole. Parteisisel suhtlemisel ei tarvitse need, kes vahetavad mõtteid ja püüavad mõjutada partei programmi moodustavate ideede kogumit, üldse käituda tüüpiliste poliitikutena, nad võivad olla tõeliselt huvitatud asjade tegelikust seisust ja arutluse veenvusest. Ainult siis, kui parteis puhkeb fraktsioonide võitlus, järgib selles võitluses osalevate isikute suhtlemiskäitumine tõenäoliselt tüüpiliste poliitikute malli.

Et poliitik on oluliste eelkohustustega inimene, kellel võib suhtlemises olla vaid piiratud intellektuaalne vabadus, võib loogiline alus mängida tema väitluses vaid alammat rolli. Ta ei tohi iial tunnista oma intellektuaalset

lüüasaamist nende ideede suhtes, milles tema partei või valitsus ootab tema toetust. Et ära hoida avalikke intellektuaalseid lüüasaamisi poliitilistes dispuutides, võtab ta kasutusele kõik oma prestiiži päästvad võtted või psühholoogilised võitlusvahendid, mis aitavad üles kütta emotsioone nii temas endas kui ka adressaatides ning mis mobiliseerivad primitiivsemaid ja oma vahetus tegevuses intellektist võimsamaid vaimseid jõude. Asjaolu, et mõistus võib mängida poliitiku suhtlemises vaid teisejärgulist rolli, kutsub esile ideid ja käitumismalle, mille olemust ja omadusi pole võimalik ette näha ega kontrollida. Nende toime on tühhistlik [kreeka saatuse- või õnnejumalanna Tyche järgi] — see on mõistatusliku, tundmatu saatuse küsimus.

Poliitilistes küsimustes toimub rahvusvaheline suhtlemine diplomaatide vahel erilises vormis. Diplomaat pole esmajoones poliitilise partei, vaid riigi esindaja. Enamikul juhtudest pole ta värvatud nende hulgas, kes osalevad aktiivselt kohalikus poliitilises tegevuses, vaid juristide või teiste inimeste seast, kes on saanud professionaalse ettevalmistuse ja oskused diplomaaditööks. See ettevalmistus ja need oskused jätavad jälje diplomaadi käitumisele rahvusvahelises poliitilises suhtlemises, lähenedes teda kommunikandi-tüüpi juristile. Traditsiooniliselt pole diplomaatide väljendusvormid emotsionaalsed, isegi kui nad edastavad vägagi plahvatusohtlikku sisu. Mittediplomaadile võivad diplomaatilised väljendusviisid tunduda segased, kahemõttelised ja kunstlikud. Ometi on neis suurel määral selgust ja täpsust nende jaoks, kes on diplomaatikunstis vilunud. Tänapäeva konventsionaalses diplomaatilises kommunikatsioonis pole diplomaadi eesmärk mõjutada adressaati emotsionaalselt — see oleks kohatu, sest praegusajal on adressaat selles kommunikatsioonis vaevalt kunagi isik, kes ühtlasi ise sooritaks soovitavaid poliitilisi akte, — ta on vaid isik, kes annab sõnumi edasi teistele, kes teevad otsuse koos temaga või ilma temata.

Diplomaatilise kommunikatsiooni klassikalised erijooned on viimasel ajal muutunud seetõttu, et juhtivad riigimehed saavad nüüd üksteisega kergesti kontakteeruda tänapäeva suurepärase kommunikatsioonivahendite abil. Need mehed ei tarvitse sugugi olla diplomaatiakunstis vilunud, neil ei tarvitse olla midagi, mis tuleks arvesse hea diplomaadi omadustena klassikalises mõttes, ning nad võivad isegi jämedalt rikkuda diplomaatilise käitumise kindlaid kirjutamata seadusi. Nad seisavad lähedal võimule, mis teeb rahvusvaheliselt tähtsaid poliitilisi otsuseid, või on isegi sellega identsed. Selliste riigimeeste isiklike kontaktide kaudu on traditsioonilised diplomaatilise kommunikatsiooni vormid pehmenenud ja sellele vastav suhtlemiskäitumine omandanud väga sarnaseid jooni munitsipaalpoliitilise suhtlemiskäitumisega. Eriti siis, kui reisiva riigimehe kommunikatsiooni siht on masse liikuma panna üle otseste adressaatide peade. Sellised massimeediumid nagu press, raadio, film ja televisioon muudavad riigimehe suhtlemise nähtavaks ja kuuldavaks kaugelt laiemale inimhulgale kui see, kelle poole vahetult pöörduakse. Laia rahvahulga jaoks võib edasiantaval sõnumil olla hoopis teistsugune tähendus-sisu kui selle jaoks, kelle poole otseselt pöörduakse.

Arutus, mis laiutab nii poliitiku kohalikus kui ka rahvusvahelises kommunikatsioonis, võib meid panna mõistatama, kuidas on siis riigid osutunud elujõulisteks poliitilisteks ühendusteks ja kuidas nad üldse suudavad teenida mingit üllast eesmärki. Vastus selle küsimuse esimesele osale on, et arutus sobib kokku poliitilise eluga nii, nagu ta sobib ka individuaalse eluga, — eeldusel, et ta ei ületa teatavaid piire. Tavaliselt ei ole siiani neid piire ületatud. Vastus küsimuse teisele poolele on, et võib-olla polegi olemasolevatel poliitilistel ühendustel, sealhulgas riikidel, lõppkokkuvõttes mingit üllast eesmärki. Võib olla, et nad kõik või mõned neist funktsioneerivad ainult meie sotsiaalse eksistentsi vormidena, mis pole ettevalmistuseks suurte poliitiliste nägemuste reali-

seerimisele, vaid olukorrale, kus kõik inimeste nägemused lõpevad igaveses mõttetuses. Teiselt poolt — ka sellise olukorra ennustamiseks pole piisavalt alust. Sest paljude teiste faktorite hulgas, mis märkamatult töötavad inimkonna jätkuva ellujäämise heaks, võivad isegi vastastikusel mõistmatusel poliitikute kohtumistel olla omad head küljed. See ei jää ju alati rahva poolt märkamata. Rahval areneb propaganda suhtes küllaldane immuunsus, ta õpib seda kõrvust mööda laskma ja suudab jääda inertseks, põhjustades sellega sageli suurt ebamugavust poliitikutele, kes peavad siis rahvast meelitama ja tegema seda, mis on mõistlik. Kommunikatsiooni nurjumised, mida põhjustab poliitikute mõistmatus, võivad seega anda ajapikendust, mille jooksul on mõistusel võimalus juhatada inimvaimu uutele ja mõistlikumatele suhtluskontaktidele.

KOLMAS KOHTUMINE

Teadus, kommunikatsioon ja poliitiline võim

Minu juurde tuli väga kehvas tujus üliõpilane. Ta oli kriitilises situatsioonis, mis nõudis talt otsustamist «hea südametunnistuse järgi», ja ta tuli nõu küsima. Ta ütles, et on kaotanud usu kõigesse ega suuda leida midagi, millele toetuda. «Südametunnistus» oli tema jaoks sõna, mis andis edasi ainult mõningaid pealiskaudseid ähmaseid usulisi, moraalseid või poliitilisi ideid ning seda täiendav sõna «hea» ajas segaduse veel suuremaks. Ma juhtisin ta tähelepanu mitmesugustele klassikalistele ja uuematele kontseptsioonidele, mis peaksid andma sellele fraasile enam-vähem rahuldava tähenduse, kuid ükski neist ei avaldanud talle mõju.

Nähes, et otsene lähenemine tema probleemidele ei vii kuhugi, ergutasin ma teda endast vabalt rääkima. Tuli välja, et ta oli õppinud filosoofiat, poliitikateadust ja õigust ning oli neis ainetes seni hästi edasi jõudnud. Kuid ta ütles, et mida enam ta süvenes oma õpingutesse, seda enam kaotas ta huvi õpitava vastu ja oli lõpuks tülgastuses kõigest, millega tegeles. Valdav tunne, mida ta koges, oli võltsitus ja rüvetus niihästi nendes asjades, millega ta kokku puutus materiaalses maailmas, kui ka ideede maailmas. Nii tundis ta, et õhk, mida ta hingab, ja vesi, mida ta joob, on ebapuhtad, ning mõtted, mida ta kogeb või võõrustab, on saastatud. Ta isegi tundis, et kogu tema füüsiline ja vaimne elu on võltsitud substantside saadus.

Ta oli püüdnud analüüsida, katalüüsida ja taas sünteesida kõigi ideoloogiate poliitiliste ideede vastikuid kogumeid, mis olid äratanud tema tähelepanu, kuid nende pingutuste tulemuseks olid irreaalsed, ebausutavad konstruktsioonid, mis teda ei kütkestanud. Kõige taga, mida ta nägi või välja mõtles, varitses tühjus — eksistents ilma mõtte, eesmärgi või väärtuseta —, mitteolemine, mis hirmutas ja kohutas teda. Ta püüdis välja murda vaimsest ummikust, millesse oli sattunud, eksperimenteerides «mõistust-avavate» narkootikumidega, kuid need viisid ta ainult lühikestele rännakutele kunstlikku paradiisi ja siis pikkadele peatustele kunstlikus põrgus. Ta naasis neilt reisidelt üha kasvava tundega, et maailm on tohutu vaimude ja kehade prügimägi, kus iga inimene on teise jaoks prahitükk, ja mis oma pideva pulbitsemise tõttu on määratud muutuma veel vastikumaks paigaks, kui ta juba on.

Pärast neid pihtimusi arvasin ma, et mina ei ole õige inimene, kellega ta peaks konsulteerima. Ma püüdsin pakuda talle esialgset lohutust, öeldes, et ükski inimlik otsustus pole lõplik ega eksimatu, et meie mõtete jaoks pole kunagi väljapääsmatut ummikut, et põhi, kuhu meie mõtted võivad langeda, on lõpp-peatus, kust nad võivad taas üles söösta. Enne minu juurest lahkumist märkis ta

üles ühe minu kolleegi nime ja telefoninumbri, kelle poole soovitasin tal pöörduda.

Mis mu üliõpilane rääkis, oli mulle võõras ja siiski mitte nii väga erinev mõne mu enda mõtiskluse ainest. Ka mina olen kaldunud nägema maailma pigem läbi Herakleitose nutvate kui Demokritose naeratavate silmade; Schopenhauer on olnud mulle palju lähedasem kui Leibniz; ja mul on olnud kergem tunda empaatiat Koguja kui kuningas Saalomoniga. Siiski olen masenduses ammutanud lohutust mõttest, et pole küllaldest põhjust uskuda, et mingit lootust ei olegi. Mul on olnud kalduvus uskuda, et vähemalt inimkonna jaoks tervikuna on lootus olemas tänapäeva teaduse vaimus, tema sisemises tuumas, ükskõik mis ka teaduse poolt määratud saatus paljudele üksikinimestele võib tuua. Ja siis jälle olen ma tundnud imestust.

Selleks et saavutada just neid eesmärke, mida teaduslik tegevus taotleb, peab teadlasel või — kasutades mugandmõistet — õpetlasel olema vabadus ja kindlameelsus püüelda tõe poole. Et seda suuta, peab tal olema küllalt kõrge haridus, mis võimaldaks tal mõelda distsiplineeritult ning väljendada oma mõtteid selgelt ja täpselt. Ta peab oskama tähelepanelikult ja intelligentselt kuulata teiste õpetlaste vaateid, tal peavad olema teadmised, oskus ja takt vormilt ja väljenduselt mõistliku väitluse pidamiseks ning ta ei tohi olla oma kutsetegevuses fanaatiline, veider ega edev. Kokkuvõttes — «tõelisel» õpetlasel peab olema treenitud, küps, sõltumatu, aus ja vilgas mõistus.

Teised väärtused peale tõe idee on õpetlasele tavaliselt teisejärgulised. Nii leiamegi õpetlasi, kes taotlevad tõe isegi järelemõtlematult, heites kõrvale kõik teised arvestatavad väärtused, mis takistavad seda püüdlust — olgu need siis kasulikkus, ilu, õiglus, isiklik julgeolek või üldine heaolu. Seega on õpetlased mõnikord olnud moraalselt vastutustundetud või väärtuste suhtes pimedad. Olenevalt sellest, millega nad tegelevad, võib nende

õpetlaslikkusele iseloomulike standardite range järgimine teha neist kord meie aja tõelised kangelased või pühakud, kord tõelised koletised.

Üldiselt arvatakse, et vähemalt mõnedel maadel on õpetlastel laialdane intellektuaalne vabadus, mis olevat vajalik takistamatuks tööotsimiseks. See arvamus ei ole hästi põhjendatud. Ikka sõltub enamik õpetlasi nende sotsiaalsete gruppide finantsvahenditest ning poliitilistest ja moraalsetest veendumustest, kuhu nad kuuluvad. Akadeemilisi uuringuid ja õppetööd toetavad riigid või eraettevõtted. Isegi kui kumbki neist ei sekku otseselt uurimis- või õppetöösse — juba see, et neist oleneb toetatavate õpetlaste elatis ja edutamine, seab piiranguid õpetlaste mõtlemisele ja mõtteväljendusele. Mõnel juhul viib see tõelisele orjalikkusele, tõelisele kelmusele. Eriti kergesti võib see juhtuda ühiskonna-, moraal- või poliitikateaduste ja filosoofia alal.

Õpetlaste suhtlemine üle piiride sõltub suuresti õpetlase vaimse orjuse määrast. Faktorid, mis piiravad õpetlase väljendus- ja mõttevabadust, piiravad ka tema mõistmisvõimet ja oskust teha end mõistetavaks. Lisaks õpetlase mõistuse sõltuvusele tema keskkonna majanduslikust ja poliitilisest olukorrast sõltub ta veel faktoritest, mis tulenevad tema erialasest väljaõppest ja töö olemusest. Ükski mõttedistsipliin pole täielikult vastloodud ega saa seda luua intellektuaalsest tühjusest või üheainsa isiku poolt. See on õpetlaste põlvkondade ränga töö tulemus, õpetlased on andnud oma panuse otseselt teatud distsipliini või distsipliinidesse, millel see töö põhineb süstemaatiliselt või ajalooliselt.

Õpetajad ei anna oma õpilastele edasi mitte ainult oma teadmiste sisu, vaid ka lähenemisviise, tegelikkusvaadet, mõtte- ja väljendusviise ja oma uskumusi, kui teadus on ebakindel. Kuigi igas võimekas õpilases on tugev tung vabaneda oma õpetaja mõju alt (niisamuti nagu igas normaalselt arenenud lapses on tung vabaneda oma vanemate mõju alt), kannavad kunagised õpilased —

isegi kaua pärast seda, kui on ise küpseteks õpetlasteks saanud — edasi oma õpetajate mõttelaadi, nii et teaduste jagunemine aja ja koha järgi on üldtuntud nähtus. Nii-moodi jagatud teaduste piirid võivad kattuda riikide, rahvuste või tsivilisatsioonilevialade omadega. See loob õpetlaskommunikatsiooni probleemi rahvusvahelise inim-kommunikatsiooni probleemina. Et eri rahvustesse või eri tsivilisatsioonialadesse kuulumine tähendab enamasti ka kuulumist eri riikidesse, võib riikide vahelesegavat ja isoleerivat mõju inimsuhtlemisele märgata ka teadlaste rahvusvahelises suhtlemises.

Paljudel teadusaladel on moodustunud mõttekool-konnad, mis näitavad kindlat ustavust omaenda kool-konnale ja samas vastumeelsust võistlevate koolkondade suhtes. Sellisele koolkonnale eriomast mõtlemist nimeta-vad tavaliselt tema poolehoidjad või vastased mingiks «ismiks», näiteks «positivism», «realism», «idealism», «marksism», «biheiviorism» jne. «Isme» leidub nii tea-duses ja filosoofias kui ka kunstis ja poliitikas. Positiiv-sed ja negatiivsed emotsioonid, mida mingi «ism» õpet-laste vaimus tekitab — olenevalt sellest, kas on tegemist selle pooldajate või vastastega — takistavad teha adek-vaatseid pingutusi mõistmaks, mida niisuguse sildiga märgistatud mõtlemine või selle väljendused tegelikult tähendavad. Igal küllaldase arvu pooldajate ja mõningase ajaloolise traditsiooniga «ismil» on tendents muutuda antud aja ja koha kolkluseks.

Õpetlaste kolklus on eriti märgatav ühiskonna-, moraali- ja poliitikateadustes, kuid sellest on arvukalt näiteid ka filosoofias. Selle fenomeni üks põhjusi on see, et nendele teadusaladele omane empiiriline faktistik on äärmiselt laiaulatuslik, komplitseeritud ja üürrike, või-maldades rohkesti lähtepunkte, rohkearvulisi lähenemisi uurimisobjektile ja uurimisviise ning arvukaid meeto-deid kogutud informatsiooni korrastamiseks, et seda süs-temaatselt väljendada. Neil teadusaladel võib teadus-liku arutluse iga üksikut erijoont tõsta esile olulise

asjaoluna, mis võib teised teadmistahud ja -viisid olulisest vaimuvaldkonnast kõrvale tõrjuda. Mõnikord läheb asi isegi nii kaugemale, et tekivad pretensioonid ülemvalit-susele, näiteks ajalooalastel teadmistel süsteemsete tead-miste üle (ja vastupidi) või ratsionalistlikul meetodil empiirilise meetodi üle (ja vastupidi). Sellised hoiakud tulenevad suurel määral vaimsest väsimusest, mida põh-justavad tänapäeva teadustegevuse tohutud ülesanded, — väsimus, mis tekitab kannatamatust nagu füüsiline väsimuski.

Kuid sedasama tekitab ka inimkommunikatsiooni tõsine spetsiifiline luhtumine õpetatud peade vahel — isegi *nemad* pole võimelised mõistma ega üksteisele mõistetavaks tegema oma töö olulisi aluseid ja eesmärke, mis ei pruugi olla konfliktised, vaid võivad väga hästi üksteist täiendada. Õpetlaslik kolklus kasvab jõudsalt eriti seal, kus kohalik vaim ja sügavalt juurdunud aja-loolistest traditsioonidest või poliitilistest kirgedest tule-nevad usulised või poliitilised vaated hoiavad inimeste meeli oma haardes. On õpetlaslikke «isme», mis on lähe-dases suguluses poliitiliste «ismi»-tega, suunates võrd-selt tähelepanu pigem ideoloogiatele kui eriküsimustele (seega lastes esimeste mõjudel moonutada viimaste käsit-lust) ja võrdselt nurjates inimsuhtlemist nende vahel, kes pole vaimusugulased.

Püüded «isme» ületada võivad viia eklektitsismi või mõnda erilisse «ismi», mis ei opereeri mingi kindlalt välja kuulutatud «ismi» lipu all. Eklektitsismiga kaasneb *loge* mõtlemine, mõtlemine, mida juhib õpetlaslik või õpetlaseväline kujutus, ilma et nähtaks küllaldaselt vaeva, kindlustamaks mõtlemise sisemist sidusust ja määratlemaks ta suhteid lähedaste mõttevaldkondadega. Väidetud «anti-ismidel», kui neid järjekindlalt propagee-ritakse ja kui nad on hästi integreeritud, on kõik «ismide» endi tunnused. «Anti-ismlikud» hoiakud eitavad radi-kaalselt ja ekstensiivselt intellektuaalset alust, kus iga õpetlane peab kuidagi püsima, ning seega kummutavad

nad iseennast nagu kõik sellised eitused. Nad on aldis looma intellektuaalset segadust ja seega ohtlikult mõjutama õpetlastevahelist suhtlemist. Õigesti piiritletuna on aga vastumeelsus «ismide» suhtes mõistlik reaktsioon teatavatele ekstsessidele ja destruktiivsetele tendentsidele teaduselus. Praeguses intellektuaalses situatsioonis ei ole ilmselt muud teed produktiivsele teadusele kui organiseerida teaduslikku haritust mõttekoolkondades. Inimmõistusel, mis on üha enam koormatud informatsiooniga empiiriliste faktide kohta ja seisab teaduse arengu tõttu tohutute perspektiivide ees, ei ole muud võimalust kui vaadelda seda hästiorganiseeritud lähtepunktidest — isegi siis, kui need osutuvad ebakindlaks ja tuleb üldse kõrvale jätta.

Ajalooline traditsioon, rahvuslikud iseloomujooned, poliitilised huvid jne toovad eriti humanitaar- ja ühiskonnateadustes kaasa teadusliku mõtte koolkondade isolatsiooni. Õpetlaslik suhtlemine ja isegi inimsuhtlemine üldse on sellest tõsiselt mõjutatud — eri koolkondades ja eri rahvustes või tsivilisatsioonipiirkondades pöörleb õpetatud mõte tavaliselt ideedekogumi tuuma ümber ega suuda ammutada evolutsioonijõudu väljastpoolt tulla võivast ristandamisest. «Kambavaim», mis vältimatult areneb teaduskoolkondades ja laialdasemates teadusliku mõtte üksustes, mis on tekkinud ühise ajaloo, ühise keele ja teiste asjaolude alusel, tekitab vahel usukooslusi, kus rahuldavaks teaduslikuks suhtlemiseks on ruumi ainult nende üksuste piires. See ei paku mingeid kindlaid väljavaateid tõeliste sildade ehitamiseks mitmesuguste maailma erinevate teaduslike seisukohtade vahele. Ennekõike tuleb maailmateaduses välja arendada ühtsustunne — alles siis saab toimuda adekvaatne kommunikatsioon teadlaste vahel.

Asjaolud, mis mõjutavad õpetlaste koolkondadevahelist kommunikatsiooni, toimivad mingil määral ka teadlaste interdistsiplinaarses kommunikatsioonis. See on vältimatu, sest mõttedistsipliinid pärinevad paljudel juh-

tudel teaduslikest koolkondadest, mis on välja arendanud oma erihuvid ja uurimissuunad ning spetsiaalsed uurimismeetodid. Teadlaste interdistsiplinaarne kommunikatsioon on eriti tähtis juristidele, sest oma tegevuses peavad nad paljudes tähtsates punktides toetuma teiste teadusalade ekspertidelt saadud arvamustele. Et olla võimeline konsulteerima nende ekspertidega, peab jurist suutma otsustada täpselt, kes tema eksperdid peavad olema, mis küsimusi ta peab neilt küsima ja kuidas hindama saadud informatsiooni. Kuid see tähendab, et eeltingimuseks on *mõningane* orienteerumine vastavatel teadusaladel, kui jurist loodab piisavat kasu sellest, mida eksperdid võivad talle pakkuda; kuid juristil on äärmiselt raske omandada isegi seda hulka teadmisi vastavate mõttedistsipliinidelt. Need distsipliinid on välja arendanud mõttemalle ja nomenklatuure, mille õppimiseks pole vähikul aega, mõnedes distsipliinides käib poleemika oma probleemide, nende lahenduste ja lahendusmeetodite üle; neil on alternatiivsed või kindlakskujunemata terminoloogiad ja diametraalselt vastandlikud võistlevad mõtlemistraditsioonid. Sellise situatsiooni ees seisab jurist näiteks siis, kui ta otsib nõuannet psühhiaatritelt või psühholoogidelt mõnedes kõige olulisemates juriidilise tähtsusega küsimustes.

Kõik need mitmesugused seigad, mis negatiivselt mõjutavad teadusalast kommunikatsiooni, tulenevad osaliselt õpetlaste liigsest agarusest tõe otsinguil; ei saa salata, et paljudel juhtudel on nurjumised teadlastevahelises suhtlemises otseselt tingitud ülepingutusest kõrgete teaduslike eesmärkide püüdlemisel. Võib-olla peitub aga teaduskommunikatsioonis üha suurenevate raskuste peamine põhjus selles, et inimteadmiste Paabeli torn on kasvanud nii kõrgeks ja hiiglaslikuks, et teadlased ei saa enam selles orienteerumisega hakkama. Nad ei tea veel, kuidas ühendada informatsiooni eri teadusaladest ja kuidas omavahel ühendusse astuda selleks, et liikuda selles valdkonnas üksteist abistades ning ühiste jõupingutus-

tega tervikust aimu saada. Ning lisaks kõigile spetsiaalselt teadusalastele asjaoludele, mis mõjutavad õpetlaste kommunikatsiooni, tulenevad paljud seda häirivad ja nurjavad faktorid tõigast, et ka õpetlased on inimesed. Sel-listena on nad alati kõigile inimlikele puudustele, kaasa arvatud kadedus, julguse puudumine, nõrk vastupanu vaimsele (kaasa arvatud ideoloogilisele) nakkusele, kalduvus tunda liigset aukartust vanemate ja ülemuste vastu, emotsionaalne ebastabiilsus, mõttelaiskus ja vähene tahtejõud. Ka valitsevad nende vaimset käitumist suuresti põhjuslikkuse alateadlikud seadused, nii et isegi nende õpetlaslikul «libiidol» pole tendents üle kanduda mitte ainult neile lähedastele inimestele, vaid ka objektidele, millega nad tegelevad, tekitades fetišistlikke kiindumusi neid vahetult huvitavatesse probleemidesse ja meetoditesse. Õpetlaste «inimlik olemus» ilmneb eriti neil tööaladel, mis on tihedalt seotud poliitiliste sündmuste ja situatsioonidega. Siin on silmanähtavalt tegemist juhtumiga, et uurimisobjekt segab uurijat ja uurijad segavad üksteist oma uuringutes. Neil aladel võib teadlaste suhtlemine olla edukas vaid harva, inimtegevuse praeguses seisus tundub siin võimatu jõuda ligilähedalegi «tõelistele» teaduslikele standarditele.

Kõik see viib järeldusele, et isegi õpetlane peab inimkommunikatsioonis rahulduma süngete väljavaadete ja petlikud on lootused, et ta suudab valitseda kommunikatsioonisituatsioone, kus poliitik ja jurist on läbi kukkunud. Ent siiski on inimhõimustel võime pääseda tsentripetaaljõudude haardest, mis sunnivad teda ringiratast liikuma. Õpetlase mõistusel on see võime kindlasti suurem kui tavalisel inimesel. Haritud vaim, kes on pühendunud tõeidee teenimisele, on võimeline vaatlama reaalsust avaramalt kui see, kes on treenitud praktiseerima ainult riigiasjandust või õigust; õpetlane on suuteline mõistma ka selle situatsiooni reaalsust, milles ta ise asetseb, ning eneseobjektivatsiooni kaudu saavutama mõningast emotsionaalset eraldumist sellest reaalsusest.

Seega peaks ta suutma avastada ja ületada omaenda irratsionaalseid vastumeelsusi ja kiindumusi isegi siis, kui ta on vastamisi inimelu nende probleemidega, mis sügavalt mõjutavad inimese olemust ja mille lahendustega peavad näiliselt kaasnema märgatavad ohvrid ja isegi kannatus. Kuid kas võib seda kindlalt väita? Mis viisil ja mis mõttes on õpetlane inimene, kelle hoolde võib usaldada valitsust ja inimese tulevikku?

Teadusmeeste ülalalruttatud eeliseid ja puudusi silmas pidades on mõistetav, et moodsa teaduse saavutused on olnud nii aukartustäratavad kui ka kohutavad ja on tekitanud nii imetlust kui ka ärevust. Teaduse saavutatud teadmisi ja tehnika antud oskusi ei saa enam vaadelda puht-õnnistusena inimkonnale — üha selgemaks on saanud, et nende saavutustega kaasneb ka needus. Teadus on lahendanud paljud inimesele tuska tekitanud probleemid, kuid samal ajal on ta loonud palju uusi. Inimelu valimatu päästmine ja pikendamine meditsiiniteadmiste ja -oskuste abil on soodustanud ülerahvastust ja on viinud eluea pikenemisele, millel on kaugelearenenud füüsilise ja vaimse allakäigu ning elutahte kadumise tõttu küsitav väärtus. Sõjaneeduse elimineerimisel on teadus väga vähe saavutanud. Tänapäeva teadus võib mõista irratsionaalseid jõude, mis tekitavad ja peavad ülalrelvastatud vägivalda, kuid ta pole näidanud praktilisi teid nende ohjeldamiseks. Veel enam — suurel määral on just teaduse areng muutnud sõjad laastavamaks ja julmemaks kui kunagi varem. Teadus on viinud sõjapidamise dehumaniseerimisele tehniliste vahendite abil, mis välistavad otsese suhte tapjate ja ohvrite vahel — need jäävad väljapoole üksteise taju, teadvuse ja inimlike impulsside ulatust.

Nüüdisaegse teaduse arengus peituvad ka tänapäeva maailma sotsiaalse ja poliitilise rahutuse, riikide välise languse ja sisemise kõdunemise juured. Elumugavused, mida teadusest toidetud tsivilisatsioon on inimestele andnud, pole suurendanud nende rahulolu, vaid on neis

pigem loonud iha omandada üha suuremaid mugavusi. Massikommunikatsioonivahendite ja teaduslike reklaami-meetodite kaudu hoitakse pidevalt ülal ja õhutatakse püüdu materiaalseste väärtuste järele. Järjest enam inimesi muutub tundlikuks selle suhtes, mida neil pole, ja nad nõuavad ikka suuremat ja suuremat osa jaotatavatest hüvedest. Et rahuldada teaduslike vahenditega tekitatud või üles puhutud nõudlust, on vaja suurendada tootmist ja laiendada industrialiseerimist koos sellega kaasnevate pahedega, mida teadus pole veel õppinud vältima.

Tänapäeva teadus on inimese evolutsiooni tulemus. Evolutsioon on tema saatus ja näiliselt ei saa tema käiku tagasi pöörata ega isegi peatada. Ainus, mida tõenäoliselt saab teha hädadega, mis tänapäeva teadus on toonud, on saavutada edaspidi teaduse kaudu selliseid teadmisi, mis näitaksid, kuidas neile hädadele vastu astuda või neist jagu saada. Kui teadus leiab vahendeid selle eesmärgi saavutamiseks, võib loota, et ka õpetlastel jätkub rohkesti poliitilist jõudu vajalike meetmete algatamiseks ja rakendamiseks.

Kogu maailmas toimub laialdane vabanemine illusioonidest ja võõrdumine eksisteerivatest poliitilistest institutsioonidest. Neid institutsioone ikka veel ülistav poliitiline propaganda kõlab võltsilt ja õõnsalt. Tundub, et parimal juhul on nad kõige väiksemad pahed, mis võimaldavad *modus vivendi*'t olemasolevais tingimustes, kuid nad on lakanud austamast suuri ideid, mis neid kunagi sigitasid ja hingestasid. See tunne on arusaadav, sest kõik tänapäeva poliitilised süsteemid ja institutsioonid tuginevad dogmaks saanud ideoloogiatele, mis kujunesid möödunud sajandil, kui tänapäeva tehnika võimalused ja ohud polnud veel nähtaval. Oma sklerootilises seisundis ei suuda nad adekvaatselt reageerida tänapäeva poliitilistele sündmustele. Teadus pole veel loonud üksikasjalisi ja usaldusväärseid projekte meie ajastule sobivate poliitiliste süsteemide ja institutsioonide jaoks.

Hoolimata pettumustest ja illusioonide purunemisest, mida on põhjustanud tänapäeva teaduse vägiteod, on alust uskuda, et just tema käes on võti kõigi inimkonna tähtsamate probleemide lahendamiseks, sealhulgas meie aja suured poliitilised probleemid. Näib, et õpetlased on kõige kompetentsemad isikud käsitlemaks seda võtit ning seega võib väita, et valitsus tuleks usaldada neile. Siiski näib õpetlase ja riigimehe vahel olevat põhimõtteline sobimatus. Õpetlane, kes teeb oma uurimusi ja järeldusi, peaks seisma üksnes tõe idee teenistuses. Vastandina riigimees, kes poliitikuna ajab tegelikult valitsusasju, peab seisma üldise heaolu teenistuses — selle eesmärgi saavutamisel on tõe järgimine küll tähtis, kuid mitte ainus või koguni domineeriv tegevussuund. Veel enam — riigimees ei saa midagi parata, et ta on poliitik; ta on ühtelugu määsitud antud aja ja koha poliitilistesse keerdkäikudesse, olles mitmesuguste irratsionaalsete jõudude surve all, mis ei mõju ebasoodsalt mitte ainult tema tegevusvabadusele, vaid ka otsustusvabadusele. Selleks et saada tähtsale positsioonile valitsuses, peab ta end siduma poliitiliste võlgadega valijaskonnalt või mõnelt nähtamatult või varjatud poliitiliselt üksuselt ning nende võlgade maksmatajätmist ei saa ta endale hästi lubada. Pealegi kuuluvad eelarvamused, mõttelaiskus, vihapursked, käegakatsutavate eeliste ülekaal ähmaselt kujuteldavate kaugema tuleviku eeliste ees jne nende faktorite hulka, mis määravad riigimehe poliitilist käitumist. Et saavutada praktiliselt võimalikku ja poliitiliselt parimat antud olukorras, peab ta sageli järele andma valele ja loobuma tõest kui juhtivast väärtusest.

Selleks et õpetlased võiksid oma mõeldavas rollis valitsejatena juhtida riigiasju teaduse põhimõtete ja saavutuste järgi, peab neil olema vabadus kasutada kõiki mõistlikke vahendeid, isegi kui need osutuvad ebapopulaarseteks meetmeteks, et saavutada oluliseks ja õigustatuks peetavaid poliitilisi eesmärke. Selle vabaduse täielik kasutamine ei ole võimalik ilma poliitilise võimutäiuseta.

Ometi viib selline võim tavaliselt korrupsioonile — ta kipub rikkuma isegi kõige õilsamaid eesmärke ja korrodeerima isegi kõige ausamate meeste kõlbelist palet. Eba populaarsete meetmete rakendamine, mida on vaja teaduslikele järeldustele tuginevate otsuste täideviimiseks, toob tõenäoliselt kaasa vastupanu elanikkonna hulgas. Selle vastupanu ületamiseks võib osutada vajalikuks resolootne, vastuvaidlemist välistav tegevus. Selline tegevus astub välja teaduse ja filosoofia vaimu vastu, mis väldib käskimist ja tunnistab ainult taiplikku nõustumist taotlevat veenmist, mis paraku praegustele poliitilistele ringkondadele on kättesaamatu. Nõnda paistabki, et õpetlastel, kes peavad enda käes hoidma poliitilist võimu, tuleb sageli loobuda käitumast nii, nagu neilt oodatakse.

Siiski võib väita, et tänapäeva tingimustes oleksid õpetlased võimalikest valitsejatest parimad. Maailma poliitilisi ja sotsiaalseid hädasid põhjustab sageli ka riigimeeste ilmne rumalus. Võib arvata, et tõenäoliselt on õpetlased kõigist inimestest kõige vähem rumalad. Lisaks võib loota, et ainult teadusliku mõttelaadiga inimestel on intellektuaalseid ja moraalseid ressursse, et välja tõrjuda poliitikuid, kes tegutsevad loitsijatena, ja vastu panna jõududele, mis sunnivad noid nii tegutsema. Pealegi võib väga hästi juhtuda, et tänapäeval, mil meil on väga kõrgelt arenenud teadus ja tehnika, ei kehti enam ajalookogemusele tuginevad vastunäidustused valitsuse usaldamiseks teadusemeestele. Tänapäeva teadus võib olla võimeline näitama oma meistritele niihästi seda, kuidas õigesti käsitseda õpetlaste kui riigivalitsejate ees seisvaid poliitilisi realiteete, kui ka seda, kuidas toime tulla iseenda isiksustega poliitilises rollis. Kuid kas tänapäeva teaduse seisund õigustab ülalmainitud lootusi?

Klassikalisel antiikajal ja isegi keskajal oli üsna ühtne teadmiste kogum, mingisugune algteadus, mille täielikku omandamist isegi üksikõpetlase poolt mõnikord eeldati. Vastandina sellele eksisteerib tänapäeva teadus

üksnes arvukate eriteadusharude vormis, mis on sageli ükskeisega vaid lõdvalt seotud. Järelikult ei tähista sõna «teadus» tänapäeval mingit kompaktselt teadmiste kogumit, vaid ainult mitmekesiste teadusharude abstraktsiooni, mis on moodustunud füüsilise või mittefüüsilise reaalsuse süstemaatilises ja kavakindlas uurimises, rakendades seejuures saadud tulemuste verifikatsiooni ja falsifikatsiooni rangeid protseduure. Tuleb märkida, et selles avaras tähenduses ei hõlma sõna «teadus» mitte ainult loodusteadusi, vaid ka ühiskonnateadusi ja neid, mida inglise keeles nimetatakse «humanitaaraineteks» [humanities], sealhulgas mõõdukat filosoofiat [sober philosophy]. Selles mõttes teaduse reputatsiooniga kaitstuna õitsevad mitmesugused pseudoteadused, mille harrastajad nõuavad mõnikord tõemeeli teaduse staatust oma pärimuslikele teadmistele või mantlilisele pettusele. Mõned neist on kergesti äratuntavad kui «mantiad» (näiteks astroloogia), teised on suutnud omandada au ja hiilgust sellisel määral, et on võinud mõjutada isegi haridust ning ühiskondlikku või poliitilist tegevust (näiteks psühhoanalüüs, mida meditsiin vahel isegi tänapäeval paljudes kohtades soovib). See on osutunud võimalikuks seetõttu, et pseudoteadused on tihti varustanud tõelist teadust väärtuslike tööhüpoteeside, osaliste tõdede või intuitsiooniga ning eelkõige suure hulga kasuliku empiirilise toormaterjaliga (näiteks alkeemia keemiat ja astroloogia astronoomiat).

Tänapäeva õpetlased ei ole asjatundjad igal alal, väljaspool omaenda teadusala võivad nad olla täielikud võhikud. Õpetlase suurepärased teadmised oma erialal võivad isegi olla eriliseks põhjuseks tema ebakompetentsusele muudes asjades — sageli on just ihu ja hingega andunud töö, mida õpetlane on teinud saavutamaks kõrget taset oma erialal, varustanud ta silmaklappide ja piiratud mentaliteediga. Võib mainida, et on olnud väljapaistvaid teadlasi või filosoofe, kes samal ajal on harrastanud ka pseudoteaduse mitmesuguseid vorme või isegi seda, mis on väljaspool sellist «teadust»

(näiteks parapsühholoogiat ja spiritismi). Nende faktide valgusel on mõistetav, et arvamused maailmast, mida väljendavad mingi spetsiaalse teadusliku distsipliini kõige silmapaistvamad esindajad väljaspool oma eriala, näivad sageli olevat kiivas ja neid tuleb võtta teatava kahtlusega. Seega on põhjust karta, et *pelgalt* õpetlased ei ole sobivad ja õiged isikud poliitilist võimu enda käes hoidma.

See hirm võib näida põhjendamatu, kui on tegemist poliitikateadusega — teadusega, mis seisneb kõigi poliitilise elu tähtsate nähtuste süstemaatilises ja järjekindlas uurimises ning tugineb mitmesugustele koordineeritud distsipliinidele, hõlmates psühholoogiat, antropoloogiat, sotsioloogiat, majandusteadust, statistikat ning mitmesuguseid filosoofilisi mõttesuundi ja regionaalseid filosoofiaid. Kuigi mõnes kohas on poliitikateadus hakanud kujunema küpseks teaduseks, pole ta veel täppisteadus: tal ei ole vaieldamatu täpsusega protseduure, et määrata oma väidete kehtivust või kehtimatust, ning ta on kõigil tasandil koormatud vastuoludega, mis mõjutavad tema tulemuste objektiivsust ja veenvust. Poliitikateadlasel on väga raske üle olla poliitilisest situatsioonist, millesse ta on kaasatud ja mida ta peab uurima ning hindama õpetlase erapooletuse ja ausameelsusega. Tema personaalne taust, kaasa arvatud tema põhiharidus ja -väljaõpe, on osa sellest situatsioonist, mis peegeldub tema lähenemises oma uuringuobjektile ja suhtumises sellesse. Pole siis ime, et poliitikateadlastel on kalduvus pidada oma akadeemilisi vaidlusi pigem erinevate mõttekoolkondade pooldajatena kui erapooletute tõetsijatena. Õpetlaslik innukus, millega nad esinevad oma lahingutes, pole sageli midagi muud kui poliitiline võitlus ise, mida peetakse nähtavasti kõrgemal tasemel.

Tõetsing kui õpetlase ülim püüe on ka suure eetilise tähtsusega. Siiski pole see otsing sisemine eetiline väärtus, vaid abistav väärtus moraalsete eesmärkide saavutamiseks. Püüdlustega, mis on suunatud inimeste viletsuse vähendamisele ja tingimuste loomisele, et nad

Ellu jääda ja edasi minna

võiksid leida mõningast õnne, kaasnevad otstarbekusest ja sobivusest johtuvalt kindlasti mõned kõrvalekalded tõe kursilt. Need kõrvalekalded võivad olla sunnitud, et saavutada sotsiaalselt ihaldusväärseid ja seaduslikult lubatavaid sihte. Pealegi võib täielik tõe inimese eksistentsi ja saatuse kohta olla vastumeelne ning selle paljastamine võib esile kutsuda vaid meeleheidet ja masendust. Tõe teatavate intsidentide kohta inimeste elus võib olla selline, et seda avalikult välja kuulutada on ebahumaanne. Järelikult ei või õpetlaselt mõeldavas poliitilise võimu hoidja ja tarvitaja rollis loota vaid sokraatilist radikaalset otsustavust tõe teenimisel ja omandatud teadmiste õpetamisel. Tema suhtumine ning lähenemine inimtegevusele peab olema ka hipokraatiline — paljudel juhtudel võidakse oodata, et ta käituks kui arst, kes ustavana Hippokratese vandele püüab leevendada oma patsientide kannatusi, hajutada nende muresid ja ravida neid tõemeeli — neid julgustades ning andes neile tagasi kindlustunde.

VI

(Järgneb)

CONTENTS

Twenty years of anatomy of love. I	<i>Aleksander Pulver</i>	1795
Perspectives of cognitive approach in linguistics	<i>Haldur Oim</i>	1818
Knowledge without authority	<i>Karl R. Popper</i>	1840
Architecture as a shrine	<i>Leonhard Lapin</i>	1854
Faust: An excerpt	<i>Johann Wolfgang von Goethe</i>	1863
On so-called dilettantism or practical amateurism in arts	<i>Johann Wolfgang von Goethe</i>	1869
Sigtuna	<i>Ago Vallas</i>	1887
Northern lights or fata morgana?: The idea of the Balto-Scandinavian union and cooperation from one great war to another	<i>Kaido Jaanson</i>	1894
In the service of his country: The diary of State Controller Karl Soonpää 1939—1940. III		1906
Origin of the <i>Erna</i> grouping and its activities in 1941	<i>Ulo Jõgi</i>	1925
Vigilance as a duty: Karl August Hindrey's articles		1937
Review: Raiot Silla, Maimu Teoste. Eesti noorsoo tervis. Tallinn, Valgus, 1989.	<i>Leiu Heapost</i>	1963
Review: Kõnelusi rahvuskirjandusest: Konverentsi «Rahvuskirjanduse mõiste ja kriteeriumid» materjale. Toimetanud Jaan Undusk, Piret Viires. Tallinn, 1990.	<i>Ulo Tonts</i>	1967
Review: Pekka Nevalainen. Inkeriläinen siirtoväki Suomessa 1940-luvulla. Helsinki, Otava, 1990.	<i>Ott Kurs</i>	1972
Editorial note. Summaries		1977
Survival and Surpassing. IV	<i>Ilmar Tammelo</i>	1985

СОДЕРЖАНИЕ

Двадцать лет анатомии любви. I	<i>Александр Пульвер</i>	1795
Перспективы когнитивного подхода в языкознании	<i>Халдур Ойм</i>	1818
Знание без авторитетов	<i>Карл Р. Поппер</i>	1840
Архитектура как храм	<i>Леонхард Лапин</i>	1854
Фауст: Отрывок	<i>Иоганн Вольфганг фон Гете</i>	1869
О так называемом дилетантизме или о практической любви к предмету искусства	<i>Иоганн Вольфганг фон Гете</i>	1869
Сигтуна	<i>Аго Валлас</i>	1887
Северное сияние или фатаморгана?: Идея Прибалтийско-Скандинавского союза и сотрудничество двумя великими войнами	<i>Кайдо Яансон</i>	1894
Служа отечеству: Дневник государственного контролера Карла Соонпяэ 1939—1940 гг. III		1906
Образование группы «Эрна» и ее деятельность в 1941 году	<i>Юло Пыги</i>	1925
Охрана как долг: Статьи Карла Августа Хиндрей		1937
Рецензия: Raiot Silla, Maimu Teoste. Eesti noorsoo tervis. Tallinn, Valgus, 1989.	<i>Лейу Хеапост</i>	1963
Рецензия: Kõnelusi rahvuskirjandusest: Konverentsi «Rahvuskirjanduse mõiste ja kriteeriumid» materjale. Toimetanud Jaan Undusk, Piret Viires. Tallinn, 1990.	<i>Юло Тонтс</i>	1967
Рецензия: Pekka Nevalainen. Inkeriläinen siirtoväki Suomessa 1940-luvulla. Helsinki, Otava, 1990.	<i>Ott Kurs</i>	1972
От редакции. Резюме		1981
Остаться в живых и идти дальше. IV	<i>Ильмар Таммело</i>	1985

PIA
14L1194 90,

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

Hind 1 rubla